

ТРАНЗИЦИЈА И ЕКОНОМСКИ КРИМИНАЛ

ТРАНЗИЦИЈА И ЕКОНОМСКИ КРИМИНАЛ

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, 2013

ТРАНЗИЦИЈА И ЕКОНОМСКИ КРИМИНАЛ

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА

Издавач

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, Цара Душана 196 (Земун)

За издавача

проф. др ГОРАН МИЛОШЕВИЋ
декан Академије

Главни и одговорни уредник

проф. др СРЂАН МИЛАШИНОВИЋ

Рецензенти

проф. др ЖЕЛИМИР КЕШЕТОВИЋ
проф. др ЂОРЂЕ ЂОРЂЕВИЋ

Тираж

100 примерака

Штампа

ЈП „Службени гласник“
Београд

© 2013 Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ISBN 978-86-7020-256-6

САДРЖАЈ

Први део ТРАНЗИЦИЈА И ЕКОНОМСКИ КРИМИНАЛ

Срђан Милашиновић, Горан Милошевић, Желимир Кешетовић МЕТОДОЛОШКИ И СОЦИОЕКОНОМСКИ ИЗАЗОВИ У ИСТРАЖИВАЊУ КРИЗА	3
Александар Чудан, Јелена Радовић Стојановић, Ђурица Николић ЗЛОУПОТРЕБА ЦАРИНСКИХ ПОВЛАСТИЦА ОД СТРАНЕ ПУТНИКА У ДРУМСКОМ САОБРАЋАЈУ.....	25
Горан Амићић, Милан Глигоријевић, Рената Самарџић, Милан Саламандија ТРГОВИНА ЉУДИМА КАО ОБЛИК ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА.....	35
Дарко Сенић, Наташа Нешковић, Драган Цветковић ТРАНЗИЦИЈА И ПРИВРЕДНИ КРИМИНАЛИТЕТ	47
Весна Анђелић-Николенџић, Мирјана Стојов, Драгослава Мићовић, Ирена Павловић ИДИОМИ И КОЛОКАЦИЈЕ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ ВЕЗАНИ ЗА НОВАЦ, БОГАТСТВО, ФИНАНСИЈЕ, ШТЕДЉИВОСТ И ЕКОНОМИЈУ	63

Други део НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И БЕЗБЕДОНОСНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

Саша Мијалковић, Младен Бајагић ПОЈМОВНО-КАТЕГОРИЈАЛНИ АПАРАТ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА МЕЂУНАРОДНЕ И ГЛОБАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ.....	83
---	----

САДРЖАЈ

Марија Поповић, Радослав Гађиновић ИСЦРПЉИВАЊЕ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА КАО САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВ БЕЗБЕДНОСТИ	99
Драган Млађан, Предраг Марић, Стево Тубић ПРИМЕНА ПРОЦЕНЕ РИЗИКА У ЗАШТИТИ СТАНОВНИШТВА И ТЕРИТОРИЈЕ У ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА	113
Дејан Бошковић, Александра Љуштина ФЕНОМЕНОЛОШКА ОБЕЛЕЖЈА УГРОЖАВАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И ДЕЛАТНОСТ ПОЛИЦИЈЕ У ЊЕНОЈ ЗАШТИТИ.....	133
Петар Чисар, Немања Маринковић ЗНАЧАЈ ИНФОРМАЦИОНЕ БЕЗБЕДНОСТИ ЗА НАЦИОНАЛНУ БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ	151
Марија Благојевић, Зоран Милановић ЕКОЛОШКА БЕЗБЕДНОСТ У ФУНКЦИЈИ ИЗГРАДЊЕ КАПАЦИТЕТА СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ.....	171

ПРЕДГОВОР

Зборник радова под насловом "**Транзиција и економски криминал**" настао је као резултат реализације два интерна научно-истраживачка пројекта Криминалистичко-полицијске академије у Београду. То су:

1. пројекат под насловом "**Транзиција и економски криминал**", који се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 број 665/1 од 29.11.2011. године, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011. године.
2. пројекат под насловом "**Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције**", који се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 бр. 662/1 од 29.11.2011. године, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011. године; и

У Зборнику су у две тематске целине изложени научни и стручни радови чланова истраживачких тимова наведених пројеката посвећених: економској, политичкој и социјалној трансформацији земаља Централне и Југоисточне Европе у претходној деценији, истраживању узрока и последица социјалне и економске кризе и јављању нових облика угрожавања економске и националне безбедности Републике Србије, методолошким и теоријским оквирима за истраживање савремених социјалних и економских криза у земљама у транзицији, јављању нових облика привредног и високотехнолошког криминала на националном и међународном плану, уочавању и разумевању савремених изазова и претњи националној безбедности Републике Србије, као и проблемима исцрпљивања природних ресурса и угрожавања животне средине.

У Београду,
2013. године

Уредник

Први део
ТРАНЗИЦИЈА И ЕКОНОМСКИ КРИМИНАЛ

МЕТОДОЛОШКИ И СОЦИОЕКОНОМСКИ ИЗАЗОВИ У ИСТРАЖИВАЊУ КРИЗА¹

проф. др Срђан Милашиновић

проф. др Горан Милошевић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

проф. др Желимир Кешетовић

Факултет безбедности Универзитета у Београду

Сажетак: Историја цивилизације у суштини представља непрекинути низ конфликта и периода стабилности и мира, кретања од радикалних ка умереним струјама, од варварства ка прогресу. Традиције либералног учења настајањем и продужавањем глобалне економске кризе још од 2008. године озбиљно су уздрмане, разум постаје слабашан инструмент пред налетима мегакорпоративних компанија жељних нових профита и тржишта, поткопавајући објективне норме владајућег морала. Безбедност планете све је угроженија, па управљање, обликовање и дозирање кризама и катастрофама постаје део потенцијалног дезинтеграционог арсенала којим се тежи освајању других простора, тржишта и значења. Дезоријентисани и разочарани људи, тражећи нова упоришта и системе вредности лако подлежу наметнутим “револуцијама” које потискују разум, истичући конфликтну парадигму која хируршки прецизном методологијом отвара просторе масовне манипулације, ширећи духовну кризу и друштвену патологију. Тако се друштво XXI века налази у континуираном стању неизвесности, слома, подела и параноје, што погодује даљем ширењу насиља и несигурности, па кризни менаџмент остаје као једна од брана глобалне безбедности!

¹ Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Транзиција и економски криминал*. Пројекат се реализује на основу Одлуке Наставно-научног већа Академије 18 број 665/1 од 29.11.2011, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011.

Део рада је саопштен на Међународној научној конференцији „Улога и могућности полиције у обезбеђивању јавне безбедности“ у Риги 2013. године под насловом *Методологија кризног комуницирања и моћ нових технологија као чиниоци безбедности друштва*, аутора З. Јевтовића, С. Милашиновића и М. Бајагића.

Кључне речи: економија, социологија, тржиште, криза, катастрофа, политички контекст, методологија, истраживање.

1. Увод - рационални приступ кризи

Историја људског друштва указује да су људи на различите начине покушавали да спрече, избегну или макар ублаже разне врсте опасних и нежељених ситуација, односно да управљају кризама. Мржња према другима, завист, материјална неједнакост, верска различитост, митови и теорије завере, само су део људског арсенала којим се објашњава разлог због којег је решење проблема требало тражити у конфликтним и сличним ситуацијама. Концепт кризе је током историје еволуирао, развијао се а његова значења су се често мењала док се његова вертикална и хоризонтална експанзија и примена ширила, а шири се и данас великом брзином обухватајући различите ситуације и области друштвеног живота.

Истраживања различитих аспеката криза, катастрофа и сличних догађаја, као и индивидуалне, колективне и организационе реакције на њих у оквиру економских и политичких наука, психологије, социологије, менаџмента и других друштвених наука резултирала су фондом научног знања који је данас неодвојиви део корпуса знања о кризама. Како наводе Urijel Rozental, Mihael Čarls и Pol t'Hart ради се пре свега о следећих пет извора (Rosenthal, Charles and t'Hart:1989).

Балансирање на ивици рата - Један од најзначајних извора у проучавању криза представљају међународни односи. У овој области криза се односи на акутну конфронтацију на ивици рата између две или више земаља. Посматрајући начине поступања учесника у оваквим међународним конфронтацијама из ширег угла кризног менаџмента, аналитичари кризе су проучавали ове догађаје из перспективе промена у међународном систему, његовој структури и обрасцима комуникације.² Други су користили ове напоре као основ да покушају да развију међународни мониторинг и систем раног упозорења.³ Ипак, већина радова у овој области је посвећена анализи понашања кључних актера и доносилаца одлука у странама које су у конфликту, испитујући њихово понашање под стресом, обрасце преговарања и комуникације, као и домаће политичке факторе који утичу на процес доношења одлука.⁴

² McClelland, C., "The Acute International Crisis", *World Politics*, 14, 1961, pp.109-128, ; Beal, S.L., *System Analysis of International Crisis*, Washington: University Press of America, 1979; Brecher, M., Wilkenfeld, J., and S. Mosher, *Crises in Twentieth Century*, Oxford: Pergamon Press, 1987, Vol I and II

³ Belden, G.T. "Indications, Warning and Crisis Operations", *International Studies Quarterly*, 21, 1977, pp. 181-198; Andriole, S.J., and R.A. Young, "Towards the Development of an Integrated Crisis Warning System", *Ibid*, pp. 107-150

⁴ George, A.L and R. Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, New York: Columbia; Snyder, G.H. and P. Diesing, *Conflict Among Nations: Bargaining, Decision Making, and*

Катастрофе - Други значајан извор проучавања криза су анализе катастрофа, посебно са нагласком на развитак и управљање ситуацијама које подразумевају колективни стрес. Ради се о веома широкој лепези догађаја као што су природне катастрофе попут земљотреса, поплава и торнада, оних узрокованих људским фактором као то је попуштање брана, рушење зграда, пожари, судари возова и индустријски акциденти, али и високоризични догађаји као што су нуклеари и акциденти у петрохемијској индустрији. Данас постоји неколико стандардних уџбеника емпиријских истраживања и библиографија које покривају кључна питања из области катастрофа.⁵

Конфликти - Студије друштвених и политичких конфликта су током времена постале веома бројне и тематски доста широке, обухватајући, змеђу осталог и управљање конфликтима. Овде су укључени догађаји као што су државни удар, револуције, демонстрације и побуне у градовима, штрајкови и други сукоби везани за област радних односа, домаћи и међународни тероризам.⁶

Појединци и групе - Следећи дугогодишњу традицију успостављену у психологији, појавиле су се бројне студије о томе како појединци доносе одлуке у кризним ситуацијама. Све оне су засноване на концепту стреса, при чему се он схвата доста широко (као стимулус, као перцептивни феномен и као бихејвиорални одговор). Осим тога, стрес се може посматрати и мерити на различите начине: биофизички, когнитивно-психолошки и интерперсонално-колективно. Постоји тенденција да се ови концепти комбинују када се истражује доношење одлука под стресом.⁷ Однос између стреса и индиви-

System Structure in International Crisis, Princeton:Princeton University Press, 1977; Brecher, M., Studies in Crisis Behaviour, New Brunswick:Transaction Books,1978; Holsti, O.R. "Theories of Crisis Decision Making" in Diomacz: New Approaches i History, Theory and Policy, New York:Free Press1979, p.99-136; Gilbert, A.N. and P.G.Lauren, "Crisis Management: An Assesment and Critique", Journal of Conflict Resolution, 24, (1980), pp. 641-664; Lebow, R.,N., Between Peaca and War: The Nature of Internatioal Crisis, Baltimore:John Hopkins University Press, 1980; Roberts, J.M., Decision Making During International Crisis, London:McMillan,1988.

⁵ Dynes,R.R.,Organized Behavior in Disaster, Lexington:Heath, 1974; Quarantelli, E.L., Disaster: Theory and Research, New York:Sage, 1978; Turner, B.A., Man-Made Disaster, London:Wykeham, 1978; Cuny, F.L., Disaster and Development, New York:Oxford University Press, 1983; Drabek, T.E., Huma System Response to Disaster: An Invetory of Sociological Findings, New York:Springer, 1986; Comfort, L.K., Managing Disasters:Strategies and Policy Perspectives, Durham:Duke University Press, 1988.

⁶ Gurr, T.R., Why Man Rebel,Princeton:Princeton University Press, 1970; Gurr, T.R., Hanbook of Political Conflict:Theory and Research, New York:Free Press,1980; Zimmerman, E., Political Violence, Crises and Revolutions: Theories and Research, Boston:Hall,1983; Schmid, A.P., Jongman, A.J. et al. Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases and Literature, Amsterdam: North-Holland, 1988.

⁷ Lazarus, R.S., *Psychological Stress and the Coping Process*, New York:McGraw-Hill, 1966; Holsti, O.R., Crisis, Escalation,War, Montreal:McGill-Queens University Press,1972; Janis,L.J. and L.Mann,*Decision Making:A Psychological Analysis of Conflicts, Choice, and Commitment*, New York:Free Press, 1977.

дуалног понашања у доношењу одлука и решавању проблема испитивано је на различитим појединцима у разним ситуацијама, укључујући хируршке пацијенте, војнике у борби и политичке лидере током политичких криза.⁸ Ова истраживања као и она изведена у лабораторијским условима резултирала су мноштвом студија које указују на различите међусобне утицаје и дају одређене предлоге и препоруке. Но заједнички заључак је да висок ниво стреса неповољно утиче на способност доношења одлука и прављење рационалног и исправног избора између више могућих алтернатива. Слични закључци важе и за понашање малих група у кризним околностима.

Организације и корпорације - Под утицајем економске кризе у касним седамдесетим и раним осамдесетим годинама прошлог века, развила се литература о пропадању корпорација, ограничењу трошкова и организационим промена под притиском различитих интерних и екстерних фактора. Аутори истражују ефекте утрашњих и спољашњих извора невоља и стресова и начин на који они погађају структуру ауторитета, токове комуникације, задовољство послом и квалитет обављања посла организације и њених чланова.⁹

На основу наведених теоријских извора данас се у свету интензивно развија истраживање криза, а кризни менаџмент је постао предмет истраживања на бројним факултетима и научним институтима у великом броју земаља. Кризе и начини да се њима управља значајни су и као предмет теоријског интересовања. Управљање кризама и конфликтима представља изазов и за теорију, с обзиром да научници, чије су концизне и уређене теорије засноване на "нормалним" околностима и окружењу, нису навикли да се баве појавама и догађајима који одступају од нормале. Упркос томе, људска мисао о кризама је еволуирала тако да је схватање катастрофе и разарања као божје казне уступило место рационалном-научном објашњењу узрока, образаца и карактеристика криза. О томе говори и чињеница да је истраживање криза у свету данас веома развијено.¹⁰ Кризни менаџмент као

⁸ Grinker, R.R. and J.P.Spiegel, J.P., *Men Under Stress*, Philadelphia, Blakiston, 1945; Wiegele, T.C., "Decision Making in an International Crisis: Some Biological Factors", *International Studies Quarterly*, 17, (1973), pp.295-335; Holbrook, M.B. and Ryan, M.J., "Modeling Decision-Specific

⁹ Milburn, T.W., Schuler, R.S. and K.H. Watman, "Organizational Crisis, Part I: Definition and Conceptualization", *Human Relations*, 36, (1983), pp. 1141-1160; Milburn T.W. et al., "Organizational Crisis, Part II: Strategies and Responses" *Human Relations*, 36, (1983), pp.1161-1180; Cameron, K.S., Kim, M.U., and D.A.Whetten, "Organizational Effects of Decline and Turbulence", *Administrative Science Quarterly*, 32, (1987), pp.222-240; Koberg, C.S., "Resources Scarcity, Environmental Uncertainty and Adaptive Organizational Behavior", *Academy of Management Journal*, 30, (1987), pp. 798-807.

¹⁰ Кризни менаџмент, Друштвени сукоби и управљање кризама (Conflict studies, Conflict Analysis – SAD, Велика Британија, Теорије криза и конфликта, Социологија криза и конфликта - Русија) је научна дисциплина која се изучава на великом броју универзитета безбедносних и хуманистичких наука у свету. У непосредном окружењу Републике Србије, поменута дисциплина се изучава на Загребачком Универзитету, Универзитету на Приморском – Словенија, Универзитету у Сарајеву, Универзитету Кирил и Методије Скопље – Филозофски факултет. О

теоријско-сазнајна дисциплина је од посебног значаја за разумевање савремених процеса и догађања у свету, посебно са становишта наука о економији, социологији, безбедности, институција социјалне контроле, али и хуманих професија уопште. Непредвиђеност и ескалација различитих облика друштвених криза и конфликта (од ратних до класних и расних) након окончања блоковске поделе света почетком деведесетих година прошлог века - како у земљама у транзицији тако и у земљама трећег и четвртог света - додатно је определила хуманистички настројену јавност на другачији приступ у изучавању и разрешавању унутар друштвених и међудржавних криза и конфликта. Поред низа националних и међународних научних института дошло је до снажног развоја непрофитног сектора који се на различитим нивоима општости и специјализованости почео занимати за проблеме истраживања мира и разрешавање криза и конфликта свих типова, од пословних и породичних до међудржавних, етничких и верских.¹¹

Истини за вољу треба рећи да се и у развијеном свету још увек трага за адекватним теоријским оквиром за истраживање криза. Развој теоријског и концептуалног оквира подразумева потребу да се истраживачи помере од

значају дисциплине говори и велики број међународних и националних Института који се баве проблематиком друштвених криза и конфликта и њиховим разрешавањем, од којих су најпознатији: Центар за истраживање проблема разрешавања сукоба (Center for Research on Conflict Resolution), у оквиру Мичигенског универзитета. Институт УН за истраживање и разрешавања сукоба (UNITAR). Центар за анализу сукоба Енглеска; Институт за истраживање сукоба у Ослу; Канадски институт за истраживање мира; Фински Институт за истраживање мира; док од међу најзначајнијим два међународна института: Штокхолмски институт за истраживање мира SIPRI, који се бави документационо-аналитичким истраживањима, и Међународни институт за мир у Бечу, који је основан уз подршку СССР и других источноевропских држава. Међу значајним организацијама издвајају се Међународно удружење за истраживање мира (IPRA) у Groningenu; Међународно удружење за истраживање мира у Филаделфији и други. Милашинович, С., Кешетовић, Ж., *Кризни менаџмент*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2009.

¹¹ У непрофитном сектору су посебно значајне следеће организације: Center for Information Technology and Dispute Resolution pri Univerzitetu Masacusetts; Conflict Management Group (CMG) основане при америчком Универзитету Харвард; Fund for Peace, SAD; INCORE-a, организација-носиоца иницијативе за решавање конфликта и етничка питања (*Initiative on Conflict Resolution and Ethnicity*) основана од стране Универзитета у Алстеру и Универзитета Уједињених нација; Professors World Peace Academy непрофитна образовна организација посвећена припреми мировних активиста за мировне мисије широм света са филијалама у преко 100 земаља света. PWPA објављује студије о проблематици решавања конфликта и редовно издаје утицајан часопис *International Journal on World Peace*; International Crisis Group (ICG); Men's International Peace Exchange; Peace Action, SAD; Peace On Earth Foundation's; Peace Brigades International (PBI); Peacelink Italia, PeaceQuest; Transnational Foundation for Peace and Future Research, Švedska; Милашинович, С., Кешетовић, Ж., *Кризни менаџмент*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2009.

једноставних модела који снабдевају менаџере стандардизованим чек листама са информацијама о томе шта треба да ураде пре, током и након кризе, ка дескриптивним моделима који развијају и/или тестирају облике, концепте и теорије управљања кризама са циљем да утврде како и зашто су одређени покушаји управљања кризама били успешни и ефективни.

2. Криза као проблем за теорију

Кризни менаџмент као наука је још увек у развоју добрим делом због тешкоћа у мерењу, стандардизацији и компарацији кризних ситуација. Поред недостатка генералне сагласности о мерама и лексици у кризном менаџменту, многе организације су невоље да објаве информације о структуралним слабостима менаџмента. Постоје реалне животне санкције - на пример правне и тржишне - које делују против актуелних трендова транспарентности и одговорности.

У основи истраживач криза се суочава са истим методолошким проблемима као и истраживачи у свим областима истраживања бихејвиоралних и друштвених наука. Међутим, сама кризна ситуација или ствара нове и специфичне или увећава стандарде и већ познате проблеме са којима истраживач мора да се бори. (Killitm, 1956). Основни алати у истраживању криза и катастрофа - теорија, радне хипотезе, одговарајући дизајн истраживања, план за избор случајева за истраживачку студију, стратегија за прикупљање података или документовање запажања, и начин да се схвати значење прикупљеног материјала - су, мање више, препознатљиви и слични су онима који се користе у свим друштвеним наукама.

Основна разлика у истраживању криза у односу на истраживања других феномена је пре свега у контексту у коме се она спроводе (Mileti, 1987:69; Taylor, 1978:276). Што су веће разлике између нормалног стања и свакодневног контекста у коме се остала истраживања у друштвеним наукама одвијају и кризног контекста, то су већи и изазови за истраживаче (Stallings, 2002b:21–22). Ово практично значи да се истраживања обављена током периода акутне кризе суочавају са изазовима којих нема током фаза пре саме кризе (ублажавање и припреме), односно након што је криза прошла (у каснијим стадијумима опоравка од протекле кризе).

Суштину разлике између "нормалних", односно истраживања у свакодневним условима и истраживања у кризним условима Stalling своди на:

- (1) време, то јест кад започиње процес посматрања или прикупљања података и другог материјала у односу на почетак кризе/катастрофе;
- (2) приступ, што се односи на иницијалне контакте истраживача са актерима које треба интервјуисати, испитаницима у истраживању и онима који поседују документе или друге релевантне материјале; и

(3) генерализибилност, или оно што Killian назив способност да се извуку ваљани закључци из студија криза и катастрофа (Killian,2002:56).

Док за многе од ових проблема постоје само парцијална решења, триангулација, одређених образаца у истраживањима у којима се користе различите методе у истраживањима криза може дати валидне закључке. Наравно да су три наведене димензије међусобно повезане: способност да се уопштавају налази из истраживања појединих криза и катастрофа је директно погођена успешним решавањем проблема тајминга и приступа, док је приступ релевантним актерима повезан са питањима временске димензије. (Stallings, 2007:56)

Проблем у истраживању криза настаје и због непобитне реалности да строгост научног метода није увек применљива у кризним ситуацијама. Она се не уклапа у, према Karlu Poperu општеприхваћене критеријуме за класификовање неке активности као научне. Поред саме сложености (и, донекле, неодређености) концепта кризе и катастрофа постоје још два веома значајна отежавајућа фактора која научно изучавање ових феномена чине скоро немогућом мисијом, а о којима говоре Bertrand Robert и Kris Lajta (Robert and Lajtha, 2002).

Прва група фактора садржајно указује на следеће:

- криза је догађај који је релативно редак. Услед тога, многи облици нумеричке валидације или статистичког приступа су, самим тим, знатно теже применљиви;
- криза је догађај који се не може репродуковати. Свака кризна ситуација је јединствена. Идеја о могућности односно способности да се догађај репродукује у експерименталним условима није валидна. У том смислу није могуће спроводити сукцесивне тестове и испитивање хипотеза заснованих на идентичном искуству;
- у постојећим и предложеним теоријама се не може открити грешка. Нико не може без сумње доказати да би различито поступање са једном кризом имало различит (прихватљивији) резултат;
- није сигурно да би стварно животно искуство наликовало оном описаном у научном моделу. Фабриковане кризе је немогуће тестирати у стварности;
- експериментисање на живим субјектима не постоји као опција. Из очигледних етичких разлога није могуће подметнути експлозију у индустријско постројење или покренути биолошки напад, да би се измерили ефекти различитих одговора на ове догађаје; и
- цена експеримената је неприхватљива. Када улози укључују људске животе и велики утицај на социјалну инфраструктуру експериментисање је просто незамисливо.

Друга група фактора указује да је истраживачима ретко омогућено и допуштено да буду сведоци кризе из прве руке.

- веома је мали број доносилаца одлука који су спремни да истраживачима отворе своја врата и дозволе им да посматрају и пишу о томе како они управљају кризом. Када је кризна ситуација у својој акутној фази тзв. чисти истраживачи криза се не позивају у кризни командни центар.
- и када су позвани истраживачи имају тенденцију да преиспитују менаџерске моделе и уверења. Они имају низ неугодних питања, док менаџери желе непосредне савете за акцију („позвао сам те да ми даш решење, не да ми постављаш питања“). И онда их више не позивају...
- у фази прикупљања повратних информација расположиве информације су делимичне и искривљене. Игре око моћи (power play), потенцијалне правне реперкусије и сл. могу узроковати недостатак или контаминацију информација
- као сведоци експерти, истраживачи могу бити приморани да одговарају на питања државних органа (анкетних одбора, судова итд.) о начину на који се управљало кризом и о квалитету кризних припрема, што може имати импликације на чланове кризног тима и одговорност компаније односно организације погођене кризом.
- парадоксално, преткризне фазе кризе су доступније истраживачима јер ту има мање баријера. Међутим, веома мало организација је заинтересовано за ову фазу кризног менаџмента.

На основу изложеног могуће је схватити зашто постоји релативно мали број истраживача у области истраживања криза и кризног менаџмента.

3. Етичка димензија истраживања криза

Етички проблеми су пратилац сваког истраживања и односе се на последице акција истраживача током и након кризе, током истраживачког процеса, али и након што је истраживање формално завршено. Најзначајња питања тичу се различитих облика утицаја прикупљања података на животе испитиваних субјеката.

Етички стандард за истраживаче (и за универзитете IRB¹²) се може изразити фразом “Не учини нажао” (Babbie, 1995:449–450). Међутим, током кризне ситуације истраживачи упадају у животе људи у најгорим могућим

¹² Институционални надзорни одбор (Institutional review board - IRB), такође познат и као Независни етички комитет (Independent ethics committee - IEC) или Етички надзорни одбор (Ethical review board - ERB) је тело које је формално образовано да одобрава, прети и надзире биомедицинска и бихавиорална истраживања у која су укључени људи. У САД су нормативним решењима Управе за храну и лекове (Food and Drug Administration - FDA) и Министарства здравља (Department of Health and Human Services) овластили IRB да одобравају, захтевају промене у планираним истраживањима, пре одобравања или да забране истраживања. IRB су одговорни за критички увид у истраживања која укључују људске субјекте.

моментима. Поставља се питање њихових посебних одговорности које имају приликом интервјуисања људи који су изгубили своје најближе, остали без крова над главом и своје имовине, или кад посматрају појединце и службе који непосредно реагују на кризну ситуацију и покушавају да њоме управљају.

Међу истраживачима се обично ово сматра оправданим јер је неопходно за стицање знања које се може користити да се смање патње људи и побољшају кризни одговори у будућности. Физичка, психолошка и емоционална цена овог истраживања се различито распоређује на субјекте.¹³ Ту се постављају дилеме како дубоко ићи и притискати жртве криза са питањима, да ли нека треба избегавати, да ли у случају поплаве емоција прекинути или наставити интервју и да ли касније пробати да се он настави, да ли да се истраживачи прихвате учешћа у неким задацима кризног одговора ако их припадници надлежних служби замоле, а то нема ко други да уради итд?

Друга врста проблема настаје онда када истраживачи прикупе податке, информације и документе за којиме су трагали. Једно питање се односи на поверљивост. Након што су субјекте уверили да ће њихове изјаве и коментари остати поверљиви, да ли ће истраживачи и одржати то обећање? У презентацији резултата жртва се може навести помоћу неколико карактеристика које описују њен социални статус (“29-годишња самохрана мајка четворо деце која је остала без дома”), али како прикрити идентитет и сачувати поверљивост запажања градоначелника или носоца јавне функције када се презентирани подаци односе на њихово поступање током кризе? У земљама попут САД судови не познају податке до којих су дошли истраживачи од својих субјеката као облик “привилеговане комуникације,” као у случају свештника и адвоката. (Babbie,1995:451). Шта истраживачи могу обећати интервјуисанима о томе шта ће бити са њиховим запажањима и ко ће касније имати приступ тим документима?

У већини расправа о истраживачкој етици полази се од тога да истраживачи настоје да задрже неутралну или непристрасну позицију, макар кад је реч о њима у истраживачкој улози. Међутим, искушење да стану на нечију страну код истраживача криза и катастрофа је посебно велико. Ова дилема, наравно, није јединствена само за истраживања катастрофа, већ је присутна и, на пример, у студијама социјалних проблема и девијантног понашања.

Патња жртва криза су упечатљива. Емотивно испричана сведочења жртва често, имплицитно или експлицитно, упућују на грешке и пропусте у

¹³ Ово наравно не значи да и сами истраживачи не плаћају цену истраживања будући да су сведоци људске патње и физичког уништења непосредно након удара катастрофе. Кључна је разлика у томе да је у случају истраживача то резултат њихове свесне одлуке да се изложе последицама катастрофе, а за њихове испитанике није. Док се истраживачи могу вратити нормалном животу у року од пар дана, погођени катастрофом ће дуго времена живети са њеним последицама. Неретко и до краја живота.

поступању релеватних организација задужених за кризно поступање, као и на предаторску праксу локалних, националних и међународних званичника и организација. У овом контексту је велико искушење да на поглед на кризу утичу саосећајне приче жртава у контрасту са безосећајним виђењем бирократа, нарочито с обзиром на померање фокуса истраживања на рањиве категорије становништва у кризама (децу, старије, жене и сиромашне). Међутим, стајање на једну страну не мења циљ истраживања који је, као и у свим друштвеним наукама, схватање света који нас окружује кроз проналажење образаца, правилности и развоја појава. Да би се тај циљ остварио речи и изјаве испитаника се морају третирати као "подаци" које треба тумачити, односно разумети, а не као објективни одраз стварности. Ово се односи на све субјекте без обзира на њихову локацију и позицију у друштвеној хијерархији, или посебне околности у којима су били у катастрофи.

Истраживачки допринос знању о кризама и смањењу људске патње је већи уколико се истраживачи дистанцирају од догађаја него ако се укључе у њих током истраживања. Надмоћност овакве истраживачке позиције је у јасној укупној слици догађаја која се може добити на тај начин. Истовремено то не значи искључивање учешћа у догађају у другим аспектима професионалног живота, односно у приватном животу, мада то није сасвим лако разграничити.¹⁴

Етички проблеми везани за истраживање криза су још видљивији у догађајима који су постали спорни у политичком смислу. Оптуживања, сумње и показивање прстом чине да је истраживач у одређеном смислу уочљивији за све укључене стране, како у фази прикупљања података тако и касније.

У тренутку када су обављени интервјуи, прикупљени подаци и прибављени документи пред истраживачем се могу појавити најозбиљније етичке дилеме од којих се кључна односи на одржање обећања о поверљивости које је дато испитаницима, а понекад може имати и правне последице. Тако Tierney описује искуство неколико истраживача које је компанија Exxon тужила у вези са њиховим истраживањем након изливања нафте са танкера Exxon

¹⁴ Још је Max Weber указивао да личне вредности истраживача утичу на избор теме истраживања и да не само да у друштвеним наукама практични проблеми покрећу истраживања, већ и да практични проблеми настају из персоналних вредности истраживача. Но, он указује да научно објективност није исто што и морална индиферентност. Али методи истраживања у друштвеним наукама, без обзира да ли се примењују на истраживање катастрофа или неку другу тему, неће произвести емпиријске резултате који ће указати на "исправни" правац деловања. (Weber, 1949). На овом трагу Gusfield наводи да истраживања у друштвеним наукама не могу да реше друштвене проблеме нити да реше моралне и политичке конфликте. Пре је реч о томе да резултати истраживања проширују наше разумевање алтернативних интерпретација догађаја и избора могућих решења. Када ови избори укључују препоруке о томе шта треба урадити у вези катастрофа, тада су у њих укључене и личне вредности и веровања истраживача. Док год је ово јасно како истраживачима, тако и осталима, одржава се граница између укључености и дистанцираности од догађаја. (Gusfield, 1984:48)

Valdez на Аљаски које је изазвало једну од највећих еколошких катастрофа у историји. Она, такође, наводи пораст SLAPP парница (Стратешка парница против учешћа јавности - "стратегички лавсуитс агаинст публиц партиципацион") чија је намера била да се критичари застраше, ућуткају и финансијски оптерете. (Tierney, 2002b:356–357). У средишту ових правних спорова је приступ истраживачким подацима укључујући и идентитет испитаника. Нема сагласности међу истраживачима да ли је уопште могуће заштити идентитет испитаника и да ли је исправно тако нешто етички обећати, с обзиром на актуелну легалну климу, а особито након догађаја у Сједињеним Америчким Државама од једанаестог септембра, када долази до померања границе приватности и проширења овлашења државних органа.

Организације настоје не само да управљају својим јавним имиџом већ и начином на који се представљају истраживачима (Tierney, 2002b:359–362) тако да неки истраживачи имају утисак да се, у наведеном контексту, страх субјеката од освете њихових претпостављених у организацији повећао као и да припадници који су на нижим степенима хијерархије у организацији све чешће избегавају истраживаче којима онда остаје визија и слика приче коју дају они са командних позиција. Приступ кризним оперативним центрима у којима истраживачи могу посматрати операције из прве руке и остварити иницијалне контакте за касније интервијуе и прикупити тренутне документе постао је знатно отежан.

Од руководица истраживања се пре прикупљања података тражи уверавање да ће резултати пројекта донети практичне користи, писани опис пројекта са јасним указивањем да је учешће у истраживању добровољно, штампан и потписан образац за сагласност и детаљан опис начина на који ће се поступати и руковати са прикупљеним подацима, како ће се они чувати и коме ће (и под којим условима) бити доступни. Режим претходног одобрења може померити време почетка истраживања што у кризним ситуацијама може имати последице јер су неке појаве и реакције неухватљиве и тренутне.

4. Политичка, економска и менаџерска моћ у истраживању криза

У „модерном контексту“ појава и догађаја само означавање одређених социјалних или економских околности или конкретног догађаја термином "криза" постаје политички акт.¹⁵ Самим тим то више није рутински бирократски посао, већ изазов за политичке лидере и највише руководиоце. Када друштво или неке његове кључне институције западну у озбиљну кризу очи

¹⁵ Тако се, примера ради, у време социјализма говорило о кризама само у западним земљама, а социјалистичке земље су имале "пролазне тешкоће". Слично томе раднички штрајкови еуфемистички називани "обуставама рада".

јавности су упрте у лидере (председнике, премијере, градоначелнике и друге званичнике) од којих се очекује да уклоне претњу или барем минимизују штету. Истовремено, настаје политички ривалитет између различитих актера око интерпретације догађаја који се брзо смењују. У свакодневном животу у неким ситуацијама је кристално јасно да је реч о кризи, док су други догађаји свакако дискутабилни, али се по облицима испољавања уклапају у изложени концепт развоја кризе.

Кризе најчешће дају одрешене руке политичарима и повећавају њихов легитимитет, али то не може да траје предуго. У тренутку озбиљне кризе поглед нације усмерен је ка политичким лидерима. Често успешно решавање кризе од њих прави државнике, а неуспех их уклања са политичке сцене. Иза председника Џимија Картера је 1979. стао највећи део америчког народа подржавајући га у напорима да ослободи таоце из америчке амбасаде у Техерану које су држали радикални студенти присталице имама Хомеинија. Након укупно 444 дана заточеништва и 11 месеци неуспешних акција, он је глатко изгубио на изборима од Роналда Регана. Грађани траже резултате и кажњавају неуспех.

Финално разрешавање сваке озбиљне кризе подразумева и неку општу сагласност о питањима њезиних узрока, те о кривици и одговорности појединих њених актера. Након што је оперативни део суочавања с кризом завршен, настаје својеврсна битка за значења, односно тумачења протеклог догађаја те места и улоге појединих актера, лидера и њихових организација у протеклој кризи у којој су потребна сасвим друкчија знања и вештине од оних које је подразумевао оперативни део кризе. О исходу те битке, односно о томе ко ће бити и у којој мери проглашен кривим за настанак кризе или за некомпетентно суочавање с њом зависе судбине политичких лидера, највиших административних дужносника или менаџера који су на врху управљачке лествице у корпорацијама, као и репутација, кредибилитет и легитимитет организација и агенција на чијем се челу они налазе. Ваља нагласити да овде, као и често у животу, сама истина и чињенице нису од пресудне важности, већ се у првом реду ради о тумачењу, односно интерпретацији чињеница и њихову смештању у различите значењске контексте. Стварност не дефинишу они који је најбоље познају него они који њоме управљају. Није, наиме, од пресудне важности је ли неко заиста радио добро или лоше свој посао за који је компетентан, одговоран и плаћен, него како и колико је успео обликовати значење и тумачење протеклих догађаја и своје место и улогу у њима.

Дакле, на крају кризе нужно се спроводи процес утврђивања одговорности који није увек само начин за завршетак кризе, него он такође може и продужити њен животни век, и преобразити перцепцију саме кризе, како њезиних узрока и тока, тако и њених последица. У многим случајевима кризом покренути процеси утврђивања одговорности производе праву кризу

после кризе у којој се постављају тешка питања о владању, руковођењу и способности. Наиме, ти процеси подижу и премештају почетни скуп догађаја с оперативног нивоа у политичку арену. Оно што је почело као акцидент или серија инцидента, претвара се у “power-play”, то јест у причу о моћи, компетентности, руковођењу и легитимности (или недостатку). (Boin et al. 2010) Осим тога, често може доћи до покретања знатно ширег круга тема и проблема од оних који су повезани са самим иницијалним догађајем.¹⁶

Све изнето се пре свега, односи на кризе које су се реално догодиле и у којима су актери заиста и чинили пропусте будући да успешни примери спречавања и ублажавања кризе не привлаче превише пажње. Успех у управљању кризом, наиме, и није догађај ни вест. Тешко је одати некое признање за ствари које се нису догодиле и тешке последице које нису наступиле у медијском окружењу опседнутом проналажењем грешака и у политичкој арени која је оријентисана на тражење криваца пре неголи на похвалу политичара и менаџера. Насупрот томе, када ствари крену лоше, они се суочавају с провалом негативног публицитета и критичког преиспитивања. Ситуација се додатно погоршава и с чињеницом да успех и неуспех процењују лица и стране које су заинтересоване за представљање приче о кризи на посебан начин, у складу са својим партикуларним интересима и ставовима.

Окривљавање другог а/или скидање одговорности са себе константа је политичког живота у коју су укључени службени државни органи и агенције, поједини државници и политичке странке. Понекад се стиче утисак да налажење жртве, у извесном смислу, чини да се сви осете боље и да након тога сви убрзо могу заборавити шта се догодило и кренути даље.

Напори који се предузимају с циљем обликовања догађаја обично почињу још усред акутне фазе кризе, али оно долази у средиште пажње тек кад се слегне прашина. Ниједан професионални учесник у кризи не може себи да допусти избегавање те игре, тако да веома греше они који безбрижно и самозадовољно мисле да је довољно то што су они добро радили и да њихова дела говоре сама за себе. Уљуљани у лични успех они могу, и то онда када већ буде прекасно, схватити да процес утврђивања одговорности може крити неугодне последице када након оперативног започне политичко управљање кризом.

Давање објашњења о томе што се заправо догодило подразумева тактичку мешавину чињеничних реконструкција, манипулација сликама и извлачења поука. Реконструкција и процењивање сложених епизода управљања доста је тешко у нормалним околностима, а у околностима великих криза готово је немогуће радити тако нешто, а да се не наиђе на јак политички притисак.

¹⁶ Тако су, нпр. након урагана Катрина у Њу Орлеансу покренута питања сигурности “обојених” и најсиромашнијих грађана САД-а пред тероризмом и природним катастрофама, односно проблеми економске неправде, сиромаштва, расизма, неосетљивости владе према најрањивијем делу популације и неодговорност према околишу.

Услед своје драматичне и нарушавајуће природе, кризе изазивају питања на која никако није лако дати јасан и једнозначан одговор: Зашто се то догодило? Што је учињено да се то спречи? Шта треба даље чинити?

У наведеном контексту саставни део сваке кризе, посебно на крају, је настојање актера да негирају кризни догађај, да избегавају, уклањају или битно умањују властите одговорности за протекли кризни догађај, односно да покушају да пребаце кривицу на неког другог или барем поделе одговорност. Сви ти покушаји често се означавају синтагмом “игре избегавања одговорности” (eng. blame game), што је термин који се широко и донекле неодређено користи у политичким расправама.¹⁷ Примењујући наведену синтагму на подручје кризног менаџмента, Воин и сарадници наводе да се она односи на интеракцију између учесника који су спремнији да штитите своје себичне интересе пре него да служе заједничком добру. Када се покушаји истраживања криза претворе у игре око одговорности, проналажење истине путем дијалога и расправе губи се пред одбрамбеном рационализацијом (“ми нисмо ништа погрешили”), намерним прећуткивањем и искривљавањем чињеница. Уколико би сви актери кризе (појединци и институције) били потпуно спремни да максимално објективно у искреном и равноправном дијалогу и свестраном анализом чињеница и разменом снаге аргумената (а не аргумената снаге) истраже све аспекте кризног догађаја и деловање сваког појединачног актера с циљем утврђивања њихових учињених пропуста и грешака, па тиме и њихове кривице и одговорности, и прихвате консеквенце тога, онда не би ни било игара око одговорности. То је, међутим, у реалности коју и појединци и институције перципирају и у којој делују пре свега кроз призму својих интереса и позиција моћи, врло редак случај. Наиме, игре око одговорности не догађају се увек и нужно. У неким посткризним контекстима јављају се и облици сарадње који нису опседнути приписивањем кривице или обновом нарушеног имиџа или репутације (Seeger et al, 2005). Такве организације способне су да створе оквир догађаја који појачава мотивацију оних који су погођени кризом и подстиче сарадњу с другима и њихову подршку.

¹⁷ Истраживачи у политичким наукама често игре око одговорности схватају као скуп интеракција изабраних политичара и опште јавности или гласача у најширем смислу. Постоје најмање три општа начина на која политичари управљању одговорношћу и кривицом иако их није могуће увек прецизно разграничити. Први је презентацијским стратегијама (оно што Schlenker назива управљањем утисцима– ‘impression management’), тако што се изабире аргументи да би се минимизирала или избегла кривица, нпр. избор између извинења која треба да умањи одговорност и оправдања које треба да преобрати одговорност у поверење. Други је стратегијским политикама – нпр. избор између политика које подржавају креаторе ризика и оних које подржавају жртве ризика. Трећи начин управљања одговорношћу односи се на агенцијске стратегије, односно избор институционалних аранжмана да се минимизира одговорност као што је рецимо избор између директне контроле и њеног делегирања. (Hood, 2002).

Игра због одговорности укључује интеракцију између две групе учесника – оних који окривљују и окривљених с једне стране, и оних којих пребацују одговорност и оних на које се пребацује одговорност, с друге стране. У политичкој сфери све је засновано на идеји да се политичари, у настојању да добију поверење гласача и избегну кривицу, суочавају у оквиру сваког домена политике с избором да директно преузму контролу или да је повере другима, док гласачи или грађани бирају између похвале или оптуживања оних који у јавној политици имају директну контролу. Уколико се у истрази после кризе открију грешке у спречавању кризног догађаја или реаговању на њега, тада ситуација постаје политички деликатна и изазива две врсте реакција. У центру расправа које нужно уследе у политичкој ацени може бити истицање потребе за учењем на грешкама, редефинисањем политике и унапређењем организације у складу с тим или се пак она може концентрисати на питања одговорности и кривице као својеврсни продужетак кризне политике. Та два приступа се често сасвим искључују, иако су у одређеним случајевима могуће и њихове комбинације, односно синергија.

Учење захтева сигурно окружење у којем превладава мотив за напредовањем, а не жеља да се добију бодови или избегну губици, што се тешко постиже када је процес професионалног утврђивања одговорности преплављен политичким играма у којима важе друга правила. Исто важи и за објективно научно истраживање кризних ситуација.

5. Ка методолошком оквиру за истраживање криза

Да би се унапредило наше разумевање криза и кризног менаџмента наука указује на потребу за истраживањем ових друштвених појава. Ова истраживања би обухватала различите области, а посебно би укључила:

- примену теорије хаоса и сложености на кризе и катастрофе;
- позитивистички приступи да би се квантификовали нивои припремљености и реаговања на кризе и катастрофе и помогло у предвиђању инцидената путем моделовања кроз компјутерске симулације;
- феноменолошки приступ да би се истражили ставови и мишљења менаџера у јавном и приватном сектору о управљању кризама и катастрофама; и
- студије случаја ради тестирања модела и концепата који окружују кризни менаџмент.

Овакав истраживачки приступ би требало да обезбедни додатни увид у кризе и доприесе разумевању проблема и промена, што може помоћи, како индустрији тако и јавном сектору да ове инциденте прихвате као део свакодневног живота и почну да се припремају за њих и исте планирају, како би онда када се догоде њима управљали на стратешки и холистички начин, сма-

њујући тиме њихове негативне последице по привреду и друштво. Како се кризе буду умножавале то ће бити све значајнија вештина менаџера и планера да управљају њима како у приватном тако и у јавном сектору.¹⁸

Појавни облици кризе и њихове последице су бројне и зато је веома тешко обликовати универзално схватање кризе и кризног управљања, мада у стручној и научној литератури преовлађује мишљење да постоје различите кризе и, са њима повезано кризно управљање које има неке заједничке елементе као што су угроженост темељних вредности субјекта на кога се криза односи, ограничено време за одлучивање, неизвесност и стрес актера кризног управљања и слично.

За кризе су значајни велики временски притисак и нејасне околности, које захтевају брзо одлучивање надлежних појединаца, органа и установа, при чему процеси доношења и спровођења одлука често захтевају другачије институционалне путеве и повезивања, од уобичајених или прописаних за нормалне, некризне услове, до нових планираних инструмената управљања кризом. На кризу се тесно надовезује феномен кризног управљања и вођења, који се може одредити као обликовање поступака, договора и одлука који утичу на ток кризе, обим, организацију, припреме, мере и распоређивање ресурса за њено савладавање. Кризно управљање и вођење се уобичајено одвија у организационом систему, под притиском масовних медија, у стресним условима и помањању прецизних информација.

У оквиру Европске академије за кризно управљање и вођење (European Crisis Management Academy), спроведен је истраживачки пројекат Кризно управљање и вођење у Европи (Project Crisis Management Europe). У оквиру овог истраживачког пројекта био је постављен практични циљ: израда јединствене методологије за проучавање управљања и вођења у различитим кризама. Ова методологија би представљала подлогу за израду студија појединих криза и кризног управљања и вођења. У том смислу је обликован Потсетник за проучавање кризног управљања и вођења.

Потсетник је заснован на основном схватању кризе, по коме се она одређује као истинска претња основим вредностима и нормама друштвеног система или његових подсистема. При изради потсетника у методолошком смислу пошло се од когнитивно-институционалног приступа у проучавању криза и кризног управљања и вођења. Когнитивно-институционални приступ се усредсређује на анализу деловања бројних појединаца, група, мрежа и институција у кризи и у том смислу претставља чулно опажање и сазнање способности људи, који се баве са кризом, те групни и институционални оквир, у коме се доносе одлуке. Поред тога, при изради потсетника поштовани су такође и

¹⁸ Ричи о овоме говори фокусиран на управљање кризама у туристичкој индустрији али смо уверени да ови налази имају веома широку примену у управљању кризама у свим сферама привредног и друштвеног живота. (Ritchie, 2004)

други релевантни методолошки приступи за израду студија случаја, посебно функционални, системски и симболичко-политички.

Потсетник претставља инструмент за проучавање кризног управљања и вођења и основу за идентификацију аналитичких елемената проблема, који су састављени из варијабли и индикатора. Варијабла представља ужи садржајни склоп, који је састављен из појединачних индикатора. Индикатори представљају аналитичка исходишта за проучавање разноврсних криза као што су природне и друге катастрофе, економске, војне, технолошке и друге кризе. Потсетник наводи нивое и индикаторе, који су заједнички већини криза.

I ниво: систематизовање конкретне кризе у одређени историјски, политички, географски и управно-системски контекст;

II ниво: успостављање временског оквира и опис кризе;

III ниво: разградња кризе на посебне ситуације односно тренутке који захтевају кризно одлучивање;

IV ниво: поновљен поглед на целу кризу у свој њеној комплексности односно употреба холистичког приступа.

За сваки ниво је опредељено више аналитичких термина, варијабли и индикатора, који представљају аналитичко упутство при проучавању појединих криза. При разумевању индикатора треба упозорити на њихову општу природу, тако да је могуће обезбедити употребу подсетника за анализирање различитих криза. Такође мора бити јасно да све потенцијалне кризе неће бити могуће проучити са становишта свих постављених индикатора, пошто неке кризе једноставно неће бити довољно комплексне или пак доступност информација то једноставно не би омогућавала. С друге стране поједине кризе од аналитичара ће захтевати даљу специфичну разградњу постављених индикатора, будући да свака криза има поред наведених општих и заједничких црта, такође и сасвим посебне ситуационе карактеристике.

Поред поделе кризе и кризног управљања и свођења на различите нивое, могу се посебно успоставити аналитичке теме, које су управо тако разграђене на бројне варијабиле и индикаторе. Аналитичке теме могу обухватити превенцију и припрему за кризу, идентификацију актера кризног управљања и вођења, опажање кризе, кризно вођење и одлучивање, политичко-организациону сарадњу и конфликт, кризно комуницирање (прикупљање и обрада информација, технички системи за пренос информација, кризно комуницирање са јавностима и улога масовних медија у кризи и кризном управљању и вођењу), интернационализацију кризе, временске ефекте кризе, трошкове кризе, кризно управљање и вођење, те стицање искуства и знање. Практично ограничење броја аналитичких тема представља сама природа кризе, истраживачи интерес, доступност података и расположиво време за анализу кризе.

Поред тога потсетник са идентификованим степенима и аналитичким темама те припадајућим варијаблама и индикаторима омогућава пре свега

анализу кризе и њеног управљања и вођења *post festum* (након самог догађаја). Истраживања указују да би потсетник у ограниченом опсегу било могуће употребити такође *in situ*, односно на самом месту кризе. Анализирање криза и кризног управљања и вођења по поставкама из подсетника омогућава израду саопштења о управљању и вођењу у специфичним кризама, који заједно могу да креирају националну базу примера кризног управљања и вођења. Потсетник је обликован тако, да је на бази саопштења о различитим кризама могуће изводити пре свега квалитативна (у ограниченом опсегу такође и квантитативна) поређења садржинских склопова (аналитичких нивоа, варијабла и индикатора). Компаративне анализе ове врсте могу додатно помоћи посткризном учењу институција кризног управљања и вођења.

Све ово указује да истраживачки процес захтева примену различитих метода прикупљања и анализирања емпиријских података за израду студије случаја кризног вођења и управљања, па их је стога потребно идентификовати и анализирати. При анализи кризе и кризног управљања и вођења се јавља велики број примарних и секундарних извора, међу којима су најзначајнији: службени документи (записници са састанака, саопштења о чињеницама, дневници рада, укази, закључци органа, службена мишљења, анализе деловања система итд.), саопштења за јавност, објављене стручне анализе, стручни и научни чланци, новински чланци и саопштења на Интернету, у електронским (ТВ, радио) и штампаним медијима. Анализа садржаја наведених докумената је темељ за анализу кризног управљања и вођења. Изузетно корисну методу представља интервју са одговорним актерима кризног управљања и вођења, чије резултате треба употребити као садржинску допуну анализе горе наведених документарних извора. У том смислу је потребно нарочито нагласити непроцењиву вредност групних интервјуа с актерима кризног управљања и вођења, с чим је могуће заиста добити целовиту слику размера кризе, опажања кризе, односа међу актерима итд.

Поједини актери наине виде само парцијалну слику кризног управљања и вођења, тако да се при њиховом суочавању слика допуњава и изоштрава. Дескриптивна и упоредна метода су непогрешиве у пописивању, описивању и суочавању догађаја и процеса, значајних са становишта кризног управљања и вођења. Значајна метода је такође секундарна анализа статистичких податка, који се односе на кризу и њено решавање. За успешно испуњавање постављених циљева истраживања је значајно, да разлићите методе прикупљања податка и информација, њихова селекција и употреба, протичу на адекватно постављеним аналитичким нивоима, темама, варијаблама и индикаторима.

Ендемска природа модерне кризе садржински је по својим карактеристикама делом економска, социолошка и политичка. То указује да ће се све теже постигати сагласност кад је реч о препознавању, дефинисању и процењивању криза и њихових последица. Различите кризе могу бити производ различитих критичких

путања. Стари поредак је нарушен, а о новом треба да се преговара. Схватање да је криза први корак ка једној од многих будућих алтернатива, а да то где ће се у будућности стићи зависи макар делимично од одговора на кризу, суштински подиже значај кризног доношења одлука. То захтева доста економске и политичке вештине да би се криза од претње преобразила у прилику и предност.

6. Закључак

Управљање кризама постаје суштински и све значајнији задатак савременог друштва. Самом чињеницом да претставља озбиљну претњу структури економског, политичког или безбедоносног система, који под притиском временских рокова и сложеним сигурносним условима захтева брзо доношење виталних одлука, управљање кризом подразумева стратешко познавање, предвиђање и контролисање неизвесних ситуација на свим нивоима. Технолошке револуције трансформисале су појмове времена и простора, тако да кризе и конфликти попримају интернационални карактер, док модели решавања садрже софистициране и интеграцијски повезане службе и системе. Сарадња постаје императив, размена информација и података услов успеха, док токови руковођења морају бити транспарентни како би се обезбедила пуна подршка јавности.

У либералној демократији јавне службе и њени промотери морају имати надзор над одвијањем кризе и размерама катастрофе, било у контексту економског, социјалног, политичког, правног или моралног поретка. Методологија руковођења кризама захтева пуно и перманентно ангажовање субјеката економског процеса, који компетентношћу, знањем и обученошћу гарантују да ће се кризно стање квалитетно и успешно превазићи. То значи да је успех гарантован јединственошћу тимског деловања, док вођа има улогу координатора који надзире развој свих пет стратешких фаза: уочавања кризе; доношења виталних одлука; смањивања неизвесности и доброг публицитета у јавности; правременог и успешног окончања кризе; и, извођења поука као наслеђа планирања и обучавања за будуће кризе.

Кризе су потенцијални полигон за реформе јавних политика, јер свака лекција извучена из њеног трајања наука је генерацијама које долазе. Стари начин њиховог контролисања у времену технолошких и глобалних преображаја више није могућ. Рутине које су некада биле привилегија јавних служби, све више постају полуге у рукама грађана који медијским садржајима одређују смер и капацитет јавне пажње. Управљање кризама стога се све више сели у институционалне структуре које надзирући кризно стање, стварају и стратегију за њено превазилажење. Планирање криза је одговоран и важан процес: илузија је да ће оне нестати саме од себе – оне се морају предвиђати, контролисати и решавати.

7. Литература

1. Babbie, E. (1995). *The practice of social research* (7th ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
2. Boin, A., 't Hart, P., Stern, E. i Sandelijus, B.(2010): *Politika upravljanja krizama*, Beograd:Službeni glasnik/Fakultet bezbednosti, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2010.
3. Gottschalk, J.(2002), *Crisis management*, Oxford Capstone Publishing
4. Hood, C.: "The Risk Game and the Blame Game", *Government and Opposition*, Vol. 37, No. 1, 2002.
5. Кешетовић, Ж., (2008). *Кризни менаџмент*, Београд:Факултет безбедности/Службени гласник.
6. Killitn, L.M. (1956).*An Introduction to Methodological Problems of Field Studies in Disasters*. Washington, D. C.:NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES-NATIONAL RESEARCH COUNCIL.
7. Malešič, M., Prezelj, I., Kopač, E. i Groselj, K. (2004) "Opomnika za preučevanje krizneg upravljanja i vodenja" u Malešič, M. (ur.) *Krizno upravljanje in vodenje v Sloveniji izziv in priložnost*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
8. Милашиновић, С., Кешетовић, Ж., (2011) *Кризни менаџмент у историјској перспективи*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија
9. Mitroff, I. (2000) *Managing Crises before they happen*, New York:AMACOM
10. Poper, K. (1973).*Logika naučnog otkrića*. Beograd:Nolit
11. Robert, B., and Lajtha, C. (2002). „A New Approach to Crisis Mangement“, *Journal of Contingencies and Crisis Management*, Vol 10, No 4, 2002.
12. Ritchie, B.W.(“Chaos, crises and disasters: a strategic approach to crisis management in the tourism industry”, *Tourism Management* 25 (2004).
13. Stallings, R.A.,(2007). "Methodological Issues" in Rodríguez, H. Quarantelli, E.L., and Dynes, R.R. (eds) *Handbook of Disaster Research*, New York:Springer
14. Seeger, M. W., Ulmer, R. R., Novak, J. M., Sellnowp, T.:(2005) “Post-crisis discourse and organizational change, failure and renewal”, *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 18 No. 1.

METHODOLOGICAL AND SOCIO-ECONOMIC CHALLENGES IN CRISES RESEARCH

Summary

The history of civilization actually represents continuous sequence of conflicts and periods of stability and peace, movements from radical to moderate currents, from barbarism to progress. With the emergence of global economic crisis, traditions of liberal thought have been seriously shaken since 2008, reason became a weak instrument before the onslaught of mega corporate companies eager for new profits and markets, undermining the objective norms of the dominant morality. Safety of the planet is jeopardized, hence crisis management became a part of potential disintegrational arsenal aimed at conquering of other

regions, markets and meanings. Disoriented and disillusioned people, seeking new footholds and value systems easily succumb to enforced “revolutions” that suppress the reason, emphasizing the conflict paradigm that with surgically precise methodology opens up space for mass manipulation, spreading spiritual crisis and social pathology. Thus, the XXI century society is in continuous state of uncertainty, breakdown, division and paranoia, which favors further expansion of violence and insecurity, and crisis management remains as one of the protection barriers for global security!

УДК: 339.543.64(497.11)
343.37(497.11)
339.192(497.11)

ЗЛОУПОТРЕБА ЦАРИНСКИХ ПОВЛАСТИЦА ОД СТРАНЕ ПУТНИКА У ДРУМСКОМ САОБРАЋАЈУ

доц. др Александар Чудан¹
др Јелена Радовић Стојановић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

мр Ђурица Николић³
Царинарница Ниш

Сажетак: Влада Републике Србије у циљу придруживања и приступања ЕУ, донела је низ прописа које је ускладила са прописима Европске Уније. У два наврата 2003. год. и 2010. год. донет је нов Царински закон који је усклађивала са Царинским законом Европске Уније. У оквиру Царинског закона предвиђене су царинске повластице, међу којима је и царинска повластица за робу коју путници носе са собом вредности до 100 ЕУР на коју се не плаћају царина и остале дажбине. Становништво које живи у близини државне границе, услед економске кризе, незапослености, материјалне несигурности, као један од начина за зараду нашло је у преношењу робе преко међународних царинских прелаза у друмском саобраћају у оквиру царинске повластице од 100 ЕУР. Царинска служба није у могућности да забрани или спречи путнике да током дана у више наврата прелазе државну границу, јер би тиме повредили једно од основних права људи, право на слободу кретања. Роба која се у моменту преношења уноси на легалан начин, касније се пласира на царинском подручју Србије, односно на тржиште Србије на нелегалан начин, јер се ради о роби на коју нису плаћени царина и остале дажбине. Царинска служба уз помоћ државе и у садејству са другим државним органима мора предузети мере у циљу спречавања злоупотреба царинских повластица до 100 ЕУР и омогућавати ефикасну наплату царине и осталих дажбина и санкционисати лица која злоупотребљавају царинске повластице.

¹ E-mail: aleksandar.cudan@kpa.edu.rs

² E-mail: jelena.rs@kpa.edu.rs

³ E-mail: dnikolic635@gmail.com

Убеђени смо да је истакнуто битно, те су у раду показани принципи једног сложеног процеса, али и могући путеви и методи његовог превазилажења.

Кључне речи: царина, царинска повластица, становништво, царински прелаз, злоупотреба, сива економија.

1. Увод

Република Србија од 2001.год. тежи да у што већој мери донесе прописе које би у знатној мери ускладила са прописима који важе у земљама Европске уније. Република Србија је донела Царински закон 2003.год. који је у примени од 2004.год., а затим је донела нови Царински закон 2010.год. који је у доброј мери усклађен са Царинским Законом Европске уније.

Царинским законом предвиђено је да су путници који долазе из иностранства ослобођени од плаћања увозних дажбина на лични пртљаг.⁴ Када се говори о путницима овде се превасходно мисли како на домаће, тако и на стране држављане. Под личним пртљагом подразумева се: одећа, обућа, лекови за личне потребе, спортски реквизити, технички уређаји и сл., што је неопходно путнику који путује на годишњи одмор, службени пут и сл.

Царинским законом предвиђено је да су домаћи путници, поред личног пртљага ослобођени од плаћања царине на предмете које уносе из иностранства, ако нису намењени препродаји.⁵ Уједно путници који долазе из иностранства ослобођени су увозних дажбина на предмете личног пртљага и на предмете које уносе из иностранства до укупне вредности од 100 ЕУР.⁶

Сваки домаћи и страни држављанин приликом уласка у царинско подручје преко царинског прелаза може унети без плаћања царине и осталих дажбина, лични пртљаг и било коју робу која није трговачког карактера, односно која није намењена препродаји, већ је намењена за сопствене потребе путника и његове породице. Путник може унети у царинско подручје храну у разумној количини, која указује да се ради о храни за потребе самог путника и чланова његове породице, а која је фабрички упакована и има декларацију произвођача. Царински службеник на лицу места процењује да ли путник са собом носи робу трговачког карактера или не и одлучује да ли ће наплатити царину и остале дажбине или ослободити робу коју путник носи са собом од плаћања царине. Царински службеник има дискреционо право да на самом царинском граничном прелазу одлучи да ли је роба коју путник носи са собом роба трговачког карактера или није и да ли се ради о његовом личном пртљагу или

⁴ Чл.216 ст.1.т.1 Царинског закона (Службени гласник Р.Србије бр. 18/2010)

⁵ Чл.216 ст.1.т.1 Царинског закона (Службени гласник Р.Србије бр. 18/2010)

⁶ Чл.3 ст.3 Уредбе о врсти, количини и вредности робе на коју се не плаћају увозне дажбине, роковима, условима и поступку о остваривању права на ослобођење од плаћања увозних дажбина (Службени гласник Р.Србије бр. 48/2010)

не. Царински службеник приликом доношења одлуке мора водити рачуна одакле путник долази, колико је био дана на одмору или службеном путу, какви су климатски услови из земље из које долази и сл.

Основ слободног кретања људи је у римском уговору о оснивању Европске економске заједнице постављен у тачки ц) члана 3, који у круг акција Заједнице укључује и „укидање, између држава чланица, препреке слободном кретању људи, услуга и капитала“ (Самарџић, Чупић, 2003-135). Пошто Република Србија тежи ка чланству у Европској Унији, уједно она жели да прилагоди своје прописе прописима ЕУ и омогући слободу кретања људи, тако да не ограничава, нити спречава да наши или страни држављани прелазе државну границу преко међународних царинских прелаза и више пута у току једног дана.

Мора се указати да уколико роба коју путник уноси са собом приликом уласка у царинско подручје прелази вредност од 100 ЕУР, на сву робу наплатиће се царина и остале дажбине. Истовремено уколико у превозном средству има више путника, а роба која се уноси је недељива не може се царинска повластица сабирати, већ ће се царина и остале дажбине наплатити за недељиву робу једном путнику, који је стварни власник недељиве пошиљке.

2. Злоупотребе у коришћењу царинских повластица

Услед економске кризе која је изражена и испољава се у целом свету од 2009. године, а у Републици Србији траје већ дужи низ година, дошло је до пропадања многих предузећа, како државних и друштвених, тако и приватних компанија и предузећа у разним сферама пословања. Радници који су радили у некадашњим државним и друштвеним предузећима, остајали су без посла и морали су да проналазе алтернативне начине како да очувају егзистенцију, пре свега материјалну своје породице.

Становништво које живи у местима у близини државне границе, које није могло да се запосли у државним и јавним предузећима, није могло или није хтело да се бави пољопривредом, као један од начина за зараду користило је компаративну предност, близину државне границе, односно близину постојања међународних државних царинских прелаза.

Узрок оваквог начина зараде локалног становништва које живи у близини државне границе је губитак посла или немогућност да се радно способно становништво запосли у било ком правном лицу у месту у коме су настањени. Многа предузећа у Димитровграду, малом месту у близини српско бугарске границе, престала су да раде као што је текстилна фабрика „Слобода“, погон гумарског комбината „Тигар“ из Пирота, фабрика за прераду коже, пољопривредна задруга, фабрика намештаја и др. Проблем престанка рада фабрика условљен је транзицијом, преливањем друштвеног у приватни сектор, економском кризом, техничко-технолошким заостајањем предузећа и сл.

Проблем престанка рада фабрика карактеристичан је и за друга места у Републици Србији која се налазе у близини државне границе као што су Прешево, Босилеград, Кикинда, Неготин, Суботица, Сомбор, Вршац и др.

Алтернативни начин зараде било је организовано преношење робе преко редовног друмског прелаза у оквиру царинске повластице од 100 ЕУР, за шта је сваки путник⁷ добијао од организатора посла надокнаду за пренету робу. Дешавало се да током једног дана појединци прелазе државну границу и по десетину и више пута. У послу преношења робе преко редовних друмских царинских прелаза у оквиру царинске повластице од 100 ЕУР, укључено је више људи и то како са једне, тако и са друге стране границе.

Организација преноса роба у оквиру царинских повластица преко друмског царинског прелаза одвија се у неколико фаза :

– прва фаза: власник робе из Републике Србије је најчешће власник предузећа или фирме у Србији, лице које поседује пијачну тезгу и продаје робу на својој тезги и било које друго физичко лице које продаје пренешену робу на црном тржишту ступа у контакт са организаторима преноса робе, који су најчешће лица која живе у пограничним местима у близини самог царинског друмског прелаза. Уколико се роба преноси преко граничног прелаза Градина који се налази на српско-бугарској граници, организатори преноса робе су најчешће лица која живе у Драгомену, Калотини и Сливници у Републици Бугарској или из Димитровграда и Пирота у Републици Србији. На почетку се одмах договара цена која ће се наплатити за робу која се преноси између заинтересованог лица из Р. Србије и организатора преноса робе. Цена преноса роба мора бити мања од износа Царине и ПДВ-а који се треба наплатити на робу која би се редовно увозила и оцаринила у Р. Србији.

– друга фаза: организатори посла, робу која треба да се пренесе, преузимају од власника, заинтересованог лица и складиште је у инпровизована складишта, која се налазе у близини царинског прелаза. Уколико се ради о роби пореклом из Кине и Турске, а дошла је у Р.Бугарску смешта се у складиштима у местима Калотина, сливница и Драгомен.

– трећа фаза: организатори преноса који су најчешће држављани било једне или друге суседне земље, позивају српске држављане, који се појављују као путници-преносачи, да се укључе у пренос робе у оквиру царинске повластице од 100 ЕУР и да пренешену робу предају организатору преноса роба на царинском подручју Србије. Путници-преносачи за пренесену робу добијају новчану надокнаду која се креће 3-4 ЕУР по торби, па навише у зависности о којој врсти робе се ради, да ли се ради о текстилној или акцизној роби и сл. Путници-преносачи могу више пута у току дана да без икаквих проблема прелазити царински прелаз и уносити робу.

⁷ Такве путнике су називали преносаче, а овакву врсту посла називали су „мрављи шверц“.

– четврта фаза: организатор преноса смешта робу у оквиру царинске повластице у импровизовано складиште, где власник робе из Србије преузима робу и превози је до места у коме врши продају робе. Могу се власник робе и организатор преноса договорити да се роба прода и у неком месту у унутрашњости царинског подручја.

На напред наведени начин преноси се разна роба, а најчешће: одећа, обућа, мобилни телефони, цигарете, храна, алкохолна пића и друга роба која је курентна на тржишту.

Према Закону о заштити државне границе, наведено је да државна граница може да се прелази на граничном прелазу са важећом путном исправом⁸ и нити у једном ставу није наведено колико пута може у току дана путник да пређе преко граничног прелаза. Сваки домицилни и страни путник у складу са правом о слободи кретања може прећи у току дана више пута гранични прелаз без икаквих последица и санкција, а самим тим могу да преносе робу у оквиру царинске повластице током целог дана.

Путници-преносачи који долазе до међупростора⁹ и преузимају робу на међупростору не сматрају се да су путовали у иностранство, тако да немају никакво право да приликом увоза користе царинску повластицу од 100 ЕУР, приликом уноса робе у царинско подручје. Знајући за напред наведени пропис путници-преносачи улазе у царинско подручје Републике Србије.

Злоупотребе царинских повластица за робу нарочито су изражене према Р. Бугарској, Р. Македонији, Р. Мађарској и делом према БиХ.

3. Мере за спречавање злоупотреба царинских повластица

Царинске повластице од 100 ЕУР коеј користе домаћи путници у друмском саобраћају приликом сваког преласка државне границе, не представљају царински прекршај. Истовремено домаћи путници у оквиру права о слободи кретања могу у току дана неограничено прелазити државну границу и улазити несметано у суседне државе.

Злоупотреба царинских повластица од 100 ЕУР настаје унутар царинског подручја Републике Србије и има за последицу следеће:

– пласирање робе која је унета у оквиру повластице на тржиште, тако да долази до стварања сивог тржишта, који у великој мери штети правним лицима регистрованим за промет робе у малопродаји, јер се на тржишту појављује јефтина роба на коју нису обрачуната царина и порез на додату вредност.

– пласира се роба која нема фитосанитарна, ветеринарска или нека друга уверења која су битна нарочито када се на „црном тржишту“ продаје храна

⁸ Чл.10ст.2Закон о заштити државне границе(Службени Гласник Р.Србије бр 97/08).

⁹ Међупростор је подручје које се налази између два гранична прелаза суседних држава. Међупростор може бити мали од неколико десетина метара, па чак и до неколико километара.

(дуготрајни сухомеснати производи, сир, саламе, средства за личну хигијену и сл.). Роба која је увезена без прибављених уверења може штетно да утиче на живот и здравље становништва.

– смањени прилив фискалних средстава у буџет, јер на робу која је увезена нису ни плаћени царина и остале дажбине, што може представљати проблем у даљем функционисању државе и њених органа.

– постоји могућност да поједини путници-преносачи, услед жеље за брзом зарадом појаве се као лица која преносе у појединим ситуацијама у мањим количинама опојне дроге, оружје или муницију.

Мере које треба предузети држава у циљу сузбијања злоупотреба царинских повластица од 100 ЕУР, састајали би се у следећем:

– царинске службе суседних земаља морју међусобно сарађивати на идентификовању импровизованих складишта која се налазе у местима у близини државне границе у којима се смешта роба. Размењивати обавештајне податке о лицима која се јављају као организатори посла, преношења робе у оквиру царинске повластице од 100 ЕУР, као и прикупљање информација о лицима која врше пренос робе преко царинских прелаза у друмском саобраћају.

– сарадња царинске службе и пограничне полиције на граничном прелазу у циљу праћења путника-преносача, вршења над њима детаљних контрола које подразумевају претрес и преглед возила, преглед робе, преглед и претрес путника, вођење евиденције таквих путника и њихово укључивање у анализу ризика¹⁰.

Одсек за сузбијање кријумчарења (ОЗСК) који у складу са овлашћењима из Царинског закона¹¹ може да изврши преглед и претрес превозног средства унутар царинског подручја, као и да захтева да се покажероба која подлеже царинењу и опорезивању, а на робу нису плаћене увозне и друге дажбине. Одсек за сузбијање кријумчарења у више наврата током 2012.и 2013.год. одузело је робу која је на било који други начин ушла у царинско подручје, а нису наплаћени царина и остале дажбине чиме је учињен царински прекршај из чл.292. ст.1. т.3. Царинског закона.

Одсек за сузбијање кријумчарења је дана 04.09.2012.год. у возилу које превози брзу пошту пронашло пошиљку у којој су се налазили мобилни телефони, тренерке и торбе познатих робних марки, тоалетне воде и сл., чија је процењена вредност 1.630.000 дин. Роба је послата од стране лица Б.С. из Димитровграда, који је већ познат царинским и другим органима као организатор у кријумчарењу робе.

¹⁰ Посебно одељење у управи царина које врши се налази у оквиру сектора за контролу примене прописа, које на основу прикупљених података, врши анализу и потенцијално прекршио је уноси у информациони систем царинске службе.

¹¹ Чл.278 ст.1 т.2 и чл.283 ст.1 т.2 Царинског закона (Службени Гласник Р.Србије бр.73/03).

Дана 18.03.2013.год. ОЗСК је од лица А.А. из Бујановца одузео 135кг пржене кафе „ГРАНД“ чија је процењена вредност 203000,00 дин. Путник је изјавио да је робу у више наврата довозио из Скопља (Р.Македоније).

Дана 24.12.2012.год. ОЗСК је од лица Ј.З. из Земуна одузео разну текстилну робу, мушке кошуље, џемпере, прслуке чија је процењена вредност 430 000,00 дин. Путник је изјавио да је у међупростору између два гранична прелаза дао робу на пренос непознатим лицима бугарске националности.

– царинска служба Србије мора да развије сарадњу са јавним предузећем ПТТ Србије, као и са другим предузећима који врше дистрибуцију такозване „брзе поште“ како би благовремено добијали информацију о поштанским пошиљкама у унутрашњем саобраћају, која садрже робу у оквиру заштите интелектуалне својине или робу за коју се може претпоставити да је кријумчарена, односно нелегално увезена.

– државни органи Републике Србије морају предузети мере на смањењу незапослености и развију привреде и пољопривреде у пограничним местима, а све у циљу смањења нелегалног увоза робе у оквиру царинске повластице.

Мере на сузбијању злоупотреба у коришћењу царинске повластице од 100 ЕУР, морају бити плански дефинисани и могу дати резултате како на кратак, тако и на дуги рок. Неке од мера могу се одмах и без одлагања применити, а неке од мера захтевају дужи временски период и консолидацију комплетне привредне активности у Републици Србији.

Насловљеним радом дат је значајан допринос истраживању феномена и најновијих тенденција злоупотреба царинских повластица. Отворен је такође и један број питања које поред датог, траже и нов аспект сагледавања и решавања проблема.

4. Злоупотреба царинских повластица и сива економија

Сива економија је врло раширена појава у савременом људском друштву. Иако су евидентне велике разлике у обиму и начину њеног испољавања у појединим земљама, неспорна је чињеница да не постоји национална привреда којој је непозната сива економија. Економија у сенци постоји од вајкада, не само у дефицитарној економији, него и у оној у којој постоји суфицит и релативан суфицит роба и услуга. Ова појава је достигла изузетну разноликост својих појавних облика и велику испреплетаност своје структуре. Данас постоји општа сагласност у релевантним круговима да је сива економија први и трајни симптом који показује, да држава није извршила и да не извршава своје економске функције, тако да једна привреда буде у равнотежи.

У овом раду сива економија се посматра као обављање економске активности против, или мимо релевантних правних норми који проистичу из Царинског закона. Негативан или индиферентан однос економских актера,

односно грађана према релевантној законској регулативи огледа се у кршењу или избегавању царинских правних норми, са циљем да се умање или избегну економске обавезе према држави и да се на тај начин нелегално увећа сопствени приход, односно профит. Читав низ других питања о генераторима сиве економије, о њеним појавним облицима, позитивним карактеристикама, о њеним последицама, о начинима реинтеграције сиве економије, остаје изван домета овог рада.

Релативно малобројна литература, односно аутори који се баве злоупотребом царинских повластица у друмском саобраћају као фактором скривене економије, закључке изводе често на основу несигурних процена, утисака, појединих спољних- видљивих манифестација, ретко чињеницама које нису научно засноване. Из тих разлога је и сам значај, односно утицај и удео злоупотребе царинских повластица као фактора сиве економије крајње релативизиран.

Посебна пажња је посвећена међусобне условљености сиве економије и дежавне регулативе, пре свега из области царинских прописа и стварне праксе, која уз непоштовање истог поспешује ширење неопорезиве зоне. Овакав избор посматрања се наслања на готово очигледну појаву толерисања сиве економије од стране дела државних органа, било да се ради о мотиву „куповине“ социјалног мира, страха од губитка гласачког тела, или нечега другог.

Уклањање свих облика дуалне економије из друштвеног ткива, па и оних проистеклих из злоупотреба царинских повластица у друмском саобраћају, представља напоран и болан посао против кога су отворено или прикривено многи делови друштва. Царинска служба несумњиво има значајан удео у њеном сузбијању, поготово у делу насловљене теме овог научног рада.

Као начин борбе против сиве економије намеће се потреба стварања атмосфере у друштву у којој се ова појава стварно посматра као друштвено зло. Отуда на крају и позив практичарима из других државних органа да изнађу нове модалитете и одлучније приступе борби против економије у сенци, поготово када је она генерирана кршењем царинских закона у било ком облику и обиму.

5. Закључак

Република Србија уколико жели да настави да усклађује своје прописе са прописима ЕУ, она мора преваходно омогућити слободу кретања људи, робе и превозних средстава, као и омогућити домаћим и страним путницима да користе све царинске повластице које имају, крећући се у оквиру ЕУ. Приближавањем Републике Србије Европској Унији и усклађивањем низа прописа међу којима ће и бити прописи везани за Царински закон или

прописи везани за прелазак лица преко државне границе омогућиће се бржи прелазак робе, путника и превозних средстава.

Царинска служба у садејству са пограничном полицијом, одсеком за сузбијање привредног криминалитета мора наставити поступак контроле путника, робе и превозних средстава, омогућити њихов брз пролазак преко граничних прелаза, а уједно спречавати све облике кријумчарења робе и људи. Царинска служба Србије и царински службеници морају дозволити путницима да користе све законом дозвољене повластице, као што је царинска повластица за робу коју путник носи са собом до вредности од 100 ЕУР, али истовремено уколико уоче да то неко користи више пута у току дана, континуирано у току године, морају о томе обавестити остале секторе у управи царина, а нарочито сектор за контролу примене царинских прописа.

Царинска служба мора у оквиру својих надлежности, спречити злоупотребу царинских повластица до 100 ЕУР, чиме би правсходно допринела ефикасној и бољој напалати царине и осталих дажбина, спречила поједине облике нелегалног увоза робе, који у моменту преласка путника и робе преко царинске линије изгледао као легалан поступак. Злоупотреба царинских повластица, представља једну врсту преображаја легалног поступка на царинском прелазу у нелегалан поступак унутар царинског подручја који се мора спречити.

Царинска служба Србије не може сама да се бори против проблема злоупотребе царинских повластица до 100 ЕУР, зато јој је неопходна помоћ и сарадња са страним царинским администрацијама, сарадња са органима Министарства унутрашњих послова, Пореске управе, разних инспекцијских служби (тржишна, ветеринарска, фитосанитарна и сл.)

Република Србија мора у дужем временском периоду и континуирано смањити незапосленост у целој Србији са посебним освртом на становништво које живи у пограничном појасу, како би се смањиле злоупотребе царинских повластица до 100 ЕУР и смањило присуство робе на „црном тржишту“, чиме би се допринело адекватном пуњењу буџета и развоју привреде и друштва.

6. Литература

1. С. Самарџић, З. Чупић, (2003), Европска Унија и процес придруживања Србије и Црне Горе, Факултет политичких наука, Београд
2. Царински закон, Сл. гласник Р. Србије бр. 73/2003
3. Закон о заштити државне границе, Сл. гласник Р. Србије бр. 97/2008
4. Царински закон, Сл. гласник Р. Србије бр. 18/2010
5. Уредба о врсти, количини и вредности робе на коју се не плаћају увозне дажбине, роковима, условима и поступку о остваривању права на ослобођење од плаћања увозних дажбина, Сл. гласник Р. Србије бр. 48/2010
6. Љубомир Костић „Зашто је сива економија тако жилава“, Задужбина Андрејевић, Београд 2004

7. Милорад М. Манојловић „Досадашње активности и мере на сузбијању сиве економије са освртом на делатност јавне безбедности“ , Безбедност 2/2001
8. Срећко Новаковић, Драган Ђурановић „Аспекти финансијског криминала у транзицији“, Право и политика 2/2011, Београд

ABUSE OF CUSTOMS BENEFITS BY PASSANGERS IN ROAD TRAFFIC

Summary

Government of the R. Serbia with the aim of EU accession, adapted a series of regulations that are harmonized with the EU legislation. Government of the R. Serbia so on two occasions in 200 and 20010 brought new customs law is harmonized with the EU Customs Code. Under the Customs Act are scheduled tariff concessions, one of which is exempt from customs duties for the goods that travelers carry a value of up to EUR 100, to which the unpaid duties and other duties. The population living in the vicinity of the state border, due to the economic crisis, unemployment, financial insecurity, as one of the ways to make money title is in moving goods international customs crossings the road transport within the customs privileges of EUR 100. Customs Service is unable to prohibit or prevent the passengers during the day several times crossing the border, since it would violate one of the fundamental right to freedom of movement. Goods at the moment of transferring the entries in a legal way, later sold in the customs territory of Serbia and the Serbian market in an illegal manner, as the goods on which duties have not been paid and other charges. Customs service with other government agencies must take precautions to prevent misuse of tariff preferences of EUR 100 and enable the efficient collection of customs duties and other duties and sanctioned entities abusing tax exemptions to EUR 100.

ТРГОВИНА ЉУДИМА КАО ОБЛИК ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

др Горан Амицић¹

Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука

др Милан Глигоријевић²

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

мр Рената Самарџић³

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Милан Саламадија⁴

Полицијска академија, Бања Лука

Сажетак: Трговина људима постала је један од највећих проблема данашњице. Многи ову појаву често називају модерним ропством. Трговина људима је озбиљан друштвени проблем који најдрастичније угрожава основна људска права. То је проблем светских размера и једнако погађа земље које су у фази економске и друштвене транзиције, као и индустријски развијене земље. Трговина људима не одвија се само на територији једне земље, већ је у својим различитим облицима присутна и на територији земље порекла, транзита и крајње дестинације. Међународна природа овог феномена, пропусне и несигурне границе, сложени узроци и недовољан степен свести о постојању трговине људима, уз неадекватне и неусклађене кривичне законе, отежава борбу против ове врсте криминала. Владе и многе невладине организације у свету улажу огромне напоре на сузбијању трговине људима, што негде резултира већим, негде мањим успехом. Процењује се да само у Европи неколико стотина хиљада људи годишње постану жртве трговине људима. Овако постављен приступ проблему онемогућава остваривање основних људских права жртвама трговине људима, као и спровођење потребних мера за његово спречавање.

¹ E-mail: direktor_vsup@education.muprs.org

² E-mail: milan.gligorijevic@mup.gov.rs

³ E-mail: renata@kpa.edu.rs

⁴ E-mail: milansalamadija@yahoo.com

Кључне речи: организовани криминалитет, трговина људима, експлоатација, врбовање, спречавање, откривање.

1. Појам и класификација трговине људима

Трговина људима је новији појам у терминолошком смислу. Најпознатији термин који је до сада био у употреби у вези са овом појавом јесте трговина белим робљем, мада су у последње време у примени и други термини, као што су: трговина људским бићима, кријумчарење људи, кријумчарење жена и деце, организована проституција, трговина људским органима, трговина женама и децом, секс трафикинг и сл.

Имајући то у виду са аспекта терминолошког разграничења појмова, што несумњиво уноси и забуну у потпуном и правилнијем сагледавању ове појаве, питањем разграничења појмова из ове области бавили су се многи теоретичари, разне невладине организације и тела (Бошковић, Скакавац, 2009: 291).

Тако су и термини трговина људима и кријумчарење миграната дуго сматрани синонимима. Међутим, разлика постоји, а анализом појединих међународних аката она је постала више него очигледна.

Према Протоколу за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминалитета, из 2000. године, под трговином људским бићима подразумева се врбовање, превозење, пребацивање, скривање и примање лица, путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја или давања или примања новца или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, с циљем експлоатације. Експлоатација жртве обухвата, као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, сервитут или уклањање органа (Мијалковић, 2009: 33).

Под кријумчарењем миграната (људи) подразумева се обезбеђивање илегалног уласка у страну државу лицима која нису њени држављани или немају стални боравак, с циљем стицања, на непосредан или посредан начин, финансијске или друге материјалне користи.⁵

Компаративном анализом дефиниција трговине људима и кријумчарења људи из допунских Протокола, може се закључити:

- кријумчарење људи подразумева постојање жеље илегалног мигранта да пређе државну границу, од чега он може одустати у сваком тренутку (прин-

⁵ Дефиниција кријумчарења миграната (људи) дата је у Протоколу против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом, који допуњава конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, *Службени лист СРЈ* – Међународни уговори, број 6/2001.

цип добровољности), док жртва трговине људима најчешће нема такву могућност;

- лица која желе илегалан улазак у другу земљу најчешће прва контактирају с кријумчарима миграната, док трговци људима на разне начине регрутују жртве ступајући први у контакт са њима;

- прокријумчарени мигранти су после преласка државне границе слободни, а жртве трговине људима нису;

- према лицима којима се тргује најчешће се примењује сила, односно принуда, што није случај с кријумчареним мигрантима;

- жртве трговине људима су експлоатисане, што најчешће не важи за прокријумчарене мигранте;

- кријумчарење миграната нужно захтева прелажење државне границе, а трговина људима се може одвијати унутар националних граница земље;

- кријумчарење људи представља деликт против државе, док је трговина људима уперена према лицу, тако да је у првом случају пасивни субјект кривичног дела држава, а у другом појединац;

- трговином људима крше се људска права жртава, док се кријумчарењем миграната повређују прописи о прелажењу државне границе (што не искључује могућност кршења људских права илегалних миграната);

- кријумчарена лица су (у материјалном смислу) прекршиоци прописа о прелажењу државне границе која, према актуелним тенденцијама у међународном праву, не треба санкционисати (јер су жртве организованог криминала, односно лоших егзистенцијалних услова или дискриминације у земљама из којих настоје да оду). С друге стране, неспорно је да су жртве трговине људима жртве кривичног дела у правом смислу речи;

- појам кријумчарење људи је ужи од појма трговине људима. Кријумчарење миграната може да буде фаза у процесу трговине људима, а може и да прерасте у трговину људима уколико кријумчари продају прокријумчарене особе или над њима заснују ропски однос (Бошковић, Скакавац, 2009: 292–293).

Дакле, најважнији елемент трговине људима, који је и разликује од кријумчарења људи, јесте држање у ропском односу и експлоатисање. Значи, кријумчарење људи није исто што и трговина људима, али лако може да прерасте у то, с обзиром на тежак положај и незаштићеност илегалних миграната.

Такође, треба истаћи да је и проституција појава која се често поистовећује са трговином људима, јер се жртве трговине људима сматрају проституткама. Под проституцијом се подразумева сексуални однос који карактеришу плаћање, екстремни промискуитет и емоционална равнодушност према партнеру и самом сексуалном чину (Јефтовић, Милашиновић, 2002: 143). Наиме, уколико упоредимо наведено схватање проституције и појам трговине људима, уочићемо битне разлике између те две појаве. Те разлике се пре свега огледају у томе што је проституција мање сложен безбедносни проблем од трговине

људима, што почива на принципима добровољности, са њом се може прекинути по жељи проститутке, може бити неорганизована, представља нижи степен друштвене опасности, представља облик самоутрожавања лица, њиме се остварује противправни профит, крши закон итд.

Класификација трговине људима је могућа по основу више критерија, и то: према степену друштвене опасности: 1) обичајна, 2) криминална трговина људима, а) обичајно-криминална, б) појединачна и в) организована; према просторном критеријуму: 1) национална и 2) међународна; према биофизиолошким одликама жртава: 1) трговина мушкарцима, 2) трговина женама и 3) трговина децом; према личном односу и ставу жртве према положају у којем се налази: 1) добровољна трговина људи и 2) присилна трговина људи; према виду експлоатације којом је жртва изложена: 1) сексуално ропство, 2) радно ропство, 3) илегално усвојење, 4) принудни брак, 5) одузимање људских органа или делова тела, 6) принудно вршење криминалних радњи, 7) принудно учешће у оружаним сукобима и 8) препродаја људи.

2. Процес реализације трговине људима

Процес реализације трговине људима одвија се кроз четири фазе: фазу „порекла“, фазу „транзита“, фазу „дестинације“ и фазу „елиминације“.

Фаза порекла је прва фаза трговине људима. Одвија се у земљи порекла, а одликује је организовање криминалне групе са адекватном структуром, стварање злочиначког плана и регрутовање жртава трговине људима.

Фаза транзита је друга фаза трговине људима, која подразумева транспортовање жртава до места њихове дестинације, а одвија се у тзв. земљама порекла, транзита и/или дестинације жртава. Обухвата планирање и организовање транспорта и логистичке подршке, транспортовање лица и прелажење државне границе. Благовремено, детаљно и мултиваријантно организовање транспорта и логистичке подршке такође је један од битних услова за успех подухвата трговине људима. Зато организоване криминалне групе унапред планирају начине и средства транспортовања, транспортне руте и успутна свратишта за свој „конвој“ (ланац водича, прихватилишта, пунктове, везу, транспортна средства и другу логистику).

Фаза дестинације је трећа фаза трговине људима, која се одвија у земљи дестинације жртава. Над жртвама трговине људима заснива се ропски однос и оне су сурово експлоатисане. Смештају их у одређене објекте из којих не могу својевољно да оду (високе ограде, постављене камере, физичко обезбеђење и сл.).

Фаза елиминације подразумева престанак експлоатације жртве трговине људима. Жртве трговине људима после неког времена њиховог експлоатисања остану без одређених „квалитета“, неопходних за остваривање просечних прихода кроз њихову експлоатацију. Људи старе, долази до биолошких

промена у њиховом организму и временом не могу да задовоље одређене критеријуме и стандарде које од њих захтевају криминалне организације, односно које очекују и захтевају клијенти – корисници услуга експлоатисаних лица. У таквим ситуацијама, жртве се елиминишу, тј. уклањају с положаја у коме су до тада биле. С друге стране, дешава се да својство жртве буде прекинуто деловањем субјеката или утицајем околности независних од криминалне групе (нпр., бекство, природна смрт, ослобађање жртве и сл.). Овакве појаве утичу на престанак експлоатације жртве, и нужно доводе до нове потражње на „тржишту људи“, што значи регрутовање нових жртава (Мијалковић, 2009: 98–150).

У криминалној радњи трговине људима појављују се две врсте актера: жртве и трафиканти, тј. трговци и жртве трговине људима – трафиковани, експлоатисани немају одређени пол, националну или верску припадност. Свако лице може бити жртва трговине људима. Ипак, нарочито су угрожене жене и деца. Статистика указује на то да су најчешће жртве девојке и жене између 25 и 34 године, али и оне млађе, па се међу њима може наћи велики број особа од 12 до 18 година (Бошковић, 2004: 120-124).

Експлоатација жртава је кључни момент трговине људима: то је основно средство за остваривање енормно високог противправног профита, што је и њен главни узрок. Према међународном праву, експлоатација обухвата, као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, сервитут или уклањање органа.

Доминантни видови експлоатације жртава трговине људима јесу:

- продаја жртве другом лицу, тзв. „препродаја људи“;
- радна експлоатација;
- сексуална експлоатација;
- илегално усвајање деце;
- принудно склапање бракова;
- трговина људским органима и деловима тела;
- принудно учешће у оружаним сукобима;
- принудно вршење одређених криминалних радњи и
- остали, неспецифични облици експлоатације.

Трговина људским бићима ради вршења проституције јесте један од најчешћих облика трговине људима. Дакле, трговина женама ради сексуалне експлоатације представља озбиљан социјални проблем и облик организованог криминалитета који карактеришу велика распрострањеност, изузетна покретљивост и огромна друштвена опасност (Шикман, 2010: 375). Као најчешћи начини врбовања појављују се понуда наводно легалног посла у иностранству, киднаповање, разни туристички аранжмани, продаја од стране породице и регрутовање за посао у домаћој проституцији. Врбовање углавном спроводе познаници или агенције за тражење послова у иностранству, ређе

пријатељи, младићи, супрузи и родитељи. У ланцу трговине женама, након успешног врбовања, следи трансфер таквих жена и њихово укључивање у сексуалне и друге видове експлоатације. Тако врбоване жене тешко се могу снаћи у већим европским градовима, јер легалан посао не могу да нађу. Евидентни су разни начини који доводе до трговине женама, односно њиховог укључивања у проституцију, као што су обезбеђивање дозвола за боравак, омогућавање животних и радних услова и пружање разних видова помоћи женама које су приведене током рације и прети им депортовање.

Трговина децом ради бављења дечијом порнографијом и проституцијом јесте облик трговине људима који изазива највише пажње управо због тога што се као жртве овог облика појављују деца, која се искориштавају у сврху дечије проституције или дечије порнографије (Шикман, 2010: 378). Организована принудна дечја проституција подразумева кориштење деце у сексуалним активностима за новчану или било коју другу накнаду. То је облик експлоатације деце – објеката трговине, који обухвата нуђење, добијање, набављање или обезбеђивање детета за потребе дечје проституције (Мијалковић, 2009: 122–130). Поред разних начина врбовања деце ради њиховог укључивања у проституцију и криминалну делатност, присутни су и случајеви отмица деце, али и њихове продаје од стране родитеља или друге родбине. Као један од разлога повећања трговине децом у циљу њихове сексуалне експлоатације, наводи се и тзв. секс-туризам, али не треба искључити ни друге облике дечије проституције. Наиме, поред трговине ради проституције, заступљени су и облици трговине децом ради њиховог бављења просјачењем, приморавања да обављају одређене послове или се усмеравају у правцу вршења одређених кривичних дела, најчешће оних којима се обезбеђује противправна имовинска корист.

Трговина људским органима и деловима тела је облик експлоатације жртава трговине људима коме све чешће прибегавају организоване криминалне групе. Трговина људима је трговина људским органима и деловима тела, односно незаконито одузимање, нуђење на продају, продаја или куповина људских органа или ткива, или њихова замена за другу материјалну вредност или корист (Мијалковић, 2007: 109–126).

Незаконите трансакције људских органа, односно делова тела, захтевају висок степен организованости криминалних група, уз обавезно присуство тзв. фактора стручности и материјално-техничког фактора. Посредници неретко имају задатак и да потражиоце и донаторе доводе до места на којем ће се трансплатација обавити. У ту сврху, у свету је развијен тзв. *трансплатациони туризам*, у оквиру којег потражиоци и донатори органа одлазе на псеудо-туристичко путовање у иностранство, где бораве док се не изврши трансплатација и не успе постоперативни третман. Њихово регрутовање, путовање, смештај и повратак организују криминалне групе, званично регистроване институције (туристичке, хуманитарне), или „фантомске“ институције у окви-

ру којих делују криминалне групе. Осим тога, могућа је и трансплантација *конзервираног органа*, који је одузет раније, при чему се трансплантација врши после одређеног времена. Наравно, трансплантација може да буде и *домаћа*, односно да се реализује у земљи порекла потражиоца и донатора људских органа и ткива.

Осим органа и делова тела, евидентна је и трговина *људским фетусима или ембрионима* добијеним после спонтаних или намерних прекида трудноће. Реч је о веома уносном „крими бизнису“, управо због њихове реткости на тржишту људских органа, али и због широке употребне вредности, пре свега у истраживачке сврхе, за производњу комерцијалних фармацеутских препарата, за производњу козметичких препарата, као модел за секвенционирање ДНК и клонирање, итд. (Мијалковић, 2009: 137–142).

3. Методи у супротстављању трговини људима

Ефикасно супротстављање организованом криминалитету није могуће остварити искључиво применом класичних метода, већ је нужно да се користе и савремени методи, засновани на научним и техничким достигнућима, који морају бити процесно дозвољени, што је и логично, с обзиром на то да организовани криминалитет све више користи достигнућа других наука у методама свог криминалног деловања.

За успешно сузбијање свих облика савременог криминалитета, а посебно организованог криминалитета изузетан значај има планирање криминалистичко-тактичких мера и радњи, радњи доказивања и посебних истражних радњи у оперативној делатности коју спроводи полиција у преткривичном поступку.

Традиционални приступ организовању и планирању криминалистичке односно оперативне делатности заснива се на реактивном концепту, на основу кога полиција и органи правосуђа реагују тек након извршеног кривичног дела. Кривично дело се посматра као изоловани феномен, не доводећи се у везу са социјалним и другим факторима који формирају услове и узроке поменутог извршења кривичног дела од стране истог или других лица.

Све су то разлози који су утицали да се напусти концепт реактивног приступа планирању криминалистичке односно оперативне делатности и да се све више развија проактивна стратегија супротстављања свим видовима организованог криминалитета, која подразумева његово суштинско и целовито анализирање и сузбијање. Полицијска делатност у супротстављању криминалитету се не усмерава само ка оствареним криминалним феноменима, већ на услове и узроке које продукује криминал (Симоновић, 2002: 686).

Проактивно стратегијско супротстављање организованом криминалитету подразумева и анализу свих његових битних елемената и значајних својстава. То подразумева сагледавање његових етиолошких и феноменолошких

обележја и предвиђање каква се све криминална делатност у оквиру организованог криминалитета може очекивати у будућем периоду. Такав, целовит и систематичан приступ у планирању оперативне делатности доводи до стратегијског планирања као једино прихватљивог када је у питању супротстављање организованом криминалитету.

Стратегијско планирање криминалистичке односно оперативне делатности представља глобалан приступ у оквиру кога се анализирају поједине врсте криминалитета (као и криминалитет у целини), услови и узроци који их продукују, поједини типови криминалитета, као и постојеће мере његове контроле и сузбијања, како би се уочиле опште закономерности, тенденције у оквиру појединих форми криминалитета, као и суштинске слабости у организацији и спровођењу криминалистичке делатности са циљем њиховог отклањања, изналажења нових превентивних решења, повећања ефикасности сузбијања, откривања и доказивања кривичних дела (Симоновић, 2002: 687).⁶

Наиме, стратегијско планирање криминалистичке делатности у сузбијању организованог криминалитета морају да организују и у пракси реализују искусни и стручни кадрови који морају познавати све врсте криминалитета и методе њиховог сузбијања и имати на располагању кадрове способне да врше анализу транснационалног организованог криминалитета.

Са становишта сузбијања организованог криминалитета профилирање личности такође има значајно место. Јасно је да профилирање само по себи веома тешко може да открије кривично дело односно његовог учиниоца, али је оно од изузетног значаја приликом израде стратегије планирања криминалистичке делатности у откривању, разјашњавању и доказивању кривичних дела организованог криминалитета.

У стратегијском планирању криминалистичке делатности, у циљу откривања учиниоца и разјашњавања и доказивања кривичних дела организованог криминалитета, сам поступак профилирања базира се на анализи природе извршеног кривичног дела и начина на који је извршено.

У преткривичном поступку полиција планира и предузима разне криминалистичкотактичке, криминалистичкотехничке радње и мере, као и радње доказивања у циљу спречавања организоване криминалне делатности и откривања кривичних дела, њихових учинилаца и прикупљања одговарајућих доказа. Свака криминалистичкотактичка ситуација захтева примену одређених криминалистичких радњи и мера и радњи доказивања, па стратегијски приступ у планирању тих радњи и мера има изузетан значај, јер погрешан

⁶ Криминалистичка стратегија је подручје научног истраживања које се бави питањима како криминалистичким мерама и радњама ограничити криминалитет на глобалном нивоу, узимајући у обзир криминалополитичке и правне оквире те начело ефикасности, тј. како криминалистичким мерама савладати криминалитет као целину или његове поједине делове, а не појединачно кривично дело.

избор, недоследан редослед и неодговарајуће време њиховог предузимања може да доведе до низа негативних последица од утицаја на ефикасност откривања одређеног кривичног дела из области организованог криминалитета.

Планирање криминалистичке делатности од стране полиције у циљу сузбијања организованог криминалитета јесте континуиран процес. Веома је битно, нарочито када се ради о организованим видовима криминалне делатности, да се пажња посвети стварању нових општих и посебних верзија, јер свака нова чињеница може бити основ постављања одговарајућих верзија у циљу утврђивања њеног односа и узрочне везе са кривичним делом и учиниоцем. У том смислу, посебна пажња треба да буде посвећена оним чињеницама које омогућавају постављање верзија у односу на осумњичено лице, криминалну организацију, њен статус и успостављене везе са државним, политичким и другим органима.

Такође, приликом планирања криминалистичке делатности посебну пажњу треба посветити и географском профилирању. Дакле, реч је о новијем методу у криминалистици који се заснива на утврђивању везе између територијалне дистрибуције извршених кривичних дела организованог и транснационалног организованог криминалитета (то подразумева детаљну анализу тих кривичних дела) и начина понашања појединих учинилаца, како би се дошло до локације њихове криминалне делатности (Симоновић, 2002: 695–696).

Метода географског профилирања у планирању криминалистичке делатности налазиће све више примену, јер може да буде од изузетне користи у проналажењу локације живљења и кретања осумњиченог, а самим тим и његовог откривања. То тим пре ако се сагледају све карактеристике учинилаца кривичних дела организованог криминалитета, лако је закључити да они ништа не препуштају случају, почевши од избора места извршења кривичног дела, начина и средстава извршења, мотива, опреза, мера заштите, при чему треба имати у виду и друге могуће услове који су утицали на одлуку о извршењу кривичног дела и избору објекта напада.

У откривању и доказивању кривичних дела организованог криминала велики значај имају и специјалне истражне технике. Ради успешнијег и свеобухватнијег коришћења специјалних истражних техника у односу на кривична дела трговине људима, државе потписнице могу да закључе одговарајуће билатералне или мултилатералне споразуме или аранжмане у контексту сарадње на међународном плану. Уколико нема потписаних споразума и аранжмана, у случају потребе, државе потписнице одлуку о коришћењу специјалних истражних техника на међународном нивоу доносе од случаја до случаја.

Поред оперативно-техничких средстава, још се користе и одређени оперативни методи и то у виду оперативних веза, тј. ангажовања информатора и сарадника. Ти методи су веома битни за добијање релевантних оперативних информација о организованом криминалитету.

4. Уместо закључка

Посматрајући трговину људима као негативну друштвену појаву и наводећи њене карактеристике, може се закључити да је процес глобализације, који су покренуле развијене западне државе, довео до социјалне подељености у свету на искључиво богате и искључиво сиромашне државе и људе. Уместо благостања, процес глобализације је произвео сиромаштво и економску нестабилност. Тиме је створен један од најбитнијих узрока трговине људима, а то је лоша економска ситуација и лоши социјални услови.

Може се рећи да је трговина људима данас толико уобичајена да представља трећу најпрофитабилнију криминалну активност у свету, после трговине дрогом и оружјем. Последњих година је трговина људима, особито женама и децом због сексуалног искориштавања, досегла алармантне размере.

Трговина људима један је од најтежих злочина нашег доба, јер се тргује људским бићима, чиме се чини велика повреда људских права, као што су право на живот, право на слободу, право на слободу кретања и право на слободу избора рада или занимања. Мушкарци су најчешће жртве због присилног рада, жене због проституције, а деца због просјачења и продаје породицама без деце. И мушкарци и жене и деца могу бити жртве због трговине људским органима.

Са аспекта откривања и расветљавања трговине људима, неопходна је стална сарадња свих институција на спречавању ове негативне појаве. Врло битна је изградња националног плана или стратегије у супротстављању трговине људима. Национална стратегија треба да пружи полицији и другим органима смернице у раду, као и да омогући размену информација између владиног и невладиног сектора.

Локална полиција често у контакту са жртвама трговине људима нема информацију да се ради о деловању једне шире и увезане криминалне групе која делује на међународном нивоу. Стога је потребна стална међусобна размена података између радника полицијских органа на различитим нивоима. Перманентна размена информација са земљама у региону, њихова искуства и сазнања о кретању организованих криминалних група које се баве трговином људима основ су за спречавање ове врсте кривичних дела.

Посебне истражне радње и технике су од великог значаја за доказивање кривичних дела организованог криминалитета, па тако и за доказивање трговине људима. Од посебних истражних радњи најзначајније су надзор и техничко снимање телекомуникација, надзор и техничко снимање просторија, тајно праћење и техничко снимање лица и предмета, прикривени истражитељ и информатор.

На крају, може се рећи да рад на расветљавању и доказивању трговине људима првенствено захтева промене у организационој структури полицијских служби. Затим, битно је радити на изградњи односа и побољшању

сарадње полицијских агенција у ширем региону. Правовремена размена информација омогућава адекватно реаговање полицијских служби и отварање симултаних истрага у више држава. Од посебног значаја треба да буде константно организовање радних састанака између полицијских службеника, тужилаца и судија као на државном, тако и на регионалном нивоу.

Рад на спречавању и сузбијању трговине људима захтева партнерски рад свих служби у владином и невладином сектору и мултидисциплинаран приступ свих агенција. Превенција треба да буде основни правац деловања криминалистичке и других служби, а са циљем заштите жртве трговине људима пре било каквог облика радне или сексуалне експлоатације.

5. Литература

1. Бошковић, М. (2004). Организовани криминалитет и корупција. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
2. Бошковић, М., Скакавац, З. (2009). Организовани криминалитет – карактеристике и појавни облици. Нови Сад: Факултет за правне и пословне студије.
3. Дворшек, А. (2002). Значај криминалистичке стратегије у превенцији криминалитета. У књизи: *Место и улога полиције у превенцији криминалитета* (стр. 75). Београд: Полицијска академија.
4. Јефтовић, М., Милашиновић, С. (2002). Самоугрожавање друштва – социјално-патолошке девијације. Београд: Синекс.
5. Мијалковић, С. (2009). Супротстављање трговини људима и кријумчарење миграната. Београд: Службени гласник.
6. Мијалковић, С. (2007). Трговина људским органима и деловима тела. *Правни живот – часопис за правну теорију и праксу*, број 9, том I, стр. 109–126.
7. Протокол против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом, који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала., *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, број 6/2001.
8. Симоновић, Б. (2002). Нове методе криминалистичког планирања, *Безбедност*, број 5/2002, стр. 686.
9. Шикман, М. (2010). Организовани криминалитет – кривични, процесни, криминалистички аспект. Бања Лука: Дефендологија центар за безбедносна, социолошка и криминолошка истраживања.

HUMAN TRAFFICKING AS A FORM OF ORGANIZED CRIME

Summary

Human trafficking is one of the biggest problems in the 21st century. This phenomenon is called modern slavery by many people. Human trafficking is a

serious social problem which is threatening basic human rights in a drastic way. It's a problem world-wide which equally affects countries that are in the process of economic and social transition, as well as industrial developed countries. Human trafficking doesn't happen only on a territory of one country, it is also present in its various forms on the territory of the country of origin, transit and destination. International form of this phenomenon, insecure borders, the complex causes and lack of awareness of the existence of human trafficking, with inadequate and inconsistent criminal laws, makes it difficult to fight against this type of crime. Governments and many non-governmental organizations in the world put tremendous efforts to suppress human trafficking, which somewhere results greater and somewhere lesser success. It is estimated that only in Europe several hundred thousand people per year become victims of human trafficking. This set approach prevents the implementation of basic human rights of victims of trafficking, as well as the implementation of the necessary measures for its prevention.

ТРАНЗИЦИЈА И ПРИВРЕДНИ КРИМИНАЛИТЕТ

Дарко В. Сенић¹
Наташа Нешковић²
Драган М. Цветковић³

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Прихватајући схватање појма транзиције као сплет дубоких политичких, правних, економских и социјалних трансформација у оквиру друштва, са циљем његове суштинске промене, у раду полазимо од тезе да овај процес има не само позитивну већ и негативну страну (која је, између осталог, изражена и преко криминалитета). У том смислу у овом раду покушали смо да прикажемо везу између процеса транзиције и криминалитета, као и њихову рефлексију на савремено друштво. У контексту предмета овог рада проучавана су следећа питања: појам транзиције; криминолошки аспект сагледавања транзиције; стање и кретање криминалитета са посебним освртом на привредни криминалитет у периоду 1995. до 2010. године у Србији.

Кључне речи: транзиција, Србија, привредни криминалитет, стање и кретање, савремено друштво.

1. Увод

Транзиција је позитиван друштвени, политички, а пре свега привредни и економски процес али и процес који неумитно носи са собом и одређене негативне друштвене појаве, као што су политичка нестабилност, незапосленост, сиромаштво корупција и криминалитет, а посебно организовани криминалитет (Бановић, Ђокић, 2007:73-101).

Структуралне карактеристике већине савремених друштва производе неједнакости у сфери политичких, етничких и културних права, а пре свега у сфери економских могућности. Глобалне структуралне неједнакости за последицу имају масовне осећаје депривираниности људи, општи пораст несигур-

¹ E-mail: darko.senic@mup.gov.rs

² E-mail: natasa.neskovic@mup.gov.rs

³ E-mail: cvetkovicdragan@open.telekom.rs

ности и страха од губитка животних шанси и друштвене маргинализације. Карактеристике постиндустријског друштва стварају један општи миље за стални пораст различитих девијација, а нарочито криминала.

Криминалитет, а посебно његови организовани облици и корупција један је од значајних фактора који успоравају и коче реформске процесе који се одвијају у економској а донекле и у политичкој транзицији (Бановић, Ђокић, 2007:73-101). Друштвене кризе и регресија најдиректније стварају погодно тло за бујање различитих типова девијација и криминала. Истовремено, оне доприносе индиректном умножавању криминалних активности посредством растућих социјалних проблема, међу којима сиромаштво, незапосленост, дисфункције и дезорганизације многих друштвених институција и служби, као и поремећаји односа, функција и структура породице, имају посебну тежину и утицај.

Криминалне активности из групе привредног криминалитета, нарочито корупција и организовани криминалитет, са којим су често повезане, представљају највећу опасност у државама прелазног периода, са тешким последицама.

На стање привредног криминалитета у Републици Србији, у периоду који непосредно претходи транзицији и у току саме транзиције и касније, дакле од почетка деведесетих година прошлог века до данас, значајно су утицали бројни неповољни фактори, од којих се многи могу довести у узрочно-последичну везу са транзицијом. У низу узрока који су довели до неповољног стања привредног криминала у Републици посебно треба истаћи: распад СФРЈ и ратне сукобе унутар њених бивших република Хрватске и Босне и Херцеговине, ескалацију тероризма на Косову и Метохији, примену економских санкција према Србији и Црној Гори и агресију чланица НАТО пакта на Савезну Републику Југославију која је уз људске жртве и разарање војних објеката, нанела и огромне штете привредним објектима и објектима саобраћајне и телекомуникационе инфраструктуре, од виталног значаја за функционисање привреде. У новијем периоду, поред наведених, изражени су и следећи узроци: политичка нестабилност, неадекватна и непрецизна законска регулатива и др.

2. Криминолошки аспект транзиције

Савремено друштво је ушло у тенденцију глобализације, либерализације и транзиције као макро друштвених промена у друштвеним структурама. Ову друштвену промену прати и криминалитет, који има своје почетке дубоко укорењене чак и у првобитним облицима људске заједнице. Транзиција, као вид промене друштвеног, односно економско-политичког система, у народу увек звано безвлашће, период је који највише погодује свим видовима криминалитета. Несређени или недовољно сређени односи у привреди у земљама у

транзицији посебно доприносе развоју привредног криминалитета. Свеопшта ерозија морала, потпомогнута тешким економским условима у доба санкција, допринела је да се богаћење под окриљем политике не осуди довољно, чак напротив да у једном моменту кулминира и постане модел друштвено пожељног понашања (Тањевић, 2011:23-40).

Земље у транзицији су посебна група земаља у савременом свету (Звекић, 2001:17), то су постсоцијалистичке земље које су у периоду од пет до седам деценије биле изложене транзицији из капитализма у социјализам и обрнуто, из социјализма у капитализам. Транзиција из социјализма у капитализам се одвија веома брзо у савременим условима и праћена је низом глобалних промена, посебно политичког система и структуре власништва (прелазак са планиране, централизоване привреде на тржишну привреду и приватизацију државне имовине).

Поред глобализације, друштвена транзиција крајем осамдесетих и почетком деведесетих година 20. века, представља процес који је имао веома велики утицај на феноменолошка обележја криминалитета. Глобализација и транзиција имају значајан утицај на промене у обиму и структури криминалитета. Поред повећања обима имовинског криминалитета и криминалитета насиља (крађа аутомобила, крађа из аутомобила, разбојништво, разбојничке крађе, крађа личне имовине, физичко насиље уз употребу силе) у већини земаља у транзицији, посебно се развија компјутерски криминалитет, криминалитет корпорација, трговина људима, транснационални организовани криминалитет (међународни тероризам, трговина дрогама, трговина људима, оружјем, цигаретама, уметничким делима и сл.), сексуално насиље над женама и децом, проституција, насиље у породици, малолетничка делинквенција и насиље над децом, корупција у јавним службама и преваре потрошача, експанзија секс индустрије и порнографије (Констатиновић, и др., 2009:356).

Транзиција, као вид промене друштвеног, односно економско-политичког система, период је који највише погодује свим видовима криминалитета. Несређени или недовољно сређени односи у привреди у земљама у транзицији посебно доприносе развоју привредног криминалитета. Транзиција, није праћена само економском кризом (падом БДП, растом цена, повећањем незапослености), ту је и криза система вредности и криза институција. Економска криза повећава дистанцу између потреба и могућности да се на законит начин остваре те потребе, а самим тим детерминише стварање мотива у чијој је основи стицање противправне имовинске користи (пре свега, имовинских кривичних дела). Са друге стране, криза система вредности која је пратећи елемент сваке друштвене, економске кризе, слаби инхибиторне механизме код човека и прихvatљивим чини многе незаконите начине како да се стекне имовинску корист, укључујући и насиље.

Гледано према статистичким подацима не могу се запазити значајније промене у стању криминалитета на почетку процеса транзиције и у садашњем тренутку. Но, ако се није променила квантитативна слика о криминалитету у Србији, он је последњих деценија доживео битне квалитативне промене. Пре 1990., ми скоро да нисмо имали организовану криминалну делатност: деликти повезани са трговином наркотицима и њиховом злоупотребом били су у зачетку, преступници су у вршењу дела користили конвенционална средства, за разлику од данашњег стања где на пример употребљавају најсофистицираније рачунарске програме код манипулисања са приходима од путарине, код крађе аутомобила и сличних дела. Постали смо подручје у коме се одвија интензивна трговина људима, као једно од најтежих дела транснационалног организованог криминалитета. Криминално подземље користи механизме „прања новца“ ради прикривања порекла зарађених средстава, постоји доста основа за закључак да је такав прљав новац пребачен у иностранство, а затим овде коришћен за куповину фирми у процесу приватизације (Игњатовић, 2007:15-22). Све у свему, изгледа да је био у праву Georges Picca, секретар Светског удружења за криминологију када је тврдио да пажњу са "уличног криминалитета" чији учиниоци су невољници који припадају нижим социјалним слојевима, треба полако пренети на преступнике из највиших структура који често врше дела чија штета надилази ону коју изазивају стотине, чак хиљаде дела оних првих (Игњатовић, 2007:15-22).

3. Стање и кретање привредног криминалитета на територији Републике Србије у периоду 1995–2010.

Квантитативна обележја привредног криминалитета (обим или масовност), релативно учешће привредног криминалитета у маси целокупног криминалитета, и динамика; затим структуру привредног криминалитета, која подразумева врсте инкриминисаних понашања која сматрамо привредним криминалитетом, релативно учешће појединих од њих у маси привредног криминалитета, као и њихову и динамику, и друге посебне карактеристике, анализираћемо на основу расположивих статистичких података, који, уз сва, у науци позната ограничења и *недостатке*, ипак представљају незаменљив извор података о откривеном криминалитету. У раду су као извор података коришћени годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије о пријављеним кривичним делима.

На подручју Републике Србије у временском периоду од 1995 до 2010 године од стране полиције регистровано је 1756225 кривичних дела. Тачније, просечно годишње 109766, односно сваки дан по 300,98 или на сваки сат по 12,54 кривична дела.

Графикон 1 - Тренд кривичних дела у Републици Србији од 1995. до 2010. године.

Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије

Најмањи број кривичних дела забележен је 2003. године а највећи 1996. (графикон 1). У анализираним периоду осцилације у односу на просечан број регистрованих кривичних дела у току године (109766 кривичних дела) био је +42060 и -15049. Значајне осцилације у вршењу кривичних дела забележене су у периоду од 1995. до 2003. године, са кратким трендовима раста и пада. У односу на почетак анализираним периода (1995) на његовом крају (2010) забележен је 26,61% мањи број кривичних дела.

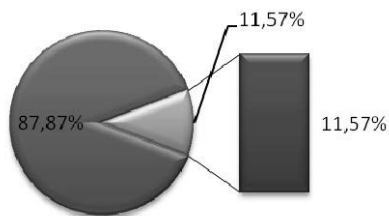
Табела 1 - Структура кривичних дела у Републици Србији

Година	Укупан број кривичних дела	Општи криминал	Привредни криминал	Процентуални удео општег криминала у укупном	Процентуални удео привредног криминала у укупном
1995	135373	122039	13334	90.15	9.85
1996	151826	133964	17862	88.24	11.76
1997	139237	122005	17232	87.62	12.38
1998	125502	110241	15261	87.84	12.16
1999	95819	82909	12910	86.53	13.47
2000	105716	92924	12792	87.90	12.10
2001	110874	98974	11906	89.27	10.74
2002	94717	80828	13889	85.34	14.66
2003	89597	77580	12017	86.59	13.41
2004	98947	86878	12069	87.80	12.20
2005	100906	87930	12976	87.14	12.86
2006	98361	86168	10286	87.06	10.45
2007	103908	91588	10488	88.14	10.09
2008	104520	92342	9971	88.34	9.53
2009	101614	89419	10471	87.99	10.30
2010	99338	87568	9851	88.15	9.91

Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије

У анализираним периоду (1995-2010) од укупног броја регистрованих кривичних дела (1756255) на подручју Републике Србије, 1620937 или 87,87% су

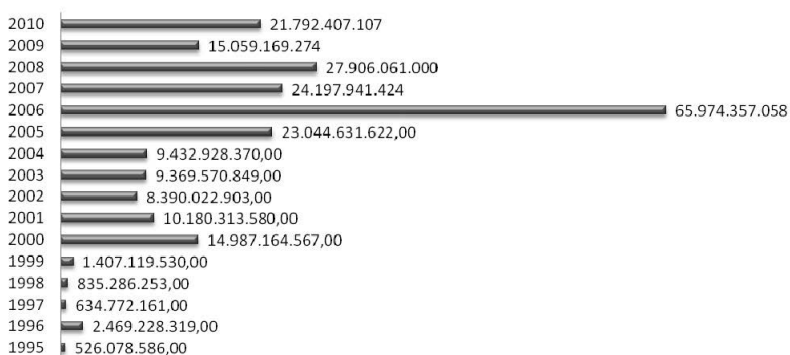
кривична дела општег криминалитета, а 213166 или 11,57% привредног (Графикон 2). Како можемо видети (Табела 1; Графикон 1) нису забележене значајне варијације у процентуалном учешћу наведених група кривичних дела у укупном криминалитету (општи: +2.28, -1.34; привредни: +1.9, -2.04). Наведени подаци се могу анализирати и у односу на време. Конкретно, у наведеном временском периоду просечно годишње је регистровано 96459,81 месечно 8038,31 а дневно 264,27 кривичних дела општег криминалитета а 12707,18 годишње, 1058,93 месечн, а 34,81 кривичних дела привредног криминалитета.

Графикон 2 - Процентуално учешће кривичних дела општег и привредног криминалитета у укупном криминалитету (1995-2010).

Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије

Посебну друштвену опасност представља штета настала извршењем кривичних дела. У анализираном периоду укупна штета настала извршењем ових кривичних дела била је 236.207.052.603 динара или просечно 14.762.940.787,68 динара (Графикон бр 3). Најмања штета настала вршењем кривичних дела привредног криминалитета је регистрована 1995. године (526.078.586), а највећа 2006 (65.974.357.058).

Графикон 3 - Материјална штата настала извршењем кривичних дела привредног криминала

Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије

Када је у питању обим привредног криминалитета на територији Републике Србије, горња табела (табела 1) указује да је најмање процентуално учешће кривичних дела привредног криминалитета у укупној маси пријављених кривичних дела у посматраном периоду (1995.-2010.) забележено у 2010. години (9,85%) док је највеће забележено у 2002. години (14,66%).

Поремећени привредни токови довели су до експанзије привредног односно економског и финансијског криминалитета. Нарастајући криминалитет проузроковао је и одговарајућу реакцију органа откривања и кривичног гоњења, која се огледала у перманентном повећању броја откривених кривичних дела из области привредног криминалитета и њихових учинилаца, који је растао из године у годину у периоду од 1995. до 1997. године, да би након благог пада у 1998. години, дошло до наглог пада броја откривених кривичних дела у 1999. години⁴, а затим до незнатног повећања у периоду од 2000 до 2002. године и поновног смањења броја откривених кривичних дела у 2003. години⁵. Број откривених кривичних дела из ове области криминалитета остао је на приближно истом нивоу и у наредне две године, с тим што је у току 2005. године значајно повећан број откривених учинилаца против којих су поднете кривичне пријаве. У току 2006. године, као последица почетка примене новог кривичног законика, регистрован је значајно мањи број кривичних дела из области економског и финансијског (привредног) криминала. Ово смањење је само привидно, односно оно је последица нове методологије евидентирања и праћења криминала, услед чега је значајан број кривичних дела која су по ранијој методологији исказивана као кривична дела ове врсте криминала, по новој методологији евидентиран као кривична дела из области високотехнолошког и еколошког криминала. Посебно је занимљиво да су износи прибављене имовинске користи и причињене имовинске штете, као последице кривичних дела извршених у овој области, у 2006. години значајно већи него у претходне четири године укупно. Наиме, току 2006. године евидентиран је скоро троструко већи износ прибављене имовинске користи и причињене материјалне штете, у односу на претходну 2005. годину. Како можемо видети у периоду од 2007. до 2010. године нису забележене значајне варијације броја откривених кривичних дела из ове области криминалитета. У 2007. години долази до незнатног повећања, а затим у 2008. години до благог пада, да би борј откривених кривичних дела привредног криминалитета благо

⁴ Пад броја откривених кривичних дела у 1999. години последица је поремећаја у привреди, али и појачаних превентивних активности у току спровођењу посебних мера за време ратног стања у току агресије земаља НАТО пакта на Србију и Црну Гору. (Бановић, 2001:75).

⁵ Пад броја откривених дела у 2003. години последица је ступања на снагу и примене Закона о пореском поступку и пореској администрацији (Службени гласник Р Србије бр. 80/2002, 84/2002, 23/2003 и 70/2003), обзиром да су по одредбама тог Закона пореска кривична дела прешла у искључиву надлежности Пореске полиције, која је формирана у оквиру Пореске управе Министарства финансија и економије. (Бановић, 2001:76).

порастао у 2009. години али већ у 2010. години долази до пада броја откривених кривичних дела откривених кривичних дела привредног криминалитета.

Поред описаних тенденција које се лако уочавају у наредним табелама, у истим се јасно може уочити и то да је најмањи број откривених кривичних дела из области привредног криминалитета у посматраном периоду, забележен 2010. године (9851) док је највећи забележен у 1996. години (17862).

Табела 2 – Структура одређених КД привредног криминалитета за период 1995–1999. године

	Укупно КД привредног криминала	Несавестан рад у привр. пословању чл.136	Злоупотреба овлашћења у привреди чл.139	Недозвољена трговина чл.147	Превара чл.171 -п	Злоупотреба службеног положаја чл.242	Фалсификовање службене исправе чл.248	Проневера чл.251	Примање мита чл.254	Давање мита чл.255	Остала КД привредног криминала
1995	13334	348	514	3200	195	2588	2732	881	77	124	2675
1996	17862	398	869	3994	124	2931	4048	1080	154	157	4107
1997	17232	372	1046	4662	1452	2792	2905	902	98	144	2859
1998	15261	388	1434	3245	1772	2823	2387	720	173	144	2175
1999	12910	185	1181	3457	1041	2078	1768	515	101	74	2510

Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије

Извођење објективних закључака о тренду привредног криминалитета захтева и анализу његове структуре, тачније анализу процентуалног учешћа најтежих кривичних дела у укупном привредном криминалитету. Из презентираних података (табела 2) јасно је да у структури откривених и пријављених кривичних дела привредног криминалитета у Републици Србији у периоду 1995-1999. година доминира кривично дело недозвољене трговине. На њега отпада 24,2% од укупног броја пријављених кривичних дела привредног криминалитета за поменути период. Сличан проценат, тачније око 18,1%, у односу на укупан број пријављених кривичних дела привредног криминалитета, односи се на кривично дело фалсификовања службене исправе. Следеће кривично дело је злоупотреба службеног положаја, на које отпада у просеку 17,25% од укупног броја пријављених кривичних дела привредног криминалитета у посматраном петогодишњем периоду. Поменута три кривична дела у структури откривеног и пријављеног привредног криминалитета заузимају око 60%. Међутим, имајући у виду познате и постојеће криминогене факторе

привредног криминалитета, са великим степеном вероватноће може се пред-поставити да структура кривичних дела привредног криминалитета, која су у сфери "тамне бројке" изгледа знатно другачије.

У посматраном периоду (1995.-1999.) кривична дело примање мита у структури пријављених кривичних дела привредног криминалитета заузима скоро потпуно безначајно место, дакле мање од 1% од укупног броја пријављених кривичних дела. Слична ситуација је и са кривичним делом давање мита. Индикативно је да по годинама број пријављених кривичних дела примања и давања мита, чак и знатно одудара један од другог, те да је у периоду 1995.-1997. години пријављено више кривичних дела давања него примања мита, а да у 1998. и 1999. години пријављено је више кривичног дела примање мита, док у укупном збиру има више пријављених кривичних дела давања него примања мита.

Коментар заслужује и кривично дело злоупотребе овлашћења у привреди, које инкриминише, између осталог и ускраћивање средстава која представљају јавни приход држави од стране привредних субјеката, у структури откривеног и пријављеног привредног криминалитета заузима нешто значајније место. Међутим, ово кривично дело инкриминише и друге видове противправног прибављања користи за привредну организацију или територијалну заједницу, те није могуће утврдити који проценат пријављених дела се односи на коју радњу извршења. Процентуално ово кривично дело у петогодишњем периоду учествује просечно са 7,12% у укупном броју откривених кривичних дела привредног криминалитета.

Табела 3 – Структура одређених КД привредног криминалитета за период 2000–2005. године

	Укупно КД	Укупно КД привредног криминала	Несавестан рад у привр. пословању чл.136	Злоупотреба овлашћења у привреди чл.139	Недозвољена трговина чл.147	Превара чл.171-п	Злоупотреба службеног положаја чл.242	Фалсификовање службене исправе чл.248	Проневера чл.251	Примање мита чл.254	Давање мита чл.255
2000	106197	12818	197	1054	2494	726	2248	2177	554	81	102
2001	111331	11970	359	1244	1283	881	3300	2313	518	113	68
2002	95493	13973	356	1491	1511	2156	3087	2374	618	147	118
2003	90409	12127	303	530	1437	1270	3164	2216	650	119	57
2004	99290	12127	269	396	1234	1440	2966	2067	663	56	36
2005	102056	13252	200	272	1076	1881	2859	2144	511	159	38

Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије

Из података презентираних у наредној табели (табела 3) јасно је да у структури откривених и пријављених кривичних дела привредног криминалитета у Републици Србији у периоду 2000.-2005. године доминира кривично дело злоупотреба службеног положаја. Оно учествује са 23,16% у укупном маси пријављених кривичних дела привредног криминалитета за поменути период. Сличан проценат, тачније око 17,42%, у односу на укупан број пријављених кривичних дела привредног криминалитета, односи се на кривично дело фалсификовања службене исправе. Следеће кривично дело је недозвољена трговина, на које отпада у просеку 11,85% од укупног броја пријављених кривичних дела привредног криминалитета у посматраном петогодишњем периоду. Поменута три кривична дела у структури откривеног и пријављеног привредног криминалитета заузимају преко 50%. Узимајући у обзир приступност феномена тамне бројке у привредном криминалитету, са великим степеном вероватноће може се предпоставити да структура кривичних дела привредног криминалитета, изгледа знатно другачије.

И у овом посматраном периоду (2000.-2005.) кривична дела примање и давање мита у структури пријављених кривичних дела привредног криминалитета заузимају скоро потпуно безначајно место, мање од 1% од укупног броја пријављених кривичних дела. Наиме, кривично дело у укупној маси откривених кривичних дела привредног криминалитета учествује са 0,9% а кривично дело давање мита са 0,55%. Оно што је и овде занимљиво јесте податак да број пријављених кривичних дела примања и давања мита, знатно одуudara један од другог, те да је у периоду 2001.-2005. години пријављено више кривичних дела примања мита него давање мита, док је давање мита пријављено више у 2000. години, док у укупном збиру има више пријављених кривичних дела примања него давања мита.

Поред поменутих кривичних дела коментар заслужује и кривично дело злоупотребе овлашћења у привреди, које у структури откривеног и пријављеног привредног криминалитета заузима нешто значајније место. Процентуално ово кривично дело у шестогодишњем периоду учествује просечно са 6,62% у укупном броју откривених кривичних дела привредног криминалитета.

Када је реч о структури откривених и пријављених кривичних дела привредног криминалитета у периоду од 2006. до 2010. године, табеларни преглед (табела 4) илуструје заступљеност појединих кривичних дела у укупном привредном криминалитету. Кривично дело злоупотреба службеног положаја доминира у структури кривичних дела привредног криминалитета у Републици Србији за посматрани период 2006.- 2010. Најмањи број овог кривичног дела у овом петогодишњем периоду, забележен је 2006. године а највећи 2010. Ово кривично дело чини 18,1% од укупног броја пријављених кривичних дела привредног криминалитета у 2006. години, 20,7% у 2007.

години, 26,3% у 2008. години, 23,7% у 2009. години и 26,6% у 2010. години, дакле око 23,1% у просеку за поменути период.

Табела 4 – Структура одређених КД привредног криминалитета⁶ за период 1995–1999. године

МУП	Год.	Укупно КД привредног криминала	чл.136	чл.139	чл.147	чл.171п	чл.242	чл.245	чл.247	чл.248	чл.251	чл.254	чл.255	
			чл.234	чл.238	чл.243	чл.208-п	чл.359	чл.361	чл.363	чл.357	чл.364	чл.367	чл.368	чл.231
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
СРБИЈА	2006	10.499	78	246		985	1943	54	7	1459	510	54	27	12
	2007	10.697	59	239	277	1290	2214	60	21	1630	391	111	111	38
	2008	10.481	30	305	284	1398	2764	66	64	1897	413	46	31	45
	2009	10.889	52	409	190	1419	2580	91	44	1998	422	148	120	34
	2010	10.451	31	413	279	1014	2783	31	9	1938	425	79	70	90

Извор: Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије

Следеће кривично дело по заступљености је фалсификовање службене исправе (члан 357. КЗРС) које чини 13,9% од укупног броја пријављених кривичних дела привредног криминалитета у 2006. години, 15,2% у 2007., 18,1% у 2008.г., 18,3% у 2009.г., и 18,5% у 2010. години. У просеку око 16,8% од укупног броја пријављених кривичних дела привредног криминалитета у посматраном петогодишњем периоду. Најмањи број овог кривичног дела забележен је 2006. године а највећи 2009. Кривично дело превара (члан 208. КЗРС) чини 9,4% од укупног броја пријављених кривичних дела привредног криминалитета у 2006. години, 12,0% у 2007., 13,3% у 2008.г., 13,0% у 2009.г., и 9,7% у 2010. години, у просеку око 11,4% у односу на укупан број пријављених кривичних дела привредног криминалитета. Најмањи број овог кривичног дела забележен је 2006. године а највећи 2009. Кривично дело проневера (члан 364. КЗРС) у структури откривеног и пријављеног привредног криминалитета чини чини 4,5% од укупног броја пријављених кривичних дела привредног

⁶ Дана 06.05.2005. године усвојен је нови Кривични законик Републике Србије, по коме су промењени чланови истог закона, али већином у нумеролошком смислу промене чланова истог, па је тако до сада кривично дело Злоупотреба службеног положаја било регулисано чланом 242 КЗРС, а по новом закону, чланом 359 КЗРС и др. Треба још напоменути да се садржина горе наведених кривичних дела није променула.

криминалитета у 2006. години, 3,6% у 2007., 3,9% у 2008.г., 3,9% у 2009.г., и 4,1% у 2010. години, у просеку око 4,0% у односу на укупан број пријављених кривичних дела привредног криминалитета. Најмањи број овог кривичног дела забележен је 2007. године а највећи 2006. Поменута кривична дела у структури откривеног и пријављеног привредног криминалитета заузимају преко 55%.

Индикативно је да у овом посматраном периоду (2006.-2010.) учешће кривичних дела примање и давање мита у структури пријављених кривичних дела привредног криминалитета бележи благи раст али ипак недовољно да би заузели неко значајније место у укупној структури откривених кривичних дела привредног криминалитета. Кривично дело примања мита у структури пријављених кривичних дела привредног криминалитета заузима мање од 2% од укупног броја пријављених кривичних дела. Најмањи број овог кривичног дела забележен је 2006. године а највећи 2009. Са давањем мита ситуација је слична ситуација. Стим што је најмањи број овог кривичног дела забележен у 2008. године а највећи 2009.

За овај период карактеристично је појава кривичног дела у оквиру привредног криминалитета, које је као кривично дело (чл. 231 КЗРС) било предвиђено Кривични законик тек од 2006. године. Ово кривично дело заједно са осталим кривичним делима из области привредног криминалитета напада привредни систем државе и његов суштински део (монетарни, фискални, девизни, спољно-трговински итд.). Подаци из табеле 3. указују да је број откривених кривичних дела прање новца растао из године у годину.

Стање и кретање (динамика) привредног криминалитета реалније се могу сагледати уколико би се статистички подаци, који се односе на откривена и пријављена кривична дела, приликом анализе, кориговали факторима који доприносе вршењу ових кривичних дела, а на основу чијег присуства би се могла вршити процена правог (реалног) стања. Упоредивањем тако процењеног стварног стања и онога што је исказано статистичким подацима, може се донети суд о величини "тамне бројке", те реалније сагледати стање и динамика привредног криминалитета. Када је у питању структура привредног криминалитета, из расположивих података о откривеним и пријављеним кривичним делима привредног криминалитета за посматрани шеснаестогодишњи период (1995.-2010.), уочљиво је да највећи проценат отпада на само неколико кривичних дела. У питању су одређена кривична дела из кривичног закона Републике Србије и то, *против привреде*: злоупотреба овлашћења у привреди, несавестан рад у привредном пословању, недозвољена трговина; *против имовине*: превара; и *против службене дужности*: злоупотреба службеног положаја, фалсификовање службене исправе, проневера, примање мита и давање мита.

4. Уместо закључка

Транзиција, као вид промене друштвеног, односно економско-политичког система, период је који највише погодује свим видовима криминалитета. Несређени или недовољно сређени односи у привреди у земљама у транзицији посебно доприносе развоју привредног криминалитета. У нашој земљи ово је још више појачано уколико имамо у виду околности којима је наша земља била изложена (и још увек је). Дакле, очигледно је да се смена социјализма капитализмом, у нашем друштву, осим промена на политичком нивоу, највише осетила у домену привреде.

Транзиција, није праћена само економском кризом, ту је и криза система вредности и криза институција. Економска криза повећава дистанцу између потреба и могућности да се на законит начин остваре те потребе, а самим тим детерминише стварање мотива у чијој је основи стицање противправне имовинске користи (пре свега, имовинских кривичних дела). Са друге стране, криза система вредности која је пратећи елемент сваке друштвене, економске кризе, слаби инхибиторне механизме код човека и прихватљивим чини многе незаконите начине како да се стекне имовинску корист, укључујући и насиље. Наведени резултати указују да анализирани економски и развојни фактори не утичу сами на број кривичних дела.

На примеру развоја привредног система у Србији током транзиције уочава се феномен заједнички свим земљама у том процесу, а то је да се уз традиционалне (класичне) облике привредног криминалитета јављају и нови облици привредног криминалитета. Ова појава указује на то да нови друштвено - економски и политички услови генеришу услове који погодују, ако не интензивном расту, онда свакако преобраћају привредног криминалитета. Наиме, начини извршења кривичних дела из ове области криминалитета веома брзо мењају своје појавне облике и начине извршења, прилагођавајући се свим променама у економској и политичкој сфери живота.

Сам транзициони процес, по себи не мора изазвати радикалан пораст криминалитета. С тим да он очигледно заузима централно место у погледу утицаја свеукупних друштвених промена на стање криминалитета. Истовремено, криминалитет, а посебно његови организовани облици и корупција, један је од значајних фактора који успоравају и коче реформске процесе који се одвијају у економској, а донекле и у политичкој транзицији. Жртве оваквих дела сви грађани Србије.

Генерално, анализа је указала да у структури откривених и пријављених кривичних дела из области привредног криминалитета највеће процентуално учешће има само неколико кривичних дела. У питању су одређена кривична дела из кривичног закона Републике Србије и то, *против привреде*: злоупотреба овлашћења у привреди, несавестан рад у привредном пословању, недозвољена трговина; *против имовине*: превара; и *против службене дужности*:

злоупотреба службеног положаја, фалсификовање службене исправе, проневера, примање мита и давање мита. Овоме треба додати податак да нису у довољној мери откривени најтежи облици криминалитета пре свих кривичних дела са коруптивним елементима (примање мита, давање мита и др.). Ту чињеницу препознало је и Министарство унутрашњих послова означивши борбу против свих облика корупције као један од приоритета у свом раду.

На крају, несумњиво је извршено знатно више кривичних дела из области привредног криминалитета него што то показују презентирани подаци с обзиром на "латентну прикривеност" овог вида криминалитета. Могло би се чак рећи да поменути подаци више одражавају активност органа откривања, првенствено полиције, него реално стање у области привредног криминалитета.

5. Литература

1. Бановић, Б., Ђокић, З. (2007) *Економско-финансијски криминал у транзицији у Србији у: Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
2. Бановић, Б., Бошковић, М., (2001) *Криминалистичка методика*, ВШУП, Београд,
3. Бачановић, О. Јованова, Н. (2011) *Транзиција, млади и криминалитет*, Институт за упоредно право, Београд.
4. Becket, K., B. Western /2001/: *Governing Social Marginality: Welfare, Incarceration, and Transformation of State Policy, Punishment & Society*, Vol. 3/1
5. Брдар, М., (2001) Глобализација и десоверенизација: проблем регионализације Србије у актуелном геополитичком контексту, Социолошки преглед, 1-2,
6. Видојевић З.: *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Институт друштвених наука, Београд, 1997
7. Вујаклија, М. (2003) *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд.
8. Gassin, R (1990) *Criminologie, Precis Dalloz, Paris Cedex*.
9. Годишњи статистички извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије
10. Darlauf, S. N. Nagin, D. S. (2011) *Imprisonment and Crime: Can both be reduced?*, *Criminology & Public Policy*, Vol. 10/1.
11. Бурђевић, З. & Радовић, Н. (2012). *Криминалистичка оператива*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
12. Жарковић, М., Бановић, Б, Ступар, Љ., Ивановић, В., 1997., *Криминалистика*, ВШУП, Београд.
13. Звекић, У. (2001) *Жртве криминала у земљама у транзицији*, Виктимолошко друштво Србије и Промотеј.
14. Игњатовић, Ђ. (2007) Криминолошки аспект транзиције. У: Л. Крон (ур.) *Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања,

15. Игњатовић, Ђ. (2008) *Криминологија*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
16. Југовић, А. и др. (2008) *Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала*, Факултет политичких наука, Годишњак 2008, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
17. Константиновић, В. С., Николић, Р. В., Костић, М. (2009) *Криминологија*, Пеликан принт, Ниш.
18. Кривични законик РС, „Службени гласник РС“, бр.85/05.
19. Милашиновић, С., (2000) *Криза, млади, криминал*, Београд, Таш-принт,
20. Милошевић, Г., Цветковић Д. (2012), *Утицај финансијског криминалитета на политички амбијент*, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије Београд бр. 3/2012.
21. Милутиновић, М. (1989) *Криминологија.*, Савремена администрација, Београд.
22. Митровић, М. (2007): Друштвени сукоби и криминалитет у Србији –у: Игњатовић, Ђ., Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања, I део, Београд.
23. Митровић, М. (2006) *Друштвени корени криминалитета у Србији*. У: Зборник Матице српске за друштвене науке.
24. Николић-Ристановић, В. (2008) Преживети транзицију: свакодневни живот и насиље над ђенама у посткомунистичком и постратном друштву, Службени Гласник, Београд,
25. Стојановић, З. (2006) *Коментар Кривичног законика*. Београд: Службени гласник.
26. Тањевић, Н. (2010) Применљивост концепта криминалитета „белог оковратника“ у савременим условима, Социјална мисао, 4/2010.
27. Тањевић, Н. (2010) *Узроци привредног криминалитета у Србији*, Социјална мисао 4/2010.
28. Тањевић, Н. (2011) Друштво као жртва носилаца економске и политичке моћи, *Темида*.

TRANSITION AND ECONOMIC CRIME

Summary

By accepting the role of the concept of transition as a combination of deep political, legal, economic and social transformation in society, with a view to its substantial change in the work starts from the assumption that this process is not only positive but also a negative side (which, among other things, expressed through crime). In this sense, in this paper we have tried to show the relationship between the transition and crime, as well as their reflections on contemporary society. In the context of this study investigated the following issues: the concept of transition; criminological aspect of recognizing transition: the status and trends of crime with a special focus on economic crime in the period in 1995. the 2010th in Serbia.

ИДИОМИ И КОЛОКАЦИЈЕ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ ВЕЗАНИ ЗА НОВАЦ, БОГАТСТВО, ФИНАНСИЈЕ, ШТЕДЉИВОСТ И ЕКОНОМИЈУ¹

Весна Анђелић Николенцић, маг. филол.

Мирјана Стојов, маг. филол.

Драгослава Мићовић, маг. филол.

мр Ирена Павловић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Период транзиције кроз који Србија тренутно пролази донео је појачану међународну сарадњу и снажан утицај глобализације. Али глобализацију пословних подухвата и економије неизбежно прати и интернационализација и глобализација привредног криминала или "криминала белог оковратника". Све ове промене, опет, одражавају се у области лингвистике и наставе језика. Препознавши потребу за систематским приступом овим брзим лингвистичким променама, аутори су одлучили да дају свој допринос у виду релевантног глосара. Своју лексикографску активност започињу од идиома и колокација као "најригиднијих" и најстабилнијих израза у погледу лексичке и граматичке конструкције.

Кључне речи: транзиција, језик струке, идиоми, колокације, право, привреда, економија.

1. Увод

У настојању да пружи лингвистички одраз и интерпретацију појава везаних за прелазни период или, како се у домаћој јавности овај период "популарно" назива, транзицију, ауторски тим упустио се опсежан, одговоран и временски захтеван лексикографски посао идентификовања, класификовања и груписања термина који су везани за економију и финансије, затим за законску регулативу у овој области, како у смислу постојећег законодавства,

¹ Рад је настао као део пројекта "Транзиција и економски криминал", који се реализује у организацији Криминалистичко полицијске академије у Београду. Руководилац пројекта - проф др Срђан Милашиновић.

тако и у смислу примене закона, и коначно за свакодневни, колоквијални, то јест неформални стил, па чак и арго који се користи у два посматрана језика, енглеском и српском.

Овакав задатак наметнут је професионалним ангажманом аутора као професора енглеског језика са дугогодишњим искуством у настави језика за специфичне академске намене. Наиме, предајући енглески полицијске, криминалистичке и правне струке, те припремајући студенте високошколских образовних институција полиције и других безбедносних служби за успешно обављање задатака у земљи и иностранству, аутори су суочени са захтевом да сами подробно изуче језичке регистре права, економије, као и борбе против различитих манифестација противправног деловања, како би могли да стечена знања на правилан и делотворан начин пренесу својим студентима, као и широј стручној јавности.

На језичком плану, прелазни период донео је обиље термина који су – у највећем броју из енглеског језика – преузети без много труда и бриге за чистоту српског језика. Тако су енглески термини *leasing, franchise, outsourcing, benchmarking, lean economy* добили у српском своје „преводне еквиваленте“: лизинг, франшиза, аутсорсинг, бенчмаркинг, лин економија. Наравно, у ову групу очито спада и сама реч *transition* - транзиција. Овако упадљиво одсуство сарадње између стручњака за економију и финансије на једној и језичких стручњака на другој страни може се донекле оправдати само великом брзином којом су се мењали власнички и други са њима повезани односи у некада социјалистичкој земљи.

Савремена средства информисања и комуникације омогућавају да се у сваком тренутку одвијају милиони лингвистичких трансакција. У таквим околностима немогуће је пратити, забележити и систематизовати све језичке појаве, које би се са становишта нормирања језика, као неопходног услова његовог опстанка, без претеривања могле описати као права лексикографска ноћна мора. У тренутку када један речник угледа светлост дана, он је већ увелико застарео. Међутим, ова чињеница нипошто не значи да од оваквих настојања треба одустати. Лингвистичка малодушност убрзава смрт језика о којој тако надахнуто и драматично пише Дејвид Кристал (2003).

2. Језици правне и економске струке као посебни жанрови

Сложени односи економије и језика, као и права и језика могу се посматрати са много различитих аспеката и предмет су проучавања више научних дисциплина, као што су лингвистика, социолингвистика, семиотика и друге. У новије време, значајан допринос дале су и ново-настале лингвистичке дисциплине, као што су, на пример, примењена лингвистика, форензичка лингвистика, прагматика или анализа жанра.

Због својих специфичности, језички регистар правне струке у енгле-ском језику био је и остао предмет великог интересовања језичких стручњака.

Право не постоји мимо језика. Два основна аспекта права – извори права, законодавство, с једне стране, и правни, односно судски поступци и одлуке, с друге – могу се посматрати као лингвистички догађаји, јер су незамисливи без језика, а добро владање језичким вештинама често је од пресудног значаја за успешно бављење правном професијом (Gibbons, 1994). Неки говорни чиновници, као што су, на пример, нуђење и прихватање мита, предлагање или прихватање неке противзаконите активности, претња или кривоклетство, сами по себи инкриминишу говорника и доводе до судских процеса (Shuy, 1993).

Однос језика и права проучава се у три цивилизацијска контекста, који не морају нужно хронолошки следити један за другим: доба пре писмености, доба писмености и доба после писмености. У оним људским заједницама које су успешно функционисале у доба пре писмености, право је било садржано у говорним исказима старешина које су доносиле одлуке о правним питањима. Иако посебан функцио-нални жанр није постојао, ресурси свакодневног говора коришћени су за изражавање сложених појмова (Goldman, 1994) У оваквим културама релативно су ретке, мада не и непосојеће кодификације, што значи да је тек незнатан број појмова прошао процес реификације (обично номинализације). Због тога Џон Гибонс, у предговору једног од најобухватнијих зборника који се бави овом темом, *Language and the Law* (*Језик и право*) (1994) упозорава да, када се ради о савременим антрополошким студијама, ово може чак и добро обучене истраживаче навести на погрешан закључак да одсуство кодификације подразумева и одсуство концепта или норме.

У доба писмености, тесна повезаност између права и језика постала је далеко очигледнија. Кодификација законских норми и постојање прецедената знатно су усавршили правни систем, који више не мора да се ослања на појединца, чије сећање или судови могу бити непоуздани. Извори права тако представљају обиман језички материјал, који подлеже законитостима писаног језичког изражавања и функционалан је само уколико је језички тачан. Језичка непрецизност, која у свако-дневној комуникацији може довести до неспоразума или забуне, у неком правном документу може имати далеко озбиљније последице и често може довести до судских спорова. Међутим, многи лаици али и стручњаци у области лингвистике сматрају да јаз између језика права, као особеног жанра, и свакодневног дискурса, барем када је енглески језик у питању, остаје огроман, упркос свим настојањима да се поједностави и приближи широј јавности (Maley, 1994.)

Наравно, простор за истраживање се не задржава само на овоме. Велики део човечанства увелико је ушао у еру пост-писмености, у коју су нас увели аудио и видео записи, који су често предмет интересовања лингвиста, посебно

оних специјализованих за форензичку лингвистику. Ново доба донело је изазове нових технологија, у којима ми, *digital immigrants*, настојимо да одржимо корак са онима који су *digital natives*.

Правни регистар једног језика обухвата тако сва законска и подзаконска акта написана на том језику, читав спектар правних докумената који уређују живот једне заједнице, написаних изворно на том језику или преведених са других језика. Како су многи законици у новијој историји Србије били писани по угледу на немачке и француске, српски правни регистар се у великој мери формирао под утицајем правних регистара два поменуто језика. Друга половина двадесетог века донела је, међутим, велики број међународно обавезујућих правних аката који су изворно написани на енглеском језику, па је тако дошло и до утицаја англосаксонског права, а самим тим и англофоновог правног регистра, који међу лингвистима има статус озлоглашеног због опскурних израза, незграпних конструкција, сложене и дисконтинуиране синтаксе, непотребних понављања и архаизама (*Bhatia, 1994*).

Стручњаци за енглески језик посветили су много времена и пажње проучавању језика правне струке, зато што се он упадљиво и могло би се чак рећи драматично разликује од свакодневног језичког израза. Чак и веома добро образован човек може се наћи у непријатној ситуацији када је окружен правницима који кросите жаргон своје струке, јер не може равноправно да учествује у комуникацији.

Неки аутори су (видети *Maley, 1994*), ишли тако далеко да правни регистар енглеског језика садржан у правним документима или онај који се користи у судским процесима „оптуге“ за намерно настојање на неразумљивости која успоставља и одржава одређени однос моћи у судници. Мејли тврди да дискурс суднице одражава и саму физичку поставку просторије, која доприноси да се сведок осећа немоћно, па чак и деградирано, па стога предлаже да се дискурс суднице реформише на тај начин да обезбеди флексибилнију и продуктивнију атмосферу, посебно за осетљиве категорије сведока. Такође предлаже усклађивање језика закона са свакодневним језиком, како би се избегли неспоразуми, фрустрације и осећање инфериорности

Реномирани лингвиста Роџер Шај (*Shuy, 1993*) у свом делу посвећеном анализирању језичких материјала у судским процесима и лингвистичком судском вештачењу сам процес сведочења на суду назива мучењем у коме су језичка права сведока, па чак и судског вештака битно смањена. Стручњак може и мора да одговара само на постављена питања, а објашњења се могу давати само уколико судија то допусти.

Енглески језик, напоменимо и ову битну, али не тако познату, чињеницу, постао је језик права тек 1650. године, јер се правни систем пре тога развијао под снажним норманским утицајем, што значи да су у правном животу коришћени латински и старофранцуски. Откада је почео да се развија кроз

кодификацију и прецеденте, правни жанр енглеског језика следио је одређене, за лингвисте предвидиве, обрасце функционалне специјализације. Међутим, за разлику од научног језика, који је успео да достигне готово савршену прецизност, потврђујући Холидејеву (1985) хипотезу да повећана сложеност на фразеолошком нивоу обично бива праћена смањивањем синтаксичке сложености, Гибонс (1994) се критички осврће на језик права, за који каже да је направио је најгору могућу комбинацију, удружујући сложену фразеологију са сложеном синтаксом.

Током изучавања правног регистра уочено је да оно што доприноси његовој неразумљивости за „непосвећене“ може да се препозна и дефинише. Пре свега, то су дужина реченице, појачана номинализација, биноминални и мултиноминални изрази, коришћење квалификација и дисруптивна синтакса, својствена текстовима законских и подзаконских аката (Bhatia, 1994). Међутим, додатну препреку приликом превођења текстова написаних тим жанром могу представљати идиоми и колокације које су у великом броју приступне у језичком регистру правне струке.

Највећи део напред наведеног може се применити и на језички регистар економске струке, мада се мора признати да је он у већој мери пратио живи развој језика и успешније се прилагођавао свакодневној потреби сваког човека да обавља многобројне економске делатности и трансакције. Ово је свакако важило током највећег дела људске историје, али је половином прошлог века ову животност језичког израза економије у великој мери угрозила доминација енглеског језика, који се и на плану економије наметнуо као универзални медиј споразумевања. Свест англосаксонског света о супериорности енглеског језика чита је и у јавним иступањима високих званичника и стручњака из области економије, финансија и банкарства (Robleh, Haldane, Nahai-Williamson, 2012). Иако признају културолошку корист мултијезичности, ови аутори истичу постојање мноштва језика у области пословања као препреку која изазива фрустрације равне оној казни коју је Творац доделио људима нагнавши их да у кули вавилонској свако проговори на свом језику и тако буде суочен са прекидом сваке комуникације. Решење, дакако, виде у превалентном коришћењу једног - енглеског - језика.

Не упуштајући се у политичке анализе оваквих тенденција, можемо овде само констатовати какве репрекусије оне имају на лингвистичком плану, па самим тим и у настави енглеског језика економске струке.

Прелазак из једног економског система у други неминовно је показао лексичку, а у извесној мери и појмовну недостатност српског језика посматране струке. Разумљиво је стога да је у овом периоду, а нарочито од 2001. године на овамо, са интензивирањем међународне сарадње, дошло до огромног утицаја енглеског језика на српски. Резултат оваквог утицаја читије се у великом броју англицизама који се често неоправдано, па чак и из извесног снобизма

(Silaški, 2009), користе уместо већ утемељених српских стручних термина; приметан је такође пораст синонимије, која - делујући као двосекли мач - с једне стране доприноси обогаћивању лексике и фразеологије, али, с друге, иде на штету прецизности језичког израза, који је посебно важан у научном и стручном дискурсу.

Када помињемо научни дискурс, треба рећи да радови из анализе жанра (Lakić, 2009) показују да инхерентни обрасци академског енгле-ског дискурса могу извршити директан или индиректан утицај на академски дискурс било ког другог, па и српског језика.

Поред повећаног обима економске и научне срадње, на овакав развој утицала је и чињеница да много нових технологија долази из развијених земаља, које великим делом чине енглеско говорно подручје. Значајну улогу одиграле су компјутерске технологије и интернет, као и поновно отварање или успостављање нових финансијских и њима сродних институција, попут берзе.

Контакти и интеракције између енглеског и других језика, нарочито оних чији је број говорника мали или у опадању, неизбежно се остварују на штету ових потоњих. Има аутора који отворено упозоравају да енглески језик у Европи доводи до сиромашења, маргинализације и губитка културне виталности других европских језика (Phillipson, 2003 наведено у Silaški, 2009).

Како је глобализација донела мноштво могућности за развој предузетништва, тако је донела и велики број могућности за злоупотребе разних врста, па је тако глобализација економије праћена и глобализацијом криминалних активности. Због тога што су овакве активности извор озбиљне друштвене опасности, кривично-правни систем на њих мора релативно брзо да реагује, па је у термилолошком смислу, донекле парадоксално, овај сегмент можда најуређенији. Ово је разумљиво ако се зна да је неопходно нове појавне облике противзаконитих активности дефинисати и инкриминисати, како би се друштво могло од њих заштитити. Тако је ова област преплитања економског и правног језичког регистра најбоље уређена и најмање је подлегла искушењу да без великог напора напросто енглеске речи адаптира и избегне мукотрпан посао изналажења адекватних еквивалената.

Још једна занимљивост која прати поменуте језичке појаве јесте да се на креирању и изналажењу адекватних језичких решења у српском језику највише ангажују англисти, дакле стручњаци за енглески језик, а не стручњаци за српски језик. Ови први се свакодневно сусрећу са изазовима које пред њих поставља незауостављива плина нових термина која долази из енглеског језика, док ови потоњи још увек остају загледи у питања разлике између српског и хрватског, српског и црногорског, српског и бошњачког језика и не стижу да се ухвате у коштац са поплавом англицизама.

Због свега неведеног, ауторски тим преузео је одговорност да барем део језичке грађе, са којим по природи посла долази у контакт, систематизује у

један глосар термина везаних за прелазни период у економији, правну регулативу у овој области и борбу против појавних облика криминала који се за њу везују. Да би то могао да оствари, морао је кренути од језичких појава које су већ систематизоване и забележене, од онога што је у два језика релативно стално и непромељиво, а то су идиоми и колокације. За разлику од осталог, већег дела језичког система, па чак и за разлику од метафора, које су подложне трансформацијама, идиоми и колокације одликују се великим степеном како лексичке тако и граматичке стабилности (Ђуровић, 2009).

Овај рад стога има за циљ да јавности представи један занимљивији део ауторског подухвата, а то је онај који се бави идиомима и колокацијама у енглеском језику везаним за економију, финансије, новац, економичност и богатство, као и њиховим тумачењем и тражењем преводних еквивалената у српском језику.

3. Идиоми

Идиоми се дефинишу као устаљене фразе које представљају комбинацију одређених речи, а чије је значење непромељиво и потпуно различито од збира значења речи од којих се састоје. Због непромељивости њихове форме и значења, неки аутори их сматрају "окамењеним" или "фосилизованим" метафорама (Saeed, 2003; Милојевић, 2000).

Чувени, поуздани и, за оне који изучавају енглески језик, незаоби-лазни Хорнбијев речник (2008) овом значењу додаје и два шира, наводећи као друго значење речи "идиом" врсту језика или граматике која се користи у одређеним круговима људи у одређеном временском периоду, а као треће - стил изражавања који је карактеристичан за одређену особу, групу, период или локалитет.

За потребе овог рада, одабрали смо прво од наведених тумачења термина идиом и њиме смо се руководили у покушају да направимо табеларни преглед идиома и колокација који се јављају у енглеском језику, а односе се на економију, финансије, новац, економичност и богатство.

4. Колокације

Поменути речник духовито дефинише колокацију као комбинацију двају или више речи која се јавља довољно често да се то не може сматрати случајношћу. И други покушаји да се ова језичка појава објасни такође се везују за учесталост одређених комбинација речи или извесну законитост по којој ће се уз одређену реч или врсту речи, рецимо прилог, нужно наћи нека друга реч или врста речи, као, на пример, именица (Милојевић, 2000).

Поред поменутих, постоје и сложеније дефиниције, као што је, на пример, Гледхилова (Gledhill, 2000), која узима у обзир не само фреквенцију заједничког

појављивања речи, него и граматичке обрасце који овакво комбиновање условљавају, као и конвенционални аспект колокације као изражајног средства.

Овакве лексичке целине разликују се од идиома првенствено по томе што је њихово значење било делимично или у потпуностин везано за индивидуална значења њихових чинилаца, док то са идиомима није случај.

Међу колокацијама које се нарочито истичу у правном жанру енглеског језика наилазимо на парове речи, дублете, које имају исто значење али су различитог језичког порекла (латински, француски, енглески), као што су "breaking and entering" (енглеско-француки), "fit and proper" (енглеско-француски), или "will and testament" (енглеско-латински). Дејвид Кристал (2004) објаснио је овај међусобни утицај три језика која су била заступљена у англосаксонској правној пракси до средине седамнаестог века као резултат настојања правника да елиминишу сваку могућу двосмисленост која би могла закомпликовати правни поступак. Иако више није нужна, ова појава и данас опстаје као обележје правног регистра и доприноси његовој формалности.

Табеларни преглед неких идиома и колокација у енглеском језику везаних за финансије, новац, економичност и богатство

ИДИОМ / КОЛОКАЦИЈА	ЗНАЧЕЊЕ ИЛИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
<i>back-of-the-envelope calculation</i>	Груби прорачун (тј. приближан прорачун какав би се на брзину могао направити неформално, на полеђини коверте), нпр: <i>I don't need the exact amount. Just give me a back-of-the-envelope calculation.</i>
<i>bet your bottom dollar</i>	Бити апсолутно сигуран у нешто тако да сте спремни кладити се у последњу пару, нпр.: <i>Jack is very punctual. You can bet your bottom dollar he'll be here at 9 o'clock on the dot.</i>
<i>tighten your belt</i>	Стегнути, притегнути каиш, тј. пажљиво трошити новац јер га има мало, нпр.: <i>Another bill? I'll have to tighten my belt this month!</i>
<i>born with a silver spoon in your mouth</i>	Бити рођен у богатој породици, нпр.: <i>She never has to worry about money; she was born with a silver spoon in her mouth.</i>
<i>on the breadline</i>	Живети на ивици беде, са тек толико средстава да се преживи; "на белом хлебу", "дан и комад", нпр.: <i>Due to the recent crisis, there are more people on the breadline than ever before.</i>

<i>burn your fingers</i>	Опећи прсте, тј. претрпети финансијски губитак због неповољне трансакције, непромишљености или немарног понашања, нпр.: <i>Jack got his fingers burnt playing on the stock market.</i>
<i>cash cow</i>	"Крава музара" или "златна кока", тј. производ или услуга који представљају стални извор прихода за неку компанију, нпр.: <i>His latest invention turned out to be a real cash cow.</i>
<i>cash in your chips</i>	Уколико неко "уновчи своје жетоне" то значи да је продао нешто, нарочито деонице, зато што му је потребан новац или зато што верује да ће им вредност опасти, нпр.: <i>Andy cashed in his chips as soon as business started to slow down.</i>
<i>chicken feed</i>	Трице, сића, тј. износ новца који се сматра безначајним, нпр.: <i>I got a job during the holidays but the pay was chicken feed.</i>
<i>other side of the coin</i>	Друга страна медаље, тј. други или супротни аспект неке ситуације или појаве, нпр.: <i>The house is lovely and spacious, but the other side of the coin is that it is far from shops and schools.</i>
<i>cost an arm and a leg</i>	Веома скупо, што кошта "ђаво и по" или "као Светог Петра кајгана", нпр.: <i>The house cost us an arm and a leg, but we have no regrets.</i>
<i>cost the earth</i>	Веома скупо, што кошта "ђаво и по" или "као Светог Петра кајгана", нпр.: <i>She wears designer clothes that must cost the earth!</i>
<i>at all costs</i>	По сваку цену, тј. без обзира на трошкове, напоре или жртву коју нешто подразумева, нпр.: <i>The journalist was determined at all costs to get a report from the war zone.</i>
<i>cut one's losses</i>	Смањити своје губитке повлачењем из посла који пропада, нпр.: <i>The project is heading for failure. Let's cut our losses before it's too late.</i>
<i>deep pockets</i>	Дубок(и) џеп(ови), тј. добар материјални статус, нпр.: <i>Andy's business is not doing well at the moment. He says he needs a friend with deep pockets!</i>

<i>down payment</i>	Аванс, тј. део унапред уговореног износа који се плаћа на основу купопродајног уговора, нпр.: <i>Emma and Paul are excited. They put a down payment on their first house yesterday.</i>
<i>go Dutch</i>	Платити по пола, пола-пола, тј. поделити трошкове изласка, нпр.: <i>Young people today tend to go Dutch when they go out together.</i>
<i>eat/dip into one's savings</i>	Потрошити део новца који је остављен на страну, нпр.: <i>I had to dip into my savings to have the car repaired.</i>
<i>feather the nest</i>	"Нафатирати се", тј. искористити прилику за зараду.
<i>feed the kitty</i>	Приложити новац у фонд који се прикупља у неку добру сврху, нпр.: <i>Come on! Every little helps. You should feed the kitty for a good cause!</i>
<i>feel the pinch</i>	Осетити несташицу новца, оскудицу, нпр.: <i>With the drop in tourism, hotels and restaurants are beginning to feel the pinch.</i>
<i>gnomes of Zurich</i>	Погрдни термин за швајцарске банке који контролишу велике износе новца, не показују занимање за изворе новца и штите идентитет својих клијената, нпр.: <i>The gnomes of Zurich refuse to cooperate with the investigating officials.</i>
<i>golden handcuffs</i>	"Златне лисице", тј. велики новчани износ или издашна финансијска награда коју руководиоца добија као мотивацију да остане ангажован на одређеном послу или да одржи дугорочну сарадњу.
<i>golden handshake</i>	(Богата, издашна) отпремнина, тј. већа сума новца која се даје лицу када напушта компанију или одлази у пензију (често дата управо зато да би се подстакло раније пензионисање).
<i>gravy train</i>	Означава да је некоме упала "кашика (секира) у мед", тј. да лако може да дође до новца, са мало труда и без ризика, нпр.: <i>Since the village has become fashionable, he charges for every photograph taken of his house - he's on a gravy train!</i>
<i>hard up</i>	"Шворц", "без пребијене паре", тј. без новца и у немаштини, нпр.: <i>We were so hard up that we had to sleep in the car.</i>

<i>hit pay dirt</i>	Изненада се наћи у повољној финансијској ситуацији, нпр.: <i>Charlie finally hit pay dirt with his latent invention.</i>
<i>on the house</i>	"Кућа части", тј. јело, пиће или друга роба или услуга која се добија бесплатно, односно на рачун двоаца услуге, обично ресторана, нпр.: <i>The new owner offered us a drink on the house.</i>
<i>ill-gotten gains</i>	Новац, профит или каква друга материјана корист добијена на нечестан или противзаконит начин, нпр.: <i>He won money by cheating and is now enjoying his ill-gotten gains.</i>
<i>itching (itchy) palm</i>	Особа коју "сврби длан" очекује да добије новац на име награде, провизије, напојнице и сл., као нпр.: <i>He's said to have an itching palm - he does nothing without payment!</i>
<i>keep your head above water</i>	Пливати, тј. покушавати одржавање предузећа у животу тако што се избегава задуживање, нпр.: <i>Business has been slow, but we've managed to keep our head above water.</i>
<i>keep the wolf from the door</i>	Преживљавати, живети на рубу немаштине, са тек толико средстава да се обезбеди гола егзистенција, нпр.: <i>My grandparents earned barely enough money to keep the wolf from the door.</i>
<i>a kickback</i>	Мито, противзаконита новчана награда или рекет који се плаћају у замену за префереирани третман, нпр.: <i>The property developers were accused of giving kickbacks to the local authorities.</i>
<i>laugh all the way to the bank</i>	Ићи у банку уз осмех може особа која лако дође до или заради много новца, посебно на рачун туђе некомпетентности, нпр.: <i>If we fail to renew the contract, our competitors will be laughing all the way to the bank.</i>
<i>licence to print money</i>	Званично одобрена делатност која људима омогућује да зарађују много новца без великог труда, нпр.: <i>The contract to supply computers to schools was a licence to print money.</i>

<i>live beyond means</i>	Живети/трошити преко својих могућности, тј. трошити више новца него што неко може да себи приушти или заради, нпр.: <i>The cost of living was so much higher in New York that he was soon living beyond his means.</i>
<i>live on the breadline</i>	Живети на ивици беде, са тек толико средстава да се преживи; "на белом хлебу", "дан и комад", нпр.: <i>Due to the recent crisis, there are more people on the breadline than ever before.</i>
<i>live in clover</i>	Живети у раскоши, у изобиљу, веома комфортно, нпр.: <i>I dream of making an enormous amount of money and living in clover for the rest of my life!</i>
<i>live from hand to mouth</i>	Живети тако што трошите сав новац који зарадите, без могућности да уштедите, јер вам сви приходи одлазе на храну и остале основне потрепштине, "дан и комад", нпр.: <i>Most families in that area live from hand to mouth.</i>
<i>live high off the hog</i>	Живети на високој ноzi, као бубрег у лоју, нпр.: <i>Now he's wealthy and living high off the hog.</i>
<i>loan shark</i>	Зеленаш, тј. лице које позајмљује новац уз изузетно високе камате, обично људима који не могу да добију зајам од банке, нпр.: <i>The young immigrant was beaten because he was late paying back money to a loan shark.</i>
<i>look like a million dollars</i>	Изгледати одлично, нпр.: <i>With a tan and a new hairstyle she looked a million dollars!</i>
<i>lose your shirt</i>	Изгубити сав новац или иметак јер су вам "скинули и кошуљу са леђа", посебно у контексту шпекулација или коцке, нпр.: <i>He lost his shirt when the bank went bankrupt.</i>
<i>make ends meet</i>	Састављати крај с крајем, тј. имати тешкоћа са плаћањем свакодневних трошкова због оскудице новца, нпр.: <i>His mother's salary is so low that she finds it hard to make ends meet.</i>
<i>make a killing</i>	Остварити значајну финансијску добит, нпр.: <i>He made a killing on the stock market.</i>
<i>make a mint</i>	Остварити значајну финансијску добит, зарадити много новца, нпр.: <i>They made a mint selling hamburgers outside the football stadium.</i>

<i>made of money</i>	Означава особу која је "пуна к'о брод" тј. има много новца и може да приушти себи све што пожели, нпр.: <i>I can't afford that much. I'm not made of money!</i>
<i>money to burn</i>	Означава особе које су "пуне к'о брод" тј. имају много новца и могу да га троше на шта пожелу, нпр.: <i>A new leather jacket is no problem for Sarah. She's got money to burn!</i>
<i>money burns a hole in your pocket</i>	Новац (некоме) пролази кроз прсте, тј. особа није у стању да задржи или уштеди новац, него га троши, расипа брзо, нпр.: <i>As soon as she's paid she goes shopping. Money burns a hole in her pocket!</i>
<i>money doesn't grow on trees</i>	Новац не расте на дрвећу, тј. нема га у изобиљу и није лако до њега доћи, нпр.: <i>Be careful with your money, darling. It doesn't grow on trees, you know!</i>
<i>money for jam</i>	Веома лак начин да се дође до новца, нпр.: <i>All you've got to do is hand out brochures. It's money for jam!</i>
<i>money for old rope</i>	Новац зарађен са веома мало труда, нпр.: <i>Getting paid for answering the phone is money for old rope!</i>
<i>money laundering</i>	Прање новца, тј. прикривање извора новца од протизаконитих трансакција и његово укључивање у легалне токове новца, нпр.: <i>Certain countries have been accused of facilitating money laundering.</i>
<i>money spinner</i>	Посао који доноси много новца, нпр.: <i>Washing cars was quite a money spinner when I was a student.</i>
<i>money talks</i>	Пара врти где бургија неће, тј. људи који имају новац имају и моћ или утицај, нпр.: <i>The owner is a millionaire and he's influential - money talks!</i>
<i>more money than sense</i>	Више новца него памети, тј. неразборито трошити новац, нпр.: <i>He celebrated the victory by buying a sports car. He's got more money than sense.</i>
<i>not for love or money</i>	Ако лице неће нешто учинити "ни да му плате" то значи да неће то учинити ни под којим условима, нпр.: <i>I would not try bungee jumping for love or money!</i>

<i>put money where mouth is</i>	Помагати некога или нешто у што верујете не само декларативно, него и финансијски, нпр.: <i>If people are really interested in helping the underprivileged, they should put their money where their mouth is.</i>
<i>rake in the money</i>	Имати новца "на лопате", тј. у изобиљу, нпр.: <i>Peter's business is so successful, he's raking in the money.</i>
<i>rolling in money</i>	Ваљати се у новцу, тј. бити веома имућан, нпр.: <i>Steve has no financial problems. His parents are rolling in money.</i>
<i>see colour of sb's money</i>	Уверити се да особа има новца пре него са њом склопите посао, нпр.: <i>I want to see the colour of his money before shipping the goods.</i>
<i>throw money at</i>	Бацати новац на нешто, у смислу трошења новца у покушају да се реши неки проблем, без неке конкретне методе или плана, нпр.: <i>The refugee problem cannot be solved just by throwing money at it.</i>
<i>throw good money after bad</i>	Један лош издатак повлачи други, нпр.: <i>Buying a second-hand computer and then spending money to have it repaired is throwing good money after bad!</i>
<i>your money's worth</i>	Добро уложити новац, тј. добити адекватну противвредност за новац који потрошите на нешто, нпр.: <i>We bought a travel pass to use the public transport system and we really got our money's worth.</i>
<i>nest egg</i>	"Штек" тј. новац остављен на страну за потребе у будућности, нпр.: <i>Their parents consider the money from the sale of their house as a nest egg for their old age.</i>
<i>out of your own pocket</i>	Из свог џепа, то јест платити нешто својим новцем, нпр.: <i>Breakfast is included but you must pay for lunch out of your own pocket.</i>
<i>pay over the odds</i>	Преплатити, платити више него што нешто вреди, нпр.: <i>She's willing to pay over the odds for an original Kelly handbag to add to your collection.</i>
<i>paid peanuts</i>	"Ради за кликере", тј. бедно плаћен, који има веома малу плату, нпр.: <i>My niece has a very interesting job, but she's paid peanuts.</i>

<i>penny drops</i>	"Кликнути", "уклавитрити", тј. коначно нешто схватити, нпр.: <i>The teasing continued for some time until the penny dropped and the boy realized it was a joke!</i>
<i>in for a penny, in for a pound</i>	Кад је бал, нек је бал, тј. ако се већ нечег прихватите, онда с то треба да одрадите свим срцем, нпр.: <i>Mr Ahrens finally accepted to be on the committee, then he accepted to be the chairman. "In for a penny, in for a pound!" he said!</i>
<i>penny for your thoughts</i>	"Да ми је знати шта мислиш," нпр.: <i>You look worried. A penny for your thoughts.</i>
<i>turn up like a bad penny</i>	Стално се појављивати тамо где је неко непозван и непожељан, нпр.: <i>I try to avoid Felicity, but wherever I go she turns up like a bad penny!</i>
<i>pick up the tab</i>	Платити цех, нпр.: <i>There was a celebration lunch for the team and Michael picked up the tab.</i>
<i>play the market</i>	Куповати деонице и акције у нади да се њиховом каснијом продајом оствари профит, нпр.: <i>It's always tempting to play the market, but it's more risky at the present time.</i>
<i>price oneself out of the market</i>	Наплаћивати своју робу или услуге превише скупо, тако да нико не жели да их купи, нпр.: <i>He was so eager to make money that he priced himself out of the market.</i>
<i>rags to riches</i>	Прећи пут од сиромаштва до богатства, обогатити се, нпр.: <i>By renovating old houses in the right places, he went from rags to riches.</i>
<i>rob Peter to pay Paul</i>	Пресипати из шупљег у празно, тј. позајмити новац на другој страни да отплатите постојећи дуг, нпр.: <i>Richard borrowed from a friend to pay his overdraft, a typical case of robbing Peter to pay Paul.</i>
<i>saddled with debt</i>	Оптерећен дуговима, нпр.: <i>Be careful. If you buy a house that is too expensive, you could be saddled with debt for many years.</i>
<i>scrimp and save</i>	Стиснути каиш и уштедети, нпр.: <i>The parents scrimped and saved for years so that their children could have a college education.</i>

<i>set you back</i>	Коштати (некога) извесну суму новца, нпр.: <i>Changing the heating system will set us back about \$5000.</i>
<i>on a shoestring</i>	Са мало новца, уз помоћ штапа и канапа, нпр.: <i>When I was a student I lived on a shoestring.</i>
<i>(put) skin in the game</i>	Показати да имате поверења у неки пословни подухват инвестирањем новца или прихватањем финансијске обавезе, нпр.: <i>I got good news today. Apparently a serious investor is willing to put skin in the game.</i>
<i>slice/share of the cake</i>	Парче/део торта/колача, тј. већи део профита, нпр.: <i>Since profits are higher this year, the workers feel they deserve a bigger slice of the cake.</i>
<i>slush fund</i>	Рачун или фонд политичке или пословне организације где се одваја новац за разне неофицијелне, често неетичке, па чак и противзаконите намене, нпр.: <i>A large commission taken from the slush fund ensured the success of the negotiations.</i>
<i>splash out</i>	Разбацивати новац на нешто, нпр.: <i>Samantha's parents really splashed out on her wedding.</i>
<i>it's a steal</i>	"То је крађа" тј. цена је неочекивано или неоправдано висока, нпр.: <i>He's selling it for \$20? At that price it's a steal!</i>
<i>sting someone</i>	Некоме "извући новац из џепа", понекад и на превару, нпр.: <i>Not only was the lunch boring but I was stung for \$25!</i>
<i>suit every pocket</i>	За свачији џеп, тј. по ценама које су приступачне за све или већину људи, нпр.: <i>The store offers a wide range of computers at prices to suit every pocket.</i>
<i>on one's uppers</i>	Имати веома мало новца или недовољно да се покрију основне потребе, нпр.: <i>Because he was clearly on his uppers when he was hired, he was given an advance in salary.</i>

5. Закључак

Рад представља један од првих корака предузетих у намери да се подробније изучи лексика, као и идиоми и колокације заступљени у економском регистру енглеског језика, са посебним акцентом на оне који се односе на

транзиционе манифестације привредног и организованог криминала, као и на полицијску, криминалистичку и правну терминологију везану за сузбијање оваквих појава.

Примећује се да сви наведени идиоми и колокације покривају и семантичка поља која нису тесно или нису уопште повезана са посматраном проблематиком, иако садрже економски и финансијске термине.

Добро познавање идиоматике може зато бити драгоцено у припремању будућих стручњака за што правилније разумевање и тумачење стручне и научне литературе, као и за све сложеније видове међуполицијске интернационалне сарадње која ће свакако наставити да се развија због потребе да се супротстави транснационалним видовима криминалних активности, којима су услови прелазног периода нарочито погодвали.

У недостатку званичног тела које би свој ауторитет употребило да унесе ред у посматрану језичку проблематику, задатак свих нас који смо ангажовани у настави и у истраживачком раду јесте да дамо лични допринос очувању и развоју језика струке, па самим тим и језика уопште. Добро међусобно разумевање предуслов је успеха у свакој људској делатности, а - у крајњој консеквенци - и опстанка.

6. Литература

1. Bhatia, V. (1994) *Cognitive structuring in legislative provisions*, u *Language and the Law* ed. by John Gibbons, Longman, London and New York
2. Crystal, David (2004) *The Stories of English*, Penguin Books
3. Đurović, Tatjana (2009) *Economic Metaphors Revisited: Theoretical Considerations and Practical Solutions*, у ЈЕЗИК СТРУКЕ Теорија и пракса, Зборник радова, Универзитет у Београду, Београд
4. Gibbons, J. (1994) *Introduction: language constructing law*, u *Language and the Law* ed. by John Gibbons, Longman, London and New York
5. Gledhill C. (2000): *Collocations in Science Writing*, Narr, Tübingen
6. Goldman, L. (1994) *Accident and absolute liability in anthropology*, u *Language and the Law* ed. by John Gibbons, Longman, London and New York, 1994
7. Кристал, Дејвид (2003) *Смрт језика*, Библиотека XX век, Београд
8. Lakić, Igor (2009) *Specific Characteristics of Research Article Introductions in Economics*, у ЈЕЗИК СТРУКЕ Теорија и пракса, Зборник радова, Универзитет у Београду, Београд
9. Milojević, J. (2000) *Word and Words of English*, Papyrus, Beograd
10. Hornby, A. S. (chief ed. Sally Wehmeier) *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, OUP, Oxford, 2008
11. *Language and the Law* (1994) ed. by John Gibbons, Longman, London and New York
12. Maley, Y. (1994) *The language of the law*, u *Language and the Law* ed. by John Gibbons, Longman, London and New York
13. Robleh, Haldane, Nahai-Williamson, (2012) *Towards a common financial language* Paper Presented at the Securities Industry and Financial Markets Association (SIFMA) "Building

14. a Global Legal Entity Identifier Framework” Symposium, New York, 14 March 2012, доступно на www.bankofengland.co.uk (приступљено)
15. Roger W. Shuy (1993) *Language Crimes: the Use and Abuse of Language Evidence in the Courtroom*, Blackwell, Oxford UK, Cambridge USA
16. Saeed, John I. (2003), *Semantics*. 2nd edition. Oxford: Blackwell
17. Silaški, Nadežda (2009): *Terminological Synonymy - An Oxymoron That Has Become the Rule?* у ЈЕЗИК СТРУКЕ Теорија и пракса, Зборник радова, Универзитет у Београду, Београд
18. Анђелић Николенџић, В., М. Стојов (2008) Речник полицијских термина енглеско-српски / српско-енглески, Београд, КПА

IDIOMS AND COLLOCATIONS IN ENGLISH RELATED TO MONEY, WEALTH, FINANCE, ECONOMY AND ECONOMICS

Summary

The period of transition that Serbia is currently undergoing has brought about intensified international cooperation and strong influence of globalisation. But the globalisation of businesses and economy is inevitably accompanied by internationalisation and globalisation of economy-related or white-collar crime. All these changes are in turn reflected in the fields of linguistics and language teaching. Having recognized the need for a systematic approach to these rapid linguistic changes, the authors decided to give their contribution in the form of a relevant glossary. Their lexicographic activity starts from idioms and collocations as the most 'rigid' and stable expressions in terms of lexical and grammatical structure.

Други део

**НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ**

ПОЈМОВНО-КАТЕГОРИЈАЛНИ АПАРАТ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА МЕЂУНАРОДНЕ И ГЛОБАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ¹

проф. др Саша Мијалковић
проф. др Младен Бајагић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Концепције међународне безбедности нису новијег датума, па је и терминологија која прати теоријски третман ове материје у доброј мери развијена. То се само у извесној мери односи и на глобалну безбедност, што је најмлађи концепт безбедности. Међутим, како је реч о веома динамичној научној области, постоји оправдана потреба да се недвосмислено дефинишу и дистанцирају значења термина који се користе у теорији и пракси међународне и глобалне безбедности. У том смислу, потребно је унапредити традиционалну терминологију и конструисати нову, којом ће се уважити све актуелности савремених међународних односа.

Као „природни“ наставак рада о појмовно-категоријалном апарату научног истраживања националне безбедности који је објављен у првом зборнику радова који су настали у оквиру научноистраживачког пројекта Криминалистичко-полицијске академије под називом „Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције“, овај рад је настојање давања доприноса конципирању струковног језика науке о међународној и глобалној безбедности.

Кључне речи: безбедносне науке, међународна безбедност, међуна-родна заједница, речник науке, научна истраживања, методологија научног истраживања.

¹ Овај рад је резултат реализације научно-истраживачког пројекта под називом "Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције". Пројекат се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 бр. 662/1 од 29.11.2011, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011..

1. Увод

Актуелни међународни поредак кога чине суверене државе настао је с Вестфалским миром 1648. године. Тада је окончан верски рат који је тридесет година харао Европом. То је био симболични крај врховне владавине Свете столице и Папе, јер је држава постала секуларна, а световна власт одвојена и независна од цркве. Истовремено, суверени (владари) су у вођењу националне политике постали независни од Свете столице, а своју власт су устолочили тако да у државним оквирима буде врховна. Историјска је чињеница да је тада и настала прва модерна (тзв. Вестфалска) држава, коју одликује територијалност (интегрална територија), постојано становништво, при чему су обоје под јединственом независном и сувереном влашћу (политичка независност).²

Међународну заједницу су скоро пола миленијума чиниле суверене државе, које су биле равноправне чланице међународног поретка. С почетка XX века, поред држава, на међународну сцену ступају и недржавни међународни актери. Реч је, пре свега, о међународним организацијама и различитим видовима међународне сарадње. Нешто касније, и мултинационалне компаније постају субјекти међународних односа. Тај (иако често веома полемичан и оповргаван) статус, добијају и међународне невладине организације и обавештајне службе, које су итетако утицале на савремене међународне токове.

Најзад, на прагу трећег миленијума, активним актерима међународних односа и међународне безбедности сматрају се и извесни неформални субјекти, попут трансационалних организованих криминалних група, терористичких организација, али и појединаца који су се доказали у улози међународних субјеката (нпр., осуђеници пред међународним судом за ратне злочине). Значи, поствестфалски свет хетерогених (државних и недржавних актера) субјеката је радикално измењен у односу на тзв. Вестфалски поредак, у којем доминирају државе, заинтересоване искључиво за сопствени опстанак путем увећања капацитета моћи.

Промишљања о међународној безбедности заснована су на потреби да се стабилизују, контролишу и учине хармоничним (иначе анархични) међудржавни односи, који су продукт немогућности контролисања развоја моћи и примене силе, односно регулационих немоћи међународних институција. Њега су узроковале државе асиметричне политичке, економске и војне моћи које настоје да остваре међусобно опречне интересе.³

Истовремено, у другој половини XX века долази до развоја идеје „светских интереса“, као компромиса наслеђеног државно-сувереног система и нарастају-

² Упореди: Sutch, P. and J. Elias (2007). *International Relations-the Basic*. Routledge Taylor and Francis Group, London and New York, pp. 22-30; Мијалковић, С. (2011). *Национална безбедност*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија; Бајагић, М. (2012). *Међународна безбедност*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

³ Мијалковић, С. (2011), *op. cit.*; Бајагић, М. (2012), *op. cit.*

ће међузависности људи у заштити од уништавања услова за цивилизован живот на планети, као и контроле и арбитража националних, субнационалних и транснационалних конфликта који прете да угрозе безбедност човечанства“. То је условило и развој идеје глобалне безбедности, као проблема безбедности човечанства и Планете од нарастајућих претњи глобалног домаћаја.⁴

У том смислу, да би боље схватили и лакше разумели поменуте концепције безбедности, неопходно је издиференцирати и посебан појмовно-категоријални апарат којим ће се у промишљањима о међународној и глобалној безбедности увести изван „ред“.

2. Осврт на основне појмове међународне и глобалне безбедности

Преамбициозно је и технички готово немогуће да се у једном раду свеобухватно и детаљно пише о појмовно-категоријалном апарату међународне безбедности. Стога ће бити учињен само краћи осврт на појмове основних категорија научне области међународне и глобалне безбедности. Надамо се и да ће ово бити инспирација за развој предметног појмовно-категоријалног апарата. Пре свега, реч је о следећим појмовима:

- *међународна безбедност*, што подразумева безбедност међународног поретка и заједнице, односно безбедност у односима држава и у међународним регионима.⁵ Традиционално схватање међународне безбедности односило се пре свега на утврђивање механизма за контролисање примене силе у међународним односима, и подразумева стање у коме су споразуми о добросуседским и пријатељским односима између држава довољна гаранција да државе, без обзира на своју величину и снагу, не би требало да се боје других чланица система.⁶ Може да се посматра на планетарном (*планетарна, светска безбедност*), континенталним (*континентална безбедност*) и на регионалним нивоима (*регионална безбедност*).⁷ Посебно је значајно нагласити да савремени концепт међународне безбедности, за разлику од традиционалног схватања, подразумева више од простог настојања да се обезбеди равноправност, независност, самосталност и слободан развој држава у међународном окружењу. Она укључује и опредељење чланица међународног система за одговарајуће вредности у међународним односима и односима унутар држава.⁸ У односу на државу као основног субјекта међународних односа,

⁴ Мијалковић, С. (2011), *op. cit.*

⁵ Исто.

⁶ Бајагић, М. (2012), *op. cit.*, стр. 221 и даље.

⁷ Упореди: Мијалковић С. (2009). Безбедност државе и концепти међународне безбедности, *Дефендологија*, број 25–26, Бања Лука: Дефендологија центар, стр. 69–83.

⁸ Димитријевић, В. (1973). *Појам безбедности у међународним односима*, Београд, Савез удружења правника Југославије стр. 47.

може се говорити о четири нивоа анализе међународне безбедности: 1/ међу-државни, 2/ системски, 3/ транснационални и 4/ унутрашњи ниво. На међународном нивоу најважнији актери су државе и међународне организације, где доминирају билатерални и мултилатерални односи између држава у којима се, пре свега, наглашава безбедносна улога државе и њена функција благостања. Значајни су и односи држава са УН-ом и НАТО-ом, а односи размене често су принудни. На системском нивоу најважнији актери су државе, у чијим односима доминирају насилне и принудне претње у решавању сукоба. На нивоу транснационалних актера доминирају државе, мултинационалне корпорације, и међу-владине и невладине организације. Тржишта су глобализована и постоји дисперзија у технолошком развоју и иновацијама, док је интеграција између актера добровољна. Унутрашњи ниво анализе дефинисан је од стране држава, појединца, група, асоцијација, корпорација и транснационалних актера. Државе се истовремено доживљавају као заштитнице, али и претња по грађанске слободе и људска права. Споразуми између ових актера утичу на безбедносне интересе држава и целокупну међународну безбедност.⁹

– *међународне вредности*, својствене су међународном систему и поретку и штите се у оквиру традиционалних и савремених концепата међународне безбедности. Прокламују их државе у оквиру међународне заједнице, односно кроз међународне организације и савезе држава. Индивидуалне вредности, вредности група и националне вредности уједно су и вредности међународне заједнице, зато што их она многим међународним документима и актима промовише, гарантује и интервенише уколико су угрожене. Најзначајније међународне вредности су: међународни мир и безбедност, те опстанак човечанства; међународно пријатељство, односно искрена сарадња и (свеколики) пријатељски међународни и међунационални политички, економски, културни, социјални, хуманитарни, војни и други односи; искрена међународна помоћ угроженим државама и народима; међународна и међунационална толеранција и уважавање, те поштовање различитости, права, части, угледа, достојанства и осталих вредности других; међународно право, стандарди и принципи којима су дефинисане вредности појединаца, држава и међународне заједнице и начини њиховог очувања и унапређивања; међународна правда, којом се међународни правни поредак штити од свеколиког угрожавања, чиме се гарантује остваривање међународних и осталих вредности; међународни поредак, заснован на систему наведених вредности и друге;

– *међународни односи* су односи између субјеката међународног права, односно субјеката међународних односа, а то су: државе, међународне организације (што подразумева и све врсте цивилних и војних савеза држава), мултинационалне компаније, невладине организације, обавештајне службе,

⁹ Kolodziej, E.A. (2005). *Security and International relations*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 30.

међународне неформалне друштвене групе (терористичке и криминалне организације) и појединце који имају међународноправни субјективитет;

– *типови међународних односа* су различити. Крећу се у опсегу од неутралности (непостојања односа, незаинтересованости и пасивности према извесним међународним питањима), преко сарадње, до надметања и сукоба. Стога, генерално, међународни односи могу да буду: неутрални, интересни, компетитивни, кооперативни и конфликтни;

– *примена силе у међународним односима* је злоупотреба моћи државе ради достизања, уживања, развоја и заштите сопствених или савезничких интереса на међународној сцени, на штету других субјеката међународних односа. Примена силе се заснива на способности држава да изнуде извесно понашање друге државе или субјеката према којима је моћ усмерена. Може да буде *отворена* или *прикривена*; *војна*, *политичка* или *економска*; *непосредна* или *посредна* – посредством трећих актера или на територији трећих земаља; *легитимна* или *нелегитимна*, односно *легална* и *нелегална* итд. Вођене идејом остваривања својих интереса по сваку цену или бојећи се за свој опстанак, државе често занемарују значај ненасилних метода међународног општења. Најзад, употреба силе као *ultima ratio* средства за одбрану националних вредности од угрожавања је легална и легитимна. Стога „моћ државе“ може да има хегемонистички (*освајајући*, *субверзивни*, *агресорски*), али и превентивни (*одвраћајући*), реактивни (*одбрамбени*, *заштитинички*) и репресивни (*кажњавајући*) карактер;

– *заједничка безбедност* (фр. *la seurete commune*) је идеја која је заснована на сврсисходности замене конкурентности држава због њихове сопствене националне безбедности праксом којом се промовише безбедност свих држава. Заједничка безбедност подразумева акциони програм утемељен на размишљању да је безбедност међународни проблем који се тиче свих учесника, пре него што је проблем једне државе, и да употреба традиционалних мера за достизање, очување и повећање безбедности државе (или групе држава) погоршава безбедност других пре него што је увећава.¹⁰ Безбедност се ефикасније остварује у заједништву, него сопственом моћи ван њега. Прихватање заједничке безбедности као организационог принципа у настојањима смањивања ризика рата, ограничавања у наоружавању и разоружавања значе да ће, генерално, сарадња заменити конфронтацију у решавању конфликта интереса. То не захтева нестанак различитости између нација. Циљ је да конфликтне ситуације не прерасту у рат или у припреме за рат. Стога нације морају да схвате значај светског мира и дају му већи приоритет него одбрани сопствених идеолошких или политичких позиција. На овој идеји засновани су

¹⁰ Мијалковић, С. (2011). Национална безбедност, *op. cit.*; Бајагић, М. (2012). Међународна безбедност, *op. cit.*, стр. 315.

концепти колективне безбедности и одбране, али и безбедносне заједнице, режима, комплекса и сарадње у безбедности;

Равнотежа снага (*равнотежа моћи* - *balance of power*) је један од најстаријих система и установа међународне безбедности, која се од XII века до Првог светског рата сматрала најбољим начином очувања стабилности и безбедности међународног система. Равнотежа снага, као начин деловања држава у међународном окружењу, једна је од суштинских полазишта и основних мотива понашања држава или савеза држава кроз историју, у циљу одбране од агресије и спречавања хегемоније од стране друге државе или савеза држава. Равнотежа снага је традиционални концепт међународне безбедности по којем се светски мир и безбедност човечанства обезбеђују успостављањем приближно једнаког односа снага између супротстављених држава или група држава. По тој формули, непостојање доминирајућег субјекта предметног међународног односа и неизвесност у погледу победника у претпостављеном сукобу, најефикаснија је „кочница“ претпостављеног сукоба. Концепт је заснован на рачуници по којој се моћ једне државе или савеза држава не може обуздати ничим другим до моћи друге државе или савеза. Стога се премоћ једних спречава стварањем одговарајуће количине противмоћи. Према традиционалном схватању, равнотежа снага представља релативну дистрибуцију моћи између држава на једнаке или неједнаке уделе и подразумева стање у коме ни једна држава нема превласт над другим.¹¹ У теорији међународних односа препознају се два модела равнотеже снага: биполарни и мултиполарни. Биполарност постоји када су две државе или савези (блокови) држава приближно једнаки у моћи. Пример равнотеже снага је управо биполарни хладноратовски свет¹²;

– *равнотежа страха* је облик равнотеже моћи који је карактеристичан за период Хладног рата, када се биполарна равнотежа блоковских снага заснивала на подједнаком страху свих страна од могућих последица (зло)употребе оружја за масовно уништавања у случају радикализације међународних сукоба (тзв. *нуклеарна безбедносна дилема*, чиме се означава бесмисленост трке у нуклеарном наоружавању ради унапређења сопствене безбедности, што за последицу заправо има стварање амбијента опште небезбедности). Овај поредак називан је још и *равнотежом претњи*, јер његов циљ није био да једна држава и савез буду једнако моћни као и противници, већ да њихова моћ може да одговори претњама, односно да их одврати;

– *равнотежа интереса* је савремена форма равнотеже снага у оквиру које се кроз извесне безбедносне режиме настоји превазилажењу нуклеарне

¹¹ Griffiths, M., O'Callaghan, T. and S.C. Roach (2008). *International Relations: The Key Concepts* (Second Edition) New York, Routledge, p. 17.

¹² Упореди: Buzan, B. (1991). *People, State & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* (second edition), London: Pearson Longman, pp. 154-155; Бајагић, М. (2012), *op. cit.*, стр.

безбедносне дилеме, тј. која се огледа у споразумном ограничавању нуклеарних војних капацитета држава са циљем успостављања што трајнијег мира у свету;

– *колективна безбедност* је традиционални концепт међународне безбедности који се заснива на цивилном уговорном удруживању више држава ради заштите мира и безбедности земаља уговорница, и то мирним решавањем спорова, колективним (надржавним) одговором на војне нападе појединих земаља чланица на друге, тако што земљу-агресора застрашују, а земљу-жртву бране, као и колективним одговором на друге безбедносне проблеме које чланице не могу саме да реше. У идеалном случају то би био "савез свих против свакога" где агресор не би био суочен само са групом држава које су обавезне или им је у интересу да бране нападнутог, него са свим осталим државама.¹³ Почива на принципу уређеног, институционализованог реаговања „свих против једног“, чиме се обезбеђује већи ниво мира и стабилности него нерегулисано балансирање моћи засновано на становишту „свако за себе“. Реч је о сваком заједничком, двостраном или вишестраном иступању држава ради одбране суверенитета и територијалног интегритета једне или више страна уговорница против заједничког непријатеља, уз елиминисање рата као средства за решавање међународних спорова. Примери овог концепта међународне безбедности су: Европски споразум, Лига (Друштво) народа, Уједињене нације и мултилатерална дипломатија која је институционализована у регионалним организацијама (Удружење нација Југоисточне Азије, Организација афричког јединства, Организација за европску безбедност и сарадњу)¹⁴;

Колективна одбрана се сматра несавршеним обликом или заменом за колективну безбедност, и увек се организује против унапред познатог непријатеља или војног савеза. Она је повезана са безбедношћу државе, а њен централни циљ је очување територијалног интегритета држава чланица против трећих држава.¹⁵ *Колективна одбрана* је механизам међународне безбедности у облику војног савеза суверених држава које су се удружиле ради одбране својих чланица од спољних војних напада (оружане агресије). Државе

¹³ Види: Димитријевић, В., Стојановић, Р. (1977), *Основи теорије међународних односа*, Београд: Службени лист СФРЈ; Димитријевић, В. и Р. Стојановић (1996). *Међународни односи*, Београд: Службени лист.

¹⁴ Види још у: Kupchan, C. A., Kupchan, C. A. (1995), *The Promise of Collective Security*, *International Security*, Vol. 20, No. 1, pp. 52–53.

¹⁵ Goetschel, L. (2000). *Globalisation and Security: The Challenge of Collective Action in a Politically Fragmented World*. In *Global Society*, Vol. 14, No. 2, pp. 270; О колективној безбедности видети још у: Claude Jr., Inis L. (2006). *Collective Security as an Approach to Peace*. In Goldstein, D.M., Williams, P. and J.M. Shafritz (eds) (2006). *Classic Readings and Contemporary Debates in International Relations*. Belmont CA: Thomson Wadsworth. pp. 289-302; Danchin, P.G. (2009). *Things Fall Apart: The Concept of Collective Security in International Law*. In Danchin, P.G. and H. Fisher (eds). *United Nations Reform and the New Collective Security*. Cambridge: Cambridge University Press

чланице учествују у колективном војном одговору на оружану претњу или напад који је усмерен према било којој чланици савеза. Од механизма колективне безбедности се разликују по томе што су организација војног карактера, решавају спорове између земаља чланице и земаља нечланица, и те спорове решавају војним путем. Најпознатији механизми колективне одбране су НАТО и Организација Америчких Држава;

– *светска влада* је традиционална идеја међународне безбедности по којем сукоби у међународној заједници не би могли да се реше нити превазиђу све док се она састоји из великог броја суверених држава које располажу сопственом независном моћи и међу којима владају анархични односи. Стога се кључ међународне безбедности крије у образовању једне снажне средишне установе, која би имала право да доноси потребне одлуке и да их спроводи у дело. То би била *влада целог света, организованог као јединствена држава – светска влада*. Према једном моделу, то би се постигло стварањем неке врсте *светске федерације постојећих држава* у којем би оне задржале извесну самосталност, али би признале врховништво наддржавних институција. Према другом моделу, створила би се *јединствена светска држава* која би заменила и превазишла све постојеће државе и све становнике света довела у непосредну везу са централном влашћу. То би се могло постићи империјалистичким проширивањем власти једне постојеће државе на цео свет његовим покоривањем, или добровољним уједињењем држава. Овакав концепт међународне безбедности је до данас остао утопија и никада није реализован;

– *безбедносна заједница (security community)* је савремени концепт међународне безбедности који се заснива на потреби држава за успостављањем стабилне мирољубиве сарадње и удруживања, односно на идеји интеграције држава у заједницу у којој би искреном, толерантном, мирољубивом и конструктивном међународном сарадњом елиминисале проблем „безбедносне дилеме“ и ратове као начин решавања спорова и сукоба интереса. Властита безбедност се не достиже увећањем војне моћи и потенцирањем на сопственим интересима, већ удруживањем ради заједничког решавања проблема, отклањања безбедносних претњи и достизања заједничких интереса. Према овој идеји, интеграција света у безбедносну заједницу на идеји и пракси међународне сарадње, аутоматски би елиминисала ратове као начин решавања сукоба међу државама.¹⁶ Суштина је у осећају заједништва, узајамних симпатија међу народима, привржености институцијама и пракси које су довољно снажно и широко прихваћене да би омогућиле дугорочне „мирне размене“ између народа. Безбедносна заједница не захтева постојање формалних савеза и

¹⁶ Упореди: Симић, Д.Р. (2002). *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Београд: Службени лист СРЈ и Факултет политичких наука, стр. 45, 68. 46–47; Види још у: Art, R.J. and R. Jervis (eds) (2003). *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*, (sixth edition), New York: Longman, pp. 395-411.

пратећих институционалних оквира. По "западним" ауторима, безбедносна заједница почива на демократији и развоју, и све што би довело у питање ове две одреднице, довело би у питање и саму заједницу.¹⁷ Безбедносна заједница може да буде: *амалгамирана*, где се више држава удружује стварањем заједничких установа и *плуралистичка*, која је лабавији облик односа између држава чији се вредносни системи међусобно не искључују, а заједнички идентитет им омогућава висок ниво веза и сарадње, размене мишљења и блискости у односима. Последица безбедносне заједнице је сарадња у безбедности.¹⁸ Примери безбедносне заједнице су односи нордијских земаља и односи чланица ЕУ које су се одрекле дела свог суверенитета у корист институција Уније која има једну економију и заједничку валуту; односи Америке, Канаде и Аустралије, односно Америке и западне Европе и Америке и Јапана, и у доброј мери између чланица ASEAN (Удружење југоисточних нација Азије);

– *безбедносни режими* су правила деловања држава у областима које су значајне за националну и међународну безбедност, уз ограничења и на начин којим достизање сопствених националних интереса не шкоди вредностима и интересима других држава, савеза држава или међународних организација. Реч је о заједничком дефинисању извесних норми, правила, процедура и принципа понашања у одређеној сфери међународне безбедности (војној, економској, еколошкој, полицијској, правосудној итд.), најчешће кроз форму међународних билатералних или мултилатералних уговора, које ће поштовати све државе које су учествовале у њиховом конципирању или су их касније добровољно прихватиле као обавезу. Режим најчешће настаје када група држава сарађује у управљању спорним питањима с циљем избегавања рата, настојећи да смање безбедносну дилему тако што уз истовремено самостално деловање узимају у обзир и понашање других. Примери безбедносних режима су бројни, а међу познатијима су Шенгенски споразум и серија споразума о смањењу стратешког офанзивног (нуклеарног) наоружања који су познатији као SALT и START¹⁹;

– *безбедносни комплекс* (*security complex*) је савремени концепт међународне безбедности који се манифестује као аранжман више држава једног међународног региона у превазилажењу искључивих интереса њихове националне безбедности и стварања извесне безбедносне хармоније са државама непосредног окружења. *Безбедносни комплекс* подразумева "групу држава чије су примарне безбедносне бриге довољно блиско повезане, тако да

¹⁷ Види још: У Jervis, R. (2003). *The Era of Leading Power Peace*. - In: Art, R.J. and R. Jervis (eds) (2003), *op. cit.*; Adler, E., Barnett, M. (eds.) (1998), *Security Communities*, Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁸ Још у: Adler, E., Barnett, M. (2006), *A Framework for the Study of Security Communities, Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), London–New York: Routledge, pp. 204–212.

¹⁹ Детаљније у: Keohane, R. O. (2006), *Cooperation and International Regimes, Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), London–New York: Routledge, pp. 81–89.

се национална безбедност једне од њих никако не може посматрати одвојено од других".²⁰ Реч је о механизму тзв. *регионалне безбедности* (*regional security*) у оквиру које се настоји превазилажењу стереотипа историјских непријатељства између суседа (територијалне претензије, проблеми дефинисања државне границе; „наплата дуговања из прошлих сукоба“; проблеми и сепаратистичке претензије етничких мањина; проблеми саобраћаја, економије, еколошке безбедности и сл.) и изградњи безбедносне међузависности. Подразумева групу држава чије су примарне безбедносне бриге тако блиско повезане да се национална безбедност једне од њих никако не може посматрати одвојено од других. Генерално, безбедносни комплекс је владавина економских фактора на којој почива војна, политичка и социјетална димензија регионалне безбедности. Ово зато што савремене безбедносне претње (пре свих безбедносна дилема) често делују на ширем-регионалном подручју, па би и безбедносне интеракције са суседима морале да имају највиши приоритет. То подстиче државе на *заједничко решавање заједничких безбедносних проблема*. Тиме се превазилазе постојећа (па и традиционална) ривалства, поједине мање „моћне државе“ могу да остваре интересе које у томе саме не би успеле а моћније државе, зарад мира у региону, пристају на уступке који иду „на терет учинковитости самосталног остварења националних интереса“. Актери регионалне безбедности су географски и судбински повезане државе у датом међународном региону (нпр., Шведска и Финска; чланице Арапске лиге; чланице Магреба итд.) Безбедносни комплекс може бити *нижег нивоа*, када се састоји од локалних држава чија се моћ не протеже даље од њихових локалних суседа, или се уопште не протеже, и *вишег нивоа*, када укључује велике силе чија моћ може да се протеже много даље од граница њихове непосредне околине (нпр., САД и РФ) или је њихова моћ довољно велика да изврши утицај на неколико регија, које услед њихове велике географске површине, заправо представљају „локално окружење“ (нпр., Кина и РФ);

– *сарадња у безбедности* (*cooperative security concept*) или *кооперативна безбедност* је најмлађи приступ у достизању, очувању и унапређењу међународне безбедности помоћу сарадње или кроз сарадњу, на рачун традиционалног надметања држава у повећању сопствене моћи и деловања у кључу „безбедносне дилеме“. Иако сарадња у безбедности није нов појам, он се користи да би се овај приступ разликовао од познатих облика сарадње између држава (савези, пактови, равнотежа снага, колективна одбрана, колективна безбедност). Његова основа су вредносно-интересна блискост и свест о заједничкој будућности заинтересованих страна, развијање културе узајамног поверења и дуготрајне сарадње, добровољност, добронамерност и транспарентност између држава. Реч је о политици *развијања узајамног поверења*: на

²⁰ Упореди: Buzan, B. (1991). *People, State & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* (second edition), op. cit., p. 190.

бази реципроцитета или на изградњи заједничког идентитета, односно о избегавању насиља или претњи, активним залагањем за преговоре, тражењем нових практичних решења и обавезивањем на превентивне мере. Структуру овог концепта чине „четири прстена“: *појединачна безбедност, колективна одбрана, колективна безбедност и унапређење и ширење стабилности (тзв. Коенови прстенови)*.²¹ У центру концепта је потреба за поштовањем безбедности човека, како у земљама-чланицама савеза, тако и у другим државама. Угрожавање појединачне безбедности у једној земљи доживљава се и као угрожавање безбедности у другим деловима глобализованог света, што подстиче државе да интервенишу не би ли заштитили жртве, а казнили оне који их угрожавају. Тада се прибегава механизмима колективне одбране и безбедности. Најзад, последњи прстен указује на то да није довољно очувати и унапредити унутрашњу безбедност земаља чланица система, већ да се мора заузети активан однос према ближем и ширем окружењу како би се унапредила и ширила стабилност. Ово стога што угрожавање безбедности у окружењу може да се рефлектује на безбедност у државама-чланицама система сарадње у безбедности, па би требало спречити и сузбити свако насиље, уз уважавање принципа немешања у унутрашња питања суверених држава и под надзором надлежних међународних организација. НАТО је најфункционалнији модел сарадње у безбедности у којем доминира војна (одбрамбена) компонента и принципи колективне безбедности и одбране, уз наводно промовисање појединачне, социјеталне и националне безбедности. Истовремено, Организација за Европску безбедност и сарадњу делом функционише на принципу сарадње у безбедности, пре свега у сфери превентивне дипломатије, одржавања, стварања и изградње мира;

– *угрожавање међународне безбедности* су све појаве које онемогућавају достизање, уживање и развој међународних вредности.²² Пре свега, реч је о појавама људског порекла и војног карактера (рат, војни притисци, оружане интервенције), али и невојног карактера (обавештајне субверзије, деструктивна пропаганда, политички и економски притисци и санкције итд.);

Глобална безбедност као идеја представља покушај теоријског уобличавања новог концепта безбедности у условима сложених и дубинских промена у

²¹ Knudsen, O.F. (2001). The Concept of Cooperative Security and its Relationship to Policy. In *Paper prepared for the Panel "Reframing the Security Agenda of the 21st Century"*, ISA 42nd Annual Convention, Chicago ; Коен, Р. и Михалка, М (2005). *Сарадња у безбедности: Нови хоризонти за међународни поредак*, Београд: Европски центар за студије безбедности Џорџ К. Маршал, Фонд за отворено друштво – Србија; Симић, Р.Д. (2002), *Наука о безбедности...*, *op. cit.*; Мијалковић, С. (2011), *Национална безбедност*, *op. cit.*; Бајагић, М. (2012), *Међународна безбедност*, *op. cit.*; Nolan, C.J. (1995). The Evolution of Cooperative Security: Canada and the Human Dimension of the SCSE, 1973-1994. *Institute of International Relations: The University of British Columbia*, Working Paper No. 10 ; Gallagher, N. (2002). Verification and advanced co-operative security. In *2002 Verification Year Book*. VERTIC, London.

²² Мијалковић, С. (2011). *Национална безбедност*, *op. cit.*

међународном поретку после Хладног рата. Различита су мишљења о томе који конститутивни елементи чине полазне основе за дефинисање глобалне безбедности, тј. како се може теоријски уобличити концепт глобалне безбедности с обзиром на "измењену стварност међународних односа" и нове изазове и претње безбедности које су се јавиле крајем Хладног рата.²³ Генерално, *глобална безбедност* је концепт безбедности човечанства од све деструктивнијих изазова, ризика и претњи планетарних димензија којима су непрекидно изложени, а који се могу превазићи само конструктивном сарадњом држава које ће националне интересе подредити човечанским – планетарним. Реч је о концепту који није до краја разрађен и уобличен, али који у центар свог интересовања ставља потребе, вредности и интересе човечанства кроз синтезу међународне безбедности и универзалног нивоа људске безбедности, с нагласком на проблеме савремене економије, квалитета живота, животне средине и оружја за масовно уништавање. Још увек није устројен систем заштите глобалне безбедности, па се о њој старају државе, националне и међународне (међувладине и невладине) организације и бројна међународна струковна и експертска тела, али и појединци и друштвене групе. Стога идеја безбедности човечанства искључује или ограничава деловање појединих држава са позиције силе ради себичног остварења националних интереса по сваку цену, и захтева националну толеранцију, поштовање међународног права и режима, искрену политичку вољу, одговорност, самоконтролу и уступке у корист добробити човечанства, те развој глобалне безбедносне културе и етике²⁴;

– *глобалне (човечанске, планетарне) вредности* се штите у оквиру концепта глобалне безбедности. Поред вредности појединца, друштвених, људских, националних и међународних вредности, то су још и: опстанак људске врсте, демографска стабилност и подмлађивање човечанства; квалитет живљења и здравље светског становништва, које је све више угрожено недостатком хране и воде и новим болестима (сида, птичји грип, антракс, SARS, свињски грип); здрава животна средина и нови (обновљиви) извори енергије; безбедност космичког пространства, пре свега од нерационалног коришћења, злоупотреба у војне сврхе и загађивања; стабилна и прогресивна светска привреда, заснована на недискриминацији, неексплоатацији и равномерној географској заступљености и развијености; контролисаност ширења оружја за масовно уништавање и појава којима се масовно угрожава безбедност људи (НХБ тероризам); глобална безбедносна култура и етика засновани на компромисно дефинисаним универзалним вредностима, мирољубивој коегзистенцији и толеранцији и друге;

– *угрожавање глобалне безбедности* је последица интернационализације и глобализације проблема појединачне, друштвене и националне безбедности.

²³ Бајагић, М. (2012). *Међународна безбедност*, *op. cit.*, стр. 282 и даље.

²⁴ Мијалковић, С. (2011), *Национална безбедност*, *op. cit.*

Наиме, евидентна је интернационализација појединих носилаца угрожавања безбедности (нпр., организовани криминал, тероризам, високотехнолошки криминал). Даље, природа неких безбедносних проблема је међународна, па и глобална (регионални сукоби и ратови, глобални тероризам и транснационални организовани криминал, масовно угрожавање људских слобода и права дела светског становништва, деградација животне средине, осиромашење светског становништва, експанзија угрожавања здравствене безбедности светског становништва, савремене болести и заразе, технолошки акциденти и природне непогоде, опречни проблеми демографског развоја (демографске експлозије и имплозије), оружје за масовно уништавање итд.). Значи, чињеница је да је глобализација савременог света праћена тежњом да се глобализује безбедност и очигледном глобализацијом небезбедности итд.

3. Закључак

Појмови и термини којима се обележавају категорије међународне и глобалне безбедности су делом преузети из сродних научних дисциплина и области, какве су међународно јавно право, међународни односи, војне науке, еколошке науке и слично, а делом су конструисани за потребе науке о међународној и глобалној безбедности. Развој науке захтева и развој појмовно-категоријалног апарата, али је и развој језика један од услова развоја науке. Како год било, међународна и глобална безбедност су младе науке и оне ће тек развијати свој језик, као што ће развијати и остале конституенсе науке.

С друге стране, језик је динамичан конституенс, па ће вероватно доћи до појаве мноштва нових појмова, али и до промена и нестанка постојећих. У том смислу, одговорност свих теоретичара и практичара безбедности је да чувају тековине и домете језика науке, сачувају га од заборављања, али и да га унапреде и развију. У том смислу, надамо се да ће и овај рад бити скроман допринос сачувању језика међународне и глобалне безбедности од заборављања, али подстрек појмовно-језичким иновацијама.

4. Литература

1. Adler, E., Barnett, M. (2006), *A Framework for the Study of Security Communities, Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), London–New York: Routledge, pp. 204–212.
2. Adler, E., Barnett, M. (eds.) (1998), *Security Communities*, Cambridge: Cambridge University Press.
3. Art, R. J. (2004), *The Fungibility of Force, The Use of Force – Military Power and International Politics*, (eds. Art, R. J., Waltz, K. N.), Oxford: Rowman&Littlefield Publishers Inc., pp. 3–22.

4. Аврамовић, Н. (2009), НАТО, међународни поредак и интереси, Правни живот – часопис за правну теорију и праксу, број 13, Београд: Удружење правника Србије, стр. 1 023–1 037.
5. Бајагић, М. (2004), Нови концепт безбедности: сарадња у безбедности (Cooperative Security), Безбедност, број 6, Београд: МУП РС.
6. Baylis, J. (2001), International and Global Security in the Post-Cold War Era, *The Globalization of World Politics* (eds. Baylis, J., Smith, S.), New York: Oxford Press, pp. 253–276.
7. Buzan, B., Hansen, L. (2009), *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge: Cambridge University Press.
8. Cohen, R., Mihalka, M. (2005), *Сарадња у безбедности: нови хоризонти за међународни поредак*, Расправе ЦДМ број 3, Београд: Удружење дипломаца Центра Џорџ Маршал СЦГ.
9. Димитријевић, В. (1973). Појам безбедности у међународним односима, Београд, Савез удружења правника Југославије
10. Димитријевић, В. и Р. Стојановић (1996). *Међународни односи*, Београд: Службени лист.
11. Димитријевић, В., Стојановић, Р. (1977), *Основи теорије међународних односа*, Београд: Службени лист СФРЈ.
12. Giplin, R. (1981), *War and Change in World Politics*, Princeton-New York: Princeton University Press.
13. Griffiths, M., O'Callaghan, T. and S.C. Roach (2008). *International Relations: The Key Concepts* (Second Edition) New York, Routledge.
14. Holsti, K. J. (1991), *Peace and War – Armed Conflicts and International Order from 1648 to 1989*, Cambridge: Cambridge University Press.
15. Johansen, R. C. (1998), Building World Security: The Need for Strengthened International Institutions, *World Security – Challenges for a New Century* (eds. Klare, M. T., Chandrani, Y.), New York: St. Martin's Press.
16. Johnson, T. A. (ed.) (2012), *Power, National Security, and Transformational Global Events: Challenges Confronting America, China, and Iran*, Boca Raton: CRC Press.
17. Keohane, R. (2002). *Power and Governance in a Partially Globalized World*, London–New York: Routledge.
18. Keohane, R. O. (2006), Cooperation and International Regimes, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), London–New York: Routledge, pp. 81–89.
19. Кегли, Ч. В., Виткоф, Ј. Р. (2006), *Светска политика – тренд и трансформација*, Београд: Центар за студије југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија МСП СЦГ.
20. Kissinger, H. (1999), *Дипломатија I*, Београд: Верзал Прес.
21. Kolodziej, E.A. (2005). *Security and International relations*, Cambridge University Press, Cambridge
22. Kupchan, C. A., Kupchan, C. A. (1995), The Promise of Collective Security, *International Security*, Vol. 20, No. 1, pp. 52–53.
23. Nye, J. S. Jr. (2002/2003), Limits of American Power, *Political Science*, Vol. 117, No. 4., New York: The Academy of Political Science, p. 548.
24. Viotti, P. R., Kauppi, M. V. (1997), *International Relations and World Politics – Security, Economy, Identity*, New Jersey: Prentice Hall, pp. 186–195.

25. Мала политичка енциклопедија (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1966.
26. Мијалковић С. (2009). Безбедност државе и концепти међународне безбедности, *Дефендологија*, број 25–26, Бања Лука: Дефендологија центар, стр. 69–83.
27. Мијалковић, С. (2011). *Национална безбедност*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
28. Мијалковић, С., Милошевић, М. (2011). *Обавјештајно безбједносна дјелатност и службе*, Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
29. Савић, А. (2000). *Увод у државну безбедност*, Београд: ВШУП.
30. Симић, Д. Р. (2002), *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Београд: Службени лист СРЈ и Факултет политичких наука.
31. Стајић, Љ. (2008). *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, Нови Сад: Правни факултет у Новом Саду.
32. Sutch, P. and J. Elias (2007). *International Relations-the Basic*. Routledge Taylor and Francis Group, London and New York.

НАПОМЕНА: наведене референце у раду нису дословно цитиране, али су ауторима, уз оне коришћене, биле инспирација за дефинисање представљених појмова.

CONCEPTUAL AND CATEGORICAL APARATUS IN THE SCIENTIFIC RESEARCH OF INTERNATIONAL AND GLOBAL SECURITY

Summary

Concepts of international security are not recent-date concepts, so the terminology that follows the theoretical treatment of this subject has been largely developed. This only to some extent refers to global security, as it is the youngest security concept. However, as this is a very dynamic field of science, there is a demonstrable need to clearly define and make a distinction in meanings of the terms used in the theory and practice of international and global security. In this regard, it is necessary to improve the traditional terminology and construct a new one, which will take into account all the current events of contemporary international relations.

As a "natural" continuation of the conceptual and categorical apparatus of scientific research of national security, which was published in the first proceedings as a result of the research project carried by the Academy of Criminalistic and Police Studies named "National Security of the Republic of Serbia and security integrations," this paper is an attempt of giving contributions to the design of professional language of science of international and global security.

ИСЦРПЉИВАЊЕ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА КАО САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВ БЕЗБЕДНОСТИ¹

Марија Поповић, маг. криминалист.
Криминалистичко-полицијска академија, Београд
проф. др Радослав Гађиновић
Институт за политичке студије, Београд

Сажетак: Однос човека према природи, тј. последице људског немара у односу на најважније природне ресурсе постали су један од водећих проблема данашњице. Развојем индустрије и стварањем потрошачког друштва порасли су и апетити за природним богатствима. Уз то, константан пораст броја становника на планети чини да се ресурси троше далеко бржим темпом него што се икада могло претпоставити. Када је међународна заједница постала свесна овог проблема, почела је, иако селективно, да ради на заштити природних извора и очувању еколошке равнотеже. Паралелно са еколошким проблемима који су настали као последица загађивања и преексплоатисања природних ресурса, ресурси постају важан предмет интересовања студија безбедности. У оквиру њих се указује на повезаност ресурса, геополитике и друштвених сукоба као на озбиљан безбедносни проблем. У савременим околностима, исцрпљивање природних ресурса претендује да постане једна од водећих претњи безбедности појединца, државе, међународне заједнице и читаве планете, јер истраживања показују да су неки од виталних ресурса пред нестанком због неоптималног коришћења. У раду су изложени проблеми „израбљивања“ обновљивих ресурса и постепеног смањивања количине и квалитета оних необновљивих, и како се то одражава на ситуацију у међународној политичкој заједници.

Кључне речи: безбедност, обновљиви ресурси, необновљиви ресурси, сукоби, еколошки проблеми.

¹ Овај рад је резултат реализације научно-истраживачког пројекта под називом "Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције". Пројекат се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 бр. 662/1 од 29.11.2011, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011

1. Уводна разматрања

Савремени свет суочен је са многобројним постојећим и надолазећим изазовима. Прогрес у домену науке и технологије навео је многе на помисао да је већина проблема са којима се човек суочавао кроз историју на прагу свог решавања. Међутим, онако како су понека научно-техничка и научно-технолошка открића човеку олакшала живот, тако су са друге стране почела несвесно негативно да утичу на њега и његово окружење.

Достигнућа у науци и технологији човек је пре свега видео као начин да олакша себи живот и да увећа материјалну добит. Временом, трка за новцем и увећањем капитала преобликовала је светско друштво у сурову капиталистичку заједницу која игнорише социјалну неправду, глад, сиромаштво. Нарочито је немарна према природи, па без савести загађује и преексплоатише њене природне ресурсе. Прекомерна експлоатација природних ресурса као последица себичног и незајажљивог односа човека према природи представља још један индиректни чинилац небезбедности у савременом свету. Амбиције за стицањем што већег профита, поред угрожавања животне средине, доводе и до исцрпљеност природних ресурса. Ово најчешће због нерационалног индустријског експлоатисања природних сировина – воде, земљишта, минералних ресурса, фосилних горива и биљних и животињских врста.

Иако се сматрало да би ширење истраживачког поља безбедности могло да обесмисли његову научну анализу, савремене студије безбедности су сасвим оправдано проблеме угрожености животне средине укључиле у поље свог интересовања. Данас, унутар савремених студија безбедности, преовладава став да су политичка и стратешка померања након хладног рата драстично променила стање унутар животне средине на глобалном плану.²

До сада је недостатак необновљивих ресурса донео свету многобројне проблеме. Познато је да су необновљиви ресурси били разлог многобројних оружаних интервенција последњих деценија у Африци и Азији, јер оне обилују, пре свега, необновљивим ресурсима. Познаваоци безбедносних прилика на међународној политичкој сцени говоре и о заинтересованости за локације које су раније сматране непривлачним или су биле недоступне, попут Арктика и Антарктика, а које све више привлаче пажњу и пројектује се да ће бити жаришта неких будућих окршаја. Исцрпљеност ресурса виталних за функционисање друштва и државе постављаће и у будућности пред државе велике изазове обезбеђивања тих ресурса. Арктичка регија је последњих година привукла пажњу и интересовање политичких кругова. Нагло отопљавање арктичког леда отвара овај простор за приступ и експлоатацију

² Бајагић, М.: Животна средина као истраживачки фокус савремених студија безбедности, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму*, Криминалистичко – полицијска академија, Београд 2011, стр. 245.

његових ресурса, а процењује се да обилује енергетским и минералним ресурсима, нафтом и природним гасом једнако као Саудијска Арабија. Велике силе су већ почеле благи сукоб око региона, Русија истиче да је њено присуство на том простору логичан потез, док истовремено Канада, САД, Норвешка и Кина граде своје капацитете за приступ и коришћење овог, до скоро непривлачног и неприступачног подручја.³

Најразвијеније земље света деле ресурсе крајње себично, грабећи већи део светског природног богатства с циљем стицања огромних профита. Управо из тог разлога је неколицина активиста за здраву и очувану животну средину предузела низ корака да, ако не заштити у потпуности природу од људске похлепе, онда барем да направи компромис између онога што се природи даје и што се од ње узима. Тако је настао концепт одрживог развоја, а наследила га је комисија „Гро Брунтланд“ која је 1987. закључила да свет не може да подржи раст који је потребан како би се задовољиле потребе и тежње све већег светског становништва уколико не усвоји радикално различите приступе основним питањима економске експанзије, правичности, управљања ресурсима, енергетској ефикасности и слично.⁴ Међутим, забринутост за будућност планете очигледно није толико велика као жеља за напретком индустрије и јачањем финансија, па је Кјото протокол (ступио на снагу 2005. године) ратификовао довољан број земаља, али не и оне које важе за највеће загађиваче и експлоататоре природних ресурса, попут САД.

Исцрпљивање природних ресурса као савремени безбедносни проблем може се посматрати из два угла. Прво, као изазов еколошкој безбедности и глобалној безбедности човечанства. Исцрпљеност и загађеност природних ресурса може оставити озбиљне последице на безбедност хране, воде, биљног и животињског света, а тиме довести у питање опстанак човека на земљи. Друго, као изазов националној безбедности, јер се пројектује да ће недостатак виталних ресурса у будућности мењати мапу света и бити узрочник нових оружаних сукоба.

2. Експлоатисање и загађивање обновљивих ресурса

Природа је, поред оних ресурса који су ограничени и необновљиви, подарила човеку и она природна богатства у виду обновљивих ресурса без којих је незамислив његов живот, а којих, барем се тако мислило, има у изобилу. Таквим ресурсима сматрају се вода, ваздух, сунчева енергија, земљиште, шуме, биљни и животињски свет. Нажалост, упркос томе што је природа уредила да овакви ресурси буду неисцрпни и служе човеку у

³ Према: http://www.brookings.edu/articles/2011/05_national_security_singer.aspx

⁴ Керли, Ч. В.; Виткоф, Ј. Р.: *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 542.

задовољавању његових потреба, људи су се постарали да својим мегаломанским прохтевима поремете овај природни баланс. Свака промена у природном окружењу покреће ланац других промена. Тако је преексплоатација и претерано коришћење нафте повезано са квалитетом ваздуха, воде, земљишта, тиме и воде, хране и свеобухватног здравственог стања људи, али и „здравственог стања“ читаве наше планете.

Чувени „ефекат стаклене баште“ који чини живот на земљи све тежим и топлијим, последица је испуштања у атмосферу велике количине отровних гасова који настају као директна последица људске активности. Ефекат стаклене баште изазива се у највећој мери сагоревањем угља, нафте и природног гаса, и тиме долази до нагомилавања велике количине угљен-диоксида и смањења кисеоника у атмосфери.⁵ Дакле, све је низ. Исцрпљујући и трошећи необновљиве ресурсе угрожавамо и оне обновљиве, чинећи их неупотребљивим или штетним по човека и његово животно окружење.

Наиме, креирање модерног, потрошачког друштва наноси огромне штете ваздуху, води, земљишту, и питање је до када ће природа моћи да подноси такву „тиранију“. Ако пођемо од тога да је вода извор живота, постоје многобројни разлози за бригу. Иако 70% земље чини вода, често смо забринути да је једног дана неће бити довољно. Разлог је у чињеници да је слатке воде свега 3%, а познато је да до сада нису откривени начини да се прерађује слана, морска вода. Први проблем у вези са слатком водом је њено загађивање, које је чини извором заразе и стога неупотребљивом за људске потребе. Велике реке у Европи носе тоне штетних супстанци (нпр. соли тешких метала: живе, олова, кадмијума, целулозну пулпу, уља, детерџенте и др.), па се не могу користити за пиће. Процењује се да се у мора и океане годишње испусти око 6 милиона тона нафте и њених деривата, 200.000 тона оловних спојева, 5.000 тона живе и огромне количине пестицида.⁶ Други проблем је исцрпљивање извора воде које је, опет, последица стварања потрошачког друштва и развоја индустрије. Вода је незаменљива у великом броју технолошких поступака, а многи од њих су све захтевнији у погледу њених својстава, а нарочито њене количине. Рецимо, само инсталације за експлоатацију битумена из битуменских пешчара троше огромну количину воде, чак 349 милиона кубних метара воде годишње, а 90% ове воде не може бити враћено назад свом извору.⁷

Потрошња воде по становнику зависи од висине стандарда у одређеној држави, а креће се од 10 до 1500 литара по становнику на дан, док у случајевима високог стандарда потрошња достиже и 3000 литара по

⁵ Бајагић, М.: *Основи безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007, стр. 143.

⁶ Извор: <http://www-endemica.blogspot.com/2011/10/zagaivanje-covekove-sredine.html>, доступан 10. 7. 2012.

⁷ Доступно дана 10. 7. 2012 на: <http://www.greenpeace.org/canada/fr/campagnes/Energies/sables-bitumineux/Ressources/Faits-saillants/Epuisement-des-sources-deau/>

становнику на дан.⁸ Вода као стратешки важан ресурс неправедно је и неравномерно подељена, јер статистика говори да просечни Американац троши 700 литара воде дневно, а Африканац 30. Уз то, Уједињене нације упозоравају да 1,1 милијарда људи нема здраву пијаћу воду, док неизбежно коришћење нехигијенске воде убија годишње осам милиона невиних.⁹

Вода је обновљиви ресурс, али сем океанских вода, сви остали извори воде су исцрпљиви. Ако посматрамо њену основну намену, а то је задовољење човекове биолошке потребе за уносом течности, видећемо да вода данас представља ресурс који вреди једнако као нафта или дијаманти, а у будућности ће њена вредност бити још већа. Воде за пиће је све мање због индустријске потрошње и потрошње од стране нарастајуће светске популације. Поред тога, чињеница је да се загађивањем вода и онај њен проценат који је расположив, чини неупотребљивим.

Наравно, светске компаније су схватиле, пре свега стратешки значај извора воде у будућности, па је у свету, а и код нас, процес приватизације изворишта воде постао тренд. Као нужна последица процеса глобализације, често се на државе (пре свега мање моћне) врши притисак да се одрекну чак и уставног права државе да заштити своје сопствене ресурсе. Моћ државе и привреде сразмерна је власништву над природним ресурсима и снази унутрашњих економских субјеката (држава, домаћи капитал) да развијају, унапређују и штите од исцрпљивања природне ресурсе на својој територији.¹⁰

Наша земља спада у ред оних које су Уставом дали могућност експлоатације природних ресурса у складу са Законом о концесијама (2003), упркос томе што је велики број земаља Европске Уније управо Уставом заштитио, пре свега, воду као најважнији ресурс. Србија је у процесу приватизације препустила приватним компанијама готово све фабрике воде у Србији, а уз купљену фабрику стакле су и право на деведесет и девет година експлоатације природних изворишта воде.¹¹ Овај рок је, међутим, далеко већи од оног који Закон о концесијама предвиђа, и то у члану 6, где се наводи да се концесија, тј. право експлоатисања природних извора може дати на рок до тридесет година.¹²

Оно што је у далекој историји за човека била плодна земља, која је учинила да се сели, мења свој начин живота и ратује за њу, сада су то енергенти и вода.

⁸ Према: Драгољуб Белић, Физички факултет Универзитета у Београду, видети на: <http://bmw.ff.bg.ac.rs/Katedre/KFAMJGPL/EKOFIZ%20IV.PDF>

⁹ Пудар, М. Свет без господара, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 68.

¹⁰ Стајић, Д.: Устав РС 2006. – изостанак колективног уговора и заштите природних ресурса, Политичка ревија, vol. 5, бр. 4, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 959.

¹¹ Нинић, И.: *Ултиматум Србији да прода своје ресурсе воде*, Инфомрежа, 2011, доступно 14. 7.2012. на: <http://www.infomreza.com/srbija/ultimatum-srbiji-da-proda-svoje-resurse-vode/#axzz20nXmRjUI>

¹² Закон о концесијама доступан на сајту Народне скупштине на адреси: <http://www.parlament.gov.rs/akti/doneti-zakoni/u-sazivu-od-22-januara-2001.2001.1036.html>

Према подацима UNHCR-а, већ крајем XX века у свету је било преко 35 милиона људи који су због недостатка ресурса пијаће воде напустили своја стална пребивалишта.¹³

Сем воде, пред озбиљним изазовима налазе се и други природни ресурси, попут тзв. „плућа планете“, тј. шума. Нестанком шумских површина смањује се способност апсорпције издувних гасова аутомобила, чишћења ваздуха од чађи, дима и прашине и повећава утицај загађења. Најугроженије овим проблемом су сиромашне земље које продају овај вредан ресурс како би оствариле доходак и створиле простор за све веће становништво, не марећи о дугорочним последицама свог деловања. Планетарном катастрофом називају се и догађаји из 1997. године, када су читаве огромне површине тропских шума намерно крчене и спаљиване како би мултинационалне компаније искористиле земљиште под њима за усеве, или да се на њима изграде фарме, ранчеви или фабричка постројења. Ни тада, као ни данас, не постоји глобални интерес за заштиту националних шума, код развијених земаља због профита, а код сиромашних, због страха да ће, утемељивањем гледишта да су шуме заједничко наслеђе човечанства, богате земље почети да се отворено мешају у управљање њиховим ресурсима.¹⁴

Шуме јесу обновљиви, али не и неисцрпљиви ресурс. Међутим, данас се у свету мало ради на плану обезбеђивања њихове заштите. У циљу штедње фосилних горива, који се налазе на прагу исцрпљености, све више се тежи производњи и коришћењу биогорива добијеног из биомасе. То представља велику опасност за шуме и земљиште које покривају јер прорачун заинтересованих субјеката говори да им је економска вредност већа ако су искоришћаване у сврхе које се повезују с енергетиком, него када се чувају.¹⁵

У обновљиве, али исцрпљиве ресурсе спада и земљиште. Као последицу деградације земљишта имамо и све мање обрадивих површина, а оне су један од најважнијих природних ресурса за човека, јер без њих нема ни производње хране. Стопа претварања пољопривредног у непољопривредно коришћење земљишта у развијеним земљама је релативно висока, и ако се настави таква динамика деградације земљишта, више од једне трећине ораница може бити изгубљено или уништено у наредних неколико деценија.¹⁶

¹³ Остојић, Г.; Благојевић, М.: Примена хегемоније у решавању међународних спорова око ресурса пијаће воде, *Међународни проблеми*, vol. 63, бр. 3, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, 364. стр.

¹⁴ Кегли, Ч. В.; Виткоф, Ј. Р.: *op. cit.*, стр. 560 -562.

¹⁵ Према: *Forests „Forgotten” in EU Climate Policy*, *Members of the European Parliament warn*, доступно 15.7.2012. на: <http://www.euractiv.com/climate-change/forests-forgotten-eu-climate-policy-meps-warn/article-175280>

¹⁶ Милановић, М.; Васиљевић, З.; Стевановић, С.: Вредновање пољопривредног земљишта као (не)обновљивог ресурса, *Први симпозијум о управљању природним ресурсима*, Факултет за менаџмент Мегатренд универзитета, Бор, 2011, стр. 125. стр.123-131

Иако важи за обновљиви ресурс, тај процес обнављања земљишта, с обзиром на константно загађивање и нерационално коришћење, доста је тежак. Урбанизација, испошћавање земљишта, прекомерна употреба вештачких ђубрива, савремене агротехничке мере, употреба пестицида, ерозија која настаје као последица прекомерне сече шума, изградња различите инфраструктуре и бројни други облици загађивања земљишта само су неки од чинилаца који утичу на уништавање обрадивих површина. Инсистирање на индустријској пољопривреди у циљу повећања производње доводи до постепене деградације земљишта, а уз то, захтева и велике количине нафте. Сем тога, непотребно је наглашавати да једном затрована земља може створити озбиљне проблеме у ланцу исхране, довести до загађења подземних вода, а разарање тла доводи до тога да се све већи проценат некада обрадивог земљишта, претвара у пустиње, које данас захватају све веће површине.

Дакле, стање земљишта тесно је повезано са концепцијом безбедности хране, јер је пољопривредна производња у великој мери условљена квалитетом земљишта. У земљама у којима је пољопривредна производња слаба због земљишта лошег квалитета, за последицу се јавља низ безбедносних проблема. Раст пољопривредне производње битан је из најмање два разлога. Прво, он доводи до повећања залиха хране и смањења цена хране за потрошаче; и друго, растом пољопривредне производње расту и приходи оних који се њоме баве и тако зарађују за егзистенцију, чиме се избегава тзв. прехранбена несигурност.¹⁷

3. Нестајање необновљивих ресурса, енергетска (не)безбедност и савремени сукоби

Исцрпљивање природних богатстава је постао један од највећих изазова безбедности савременог света јер се може негативно одразити на све нивое безбедности – од безбедности појединца, националне безбедности, па све до глобалне безбедности.

Дефицит енергената без којих државе не могу да функционишу учинили су да они постану део безбедносне тематике, и све чешће говори се о тзв. енергетској безбедности. Она се најчешће дефинише као доступност чистих извора енергије по приступачним ценама.¹⁸ Наравно, у условима недостатка ресурса за државу енергетска безбедност има велики значај и представља стратешки важно питање за сваку државу.

Енергетска безбедност и тежња за обезбеђењем природних ресурса вратила је и геополитику на светску међународну сцену. Државе се поново баве

¹⁷ Видети: Wiebe, K.: Natural Resources, Agricultural Productivity, and Food Security, *Issues in Food Security*, USDA and Economic Research Service, bulletin number 765-3, Washington, 2001.

¹⁸ Антевски, М.; Весић, Д.; Контит, Љ.: Regional and International aspects of Energy Security, *Међународни проблеми*, vol. 63, бр. 2, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, стр. 261.

геополитичким питањима, иако се предвиђало да ће у XXI веку геополитику у потпуности потиснути геоекономија. Кроз читаву историју човека и цивилизације ратови су се водили због неких ресурса, иако је овај највећи мотив углавном био „маскиран“ низом верских, идеолошких, сепаратистичких, мотива ширења демократије и других мотива.

Због различите географске распоређености ресурса, све чешће се могу чути захтеви држава да на неким подручјима где је сконцентрисан највећи део неког природног богатства право експлоатације не сме бити ограничено само на једну државу. Наравно, овакви захтеви долазе од стране најмоћнијих земаља које желе ресурсе за себе, и никако под овим захтевима не подразумевају да те ресурсе деле са другим, мање моћним државама. Данас постоји интересовање држава за сва она подручја света која су богата кључним ресурсима – водом, нафтом, природним гасом и рудама, јер им је потребно све више и више енергената, а трошкови набавке нових извора енергије су нарастајући. САД улажу велика новчана средства обучавајући и припремајући своје елитне јединице за „специјалне операције“ у чак 120 земаља, а са циљем да решавају конфликте на начин којим се штите амерички геополитички интереси. Најзначајнијим будућим подухватом за ширење својих енергетских капацитета Америка сматра приступ ресурсима Арктика.¹⁹ Такође, Кина активно ради на омогућавању приступа енергетским и минералним сировинама, пре свега, на подручју Латинске Америке.

Интереси највећих земаља и најзначајнијих мултинационалних корпорација су супротстављени у условима ограничености елементарних ресурса. У свету, а посебно у Европи значајан број земаља је енергетски завистан „захваљујући“ увозу нафте и природног гаса. Русија је једна од ретких развијенијих земаља која је богата већином природних ресурса, пре свега енергетских, и уз то поседује и технологију и научна знања да те ресурсе искористи на најбољи могући начин.²⁰

Нафта, као један од најважнијих енергената данашњице, а уз то и необновљиви ресурс, налази се на рубу преексплоатације. Државе су тога свесне, и труде се да нађу алтернативне изворе енергије како би овај вредни ресурс сачувале и за будућност. Паралелно са развојем светске привреде и све већим потребама за горивом као примарним енергентом, истраживачи Светске комисије за очување енергије претпостављају стратегију даљег развоја, експлоатације, потрошње и тражење нових извора енергената по којој се удео нафте у светској енергетској потрошњи смањује.²¹

¹⁹ Према: Heinberg, R.: *Natural Resource Depletion and the Changing Geopolitical Landscape*, доступно 12. 7. 2012. на: <http://oilprice.com/Geopolitics/International/Natural-Resource-Depletion-and-the-Changing-Geopolitical-Landscape.html>

²⁰ Видети: Антевски, М.; Весић, Д.; Контић, Љ.: *op. cit.*, стр. 261.

²¹ Милошевић, Д.: *Човек, нафта и животна средина*, Верзалпрес, Београд, 1999, стр. 62.

С обзиром на то да је нешто више од 60% резерви нафте смештено на Блиском истоку, водеће силе су озбиљно заинтересоване за политичку ситуацију у том делу света, јер од ње зависи њихова енергетска безбедност и стабилност. Регионални сукоби, природне непогоде и терористички напади могу у тим регионима створити велику кризу којом и друге земље, зависне од њених ресурса, могу бити погођене. С обзиром на тренд претварања света у глобално село, повезаност и међузависност света уз које иде и растућа потреба за енергентима, указује да сваки поремећај у снабдевању ресурсима попут нафте може да доведе до кризе међународних размера. Стога, став је да потрага за обезбеђивањем загарантованог снабдевања може у већој мери да обликује спољне политике и приоритете држава чланица НАТО и других земаља.²²

Нафту, као екстремно важан ресурс за сваку државу, немају многе земље. Сем Блиског истока, озбиљније резерве нафте и природног гаса налазе се у Русији, Каспијској регији и на северу Африке. Без обзира што се све већи значај придаје алтернативним изворима енергије (коришћење енергетских потенцијала сунца и ветра), по свим проценама, у наредних двадесет до тридесет година, нафта и природни гас остаће основни извори енергије. Већина земаља извозница нафте груписана је од 1960. године у Организацију земаља извозника нафте (ОПЕС). Нафта је у свету један од најзначајнијих стратешких производа, а земље које поседују изворе нафте имају велику моћ у геополитичким односима. Контрола над тим изворима је један од најзначајнијих узрока криза у свету, па многи и узрок „хуманитарне катастрофе“ коју је изазвало „арапско пролеће“ из 2011. године, виде у плански осмишљеној акцији Западних земаља, на челу са САД, која за циљ има успостављање контроле над нафтним изворима у овом подручју. Сем овог примера, историја бележи и друге случајеве ратовања због овог ресурса, попут рата у Персијском заливу, 1990. године. Истраживања показују да се због исцрпљености налазишта нафте у блиској будућности очекује права енергетска криза, и то у виду несташице нафте и њених деривата, па се већ трага за могућностима њихове, бар привремене, замене, а остају отворена бројна питања како ће се та ситуација одразити на безбедност држава.

Један од ресурса чији је значај као енергента последњих деценија знатно порастао је и угаљ. Наша земља се углавном ослања на угаљ као основну енергетску сировину за целокупан индустријски и привредни развој. Највеће резерве су у Косовском, Колубарском и Костолачком басену. Без Косовских резерви, а узевши у обзир потрошњу угља на годишњем нивоу, Србији прети опасност да кроз неколико деценија остане без резерви угља.

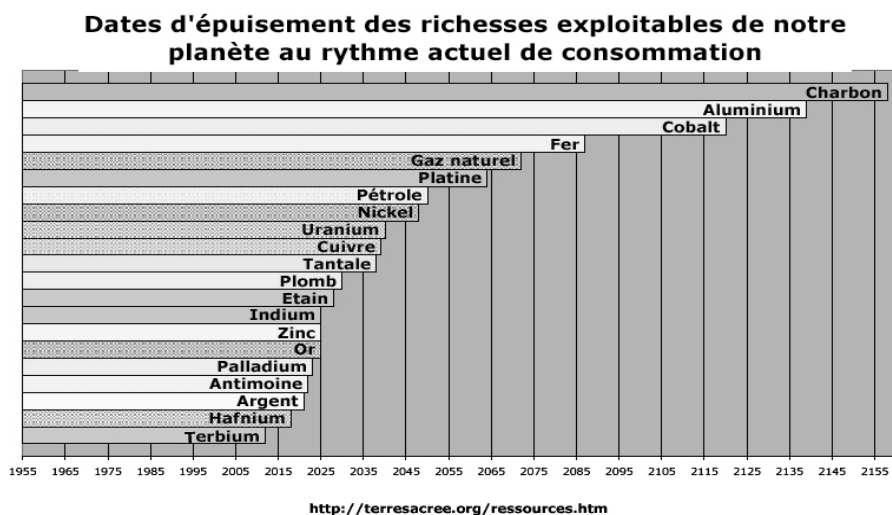
Иако се читава регија Југоисточне Европе представља, пре свега, као транзитно подручје за нафту и природни гас од произвођача до потрошача у

²² Shea, J.: *Евроатлантски аспект енергетске безбедности*, Евроатлантска иницијатива, 2007, доступно на: http://www.eai.org.rs/st/evroatlantska_revija/evroatlantska/story/137/Evroatlantski+aspekt+energetske+bezbednosti.html

Европској Унији, наша земља је, сем водом и угљем, богата многим значајним сировинама. Мултинационалне компаније улажу у истраживања на овим просторима јер се претпоставља да су делови наше земље богати златом и ретким металима. Пре неколико година у Србији је пронађен минерал јадарит, назван по Јадарском басену, једином месту на свету на коме је до сада откривен. По хемијском саставу сличан измишљеном, филмском минералу криптониту, садржи литијум, (кључни материјал за хибридне и електричне аутомобиле) за којим трага око 60 светских рударских компанија спремних да у руднике уложе милијарде долара.²³ Корпорација „Rio Tinto Minerals“ је заинтересована и за отварање рудника јадарита. Компанија је обележена од стране активиста за заштиту животне средине због тога што њихови методи вађења руде доприносе деградацији животне средине, активности експлорације угља доприносе глобалном загревању, а активности везане за уранијум стварају забринутост за животну средину, али и нуклеарну технологију. Влада Норвешке им је чак забранила даља улагања због еколошких проблема који је компанија стварала својим радом.

Сем јадарита, откривени су и многи други ретки минерали, а након открића јадарита, многе стране компаније почеле су трагања за златом, багром и обојеним металима. Колико ће ова ексклузивност коштати нашу животну средину, да ли ће експлоатисање овог минерала бити толико да ћемо, као и у случају других ресурса, остати без њега једног дана, мора бити једно од важних политичких питања којима држава треба да се позабави.

Табела 1 - Подаци о периоду у ком се очекује потпуна исцрпљеност природних богатстава тренутним темпом конзумације необновљивих природних ресурса

²³ <http://www.politika.rs/rubrike/Ekonomija/Jadarit-za-automobile-buducnosti.lt.html>

Када је у питању експлоатација природних ресурса, свет има и више него разлога за бригу. Исцрпљивању природних ресурса допринела су бар минимум два чиниоца: демографска експлозија и појава нових економских гиганата. Од 60-их година прошлог века индустријска производња бележи стални раст. Стопа раста у претходних двадесет пет година је у просеку око 2.9%, али стопа раста по становнику је спорија управо због раста становништва, само 1.3% годишње.²⁴ Највећи потрошач природних сировина, обновљивих и необновљивих, је индустрија, и истраживања представљена у Табели 1. су показала да се оваквим темпом потрошње, пре свега необновљивих ресурса, нестанак неких од њих очекује већ у скорој будућности. Најављен је потпуни нестанак металног новца до 2021., нестанак злата до 2025, уранијума до 2040., нафте до 2050., природног гаса и челика до 2072.

Време које долази намеће потребу за политиком штедње, тј. оптималне употребе ресурса и изналагањем алтернативних решења за нарастајуће енергетске потребе. Оно чему се тежи јесу управо алтернативна решења, јер нису фосилна горива једини енергент. На тај начин се може помоћи мањој експлоатацији ових ресурса. Поред тога, предлажу се конкретне мере, и многи сматрају да би најделотворније биле мере економске природе. Тако се предлаже увођење пореза на цену ресурса, јер би то водило ка споријем искоришћавању, тј. дужем трајању залихе ресурса.²⁵ Међутим, у условима суровог капитализма, овакве мере успоравају привредни раст, и стога их је јако тешко реализовати јер приватни капитал врши притисак на политичку елиту. Наравно, и то потврђује тезу о неглектичком односу човека према природи зарад материјално-финансијске добити и привредне експанзије.

4. Закључак

У свему реченом, закључак је да смо ипак ми ти који „држимо конце у својим рукама“. На срећу или жалост. Све што се дешава у нашем животном окружењу није последица хазарда на који човек не може утицати, већ напротив, његовог смишљеног и свесног деловања. Само човек има могућност да врати свет са ивице суноврата у који је кренуо, јер ниједан рат, ниједан сукоб и проблем безбедности никада није био, и не може бити раван проблему самодеструкције. Човек је свој сопствени непријатељ, и онда када победи своје апетите за постизањем тренутне бенефиције, моћи ће да размишља и о спасавању свог сопственог окружења. Мултинационалне корпорације које зарађују милионе експлоатишући природне изворе на пољима крви афричког и азијског

²⁴ Према извору УН, текст: *L'épuisement des ressources naturelles*, доступно 2. 7. 2012. на: <http://www.consonglobe.com/epuisement-des-ressources-naturelles-et-demographie-cg>.

²⁵ Пешић, Р.: *Економија природних ресурса и животне средине*, Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2002, стр. 72.

континента (за сада) морају постати свесни да ће ти милиони бити обезвређени ако изгубимо планету на којој добро осмишљени систем материјалног богаћења функционише. Многи се баве предвиђањима будућих светских и регионалних сукоба, па чак и унутардржавних сукоба какве свет до сада није видео, а узрок су, наравно, недостајући ресурси. Овакав исход могуће је избећи само одлучном променом политике и то у правцу очувања ресурса, ублажавања негативних понашања која изазивају климатске промене, и економске сарадње.

Исцрпљеност природних ресурса представља еколошки, али и политички проблем. На глобалном нивоу, међународна заједница се залаже, иако очито не у довољној мери, за одрживи развој заснован на еколошким принципима живљења у складу са природом. Многе државе које су суочене са проблемом исцрпљивања природних ресурса спровode националне пројекте са циљем смањења његових негативних ефеката. С обзиром на то да односи и процеси у природи чине један низ, као и да захваљујући глобализацији енергетска стабилност у једној држави или региону утиче на стање енергетске стабилности у другим државама, ови пројекти могу имати интернационалне ефекте. Како субсахарски део Африке има проблема са водом, њихови пројекти усмерени су ка преграђивању појединих река. И GАР пројекат у југоисточној Турској започео је као хидро-пројекат за производњу енергије, а потом проширен на мултисекторални програм регионалног развоја који покрива секторе попут наводњавања, пољопривреде, урбане и руралне инфраструктуре, заштите шума и сл. Сем решења која се нуде на националном и регионалном нивоу, јако је битно предузети све активности заштите природних ресурса на међународном плану. Значајна улога, пре свега у решавању конфликта који настају и настајаће због ресурса, даје се Организацији Уједињених нација, Светској банци, Интерполу, као и другим невладиним и међувладиним организацијама.

Оно на чему свет треба бескомпромисно да инсистира јесте паметно управљање ресурсима који су ограничени и ретки, очување природе и њене саморепродукције, рационална потрошња енергената, рециклажа и примена чисте технологије. То све треба чинити са једним и најважнијим циљем - да сачувамо сво благо којим данас човек располаже на земљи и баш као што говори Повеља УН, спасимо будуће генерације сукоба и разарања које овај проблем може изазвати.

5. Литература

1. Антевски, М.; Весић, Д.; Контић, Љ.: *Regional and International aspects of Energy Security*, *Међународни проблеми*, vol. 63, бр. 2, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, стр. 260-275.
2. Бајагић, М.: *Животна средина као истраживачки фокус савремених студија безбедности*, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму*, Криминалистичко – полицијска академија, Београд 2011, стр. 245 – 257.

3. Бајагић, М.: *Основи безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.
4. Wiebe, K.: *Natural Resources, Agricultural Productivity, and Food Security, Issues in Food Security*, USDA and Economic Research Service, bulletin number 765-3, Washington, 2001.
5. Кегли, Ч. В. и Виткоф, Ј. Р.: *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија, Београд, 2004.
6. Милановић, М.; Васиљевић, З.; Стевановић, С.: *Вредновање пољопривредног земљишта као (не)обновљивог ресурса, Први симпозијум о управљању природним ресурсима*, Факултет за менаџмент Мегатренд универзитета, Бор, 2011, стр. 123-131.
7. Милошевић, Д.: *Човек, нафта и животна средина*, Верзалпрес, Београд, 1999.
8. Нинић, И.: *Ултиматум Србији да прода своје ресурсе воде*, Инфомрежа, 2011, доступно 14. 7.2012. на: <http://www.infomreza.com/srbija/ultimatum-srbiji-da-proda-svoje-resurse-vode/#axzz20nXmRjUl>
9. Остојић, Г.; Благојевић, М.: *Примена хегемоније у решавању међународних спорова око ресурса пијаће воде, Међународни проблеми*, vol. 63, бр. 3, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, стр. 359-391.
10. Пешић, Р.: *Економија природних ресурса и животне средине*, Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2002.
11. Пудар, М. *Свет без господара*, Службени гласник, Београд, 2010.
12. Стајић, Д.: *Устав РС 2006. – изостанак колективног уговора и заштите природних ресурса, Политичка ревија*, vol. 5, бр. 4, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 955-960.
13. Shea, J.: *Евроатлантски аспект енергетске безбедности*, Евроатлантска иницијатива, 2007, доступно дана 12. 7. 2012. на: http://www.eai.org.rs/sr/evroatlantska_revija/evroAtlanticSecurity/story/137/Evroatlantski+aspekt+energetske+bezbednosti.html
14. Heinberg, R.: *Natural Resource Depletion and the Changing Geopolitical Landscape*, доступно 12. 7. 2012. на: <http://oilprice.com/Geopolitics/International/Natural-Resource-Depletion-and-the-Changing-Geopolitical-Landscape.html>
15. bmw.ff.bg.ac.rs
16. terresacree.org
17. www.brookings.edu
18. www.consoglobe.com
19. www.eai.org.rs
20. www.euractiv.com
21. www.greenpeace.org
22. www.parlament.gov.rs
23. www-endemica.blogspot.com

DEPLETION OF NATURAL RESOURCES AS A CONTEMPORARY SECURITY CHALLENGE

Summary

The consequences of human negligence in relation to the most important natural resources have become one of the major problems of today. Development of industry and creating a consumer society increased appetite for natural resources. In addition, the constant increase in population on the planet seems to consume resources much faster rate than anyone could ever imagine. When the international community became aware of this problem it started, although selectively, to work on protection of natural resources and preserving the ecological balance. Along with the environmental issues that have arisen as a result of pollution and depletion of natural resources, resources are becoming an important issue for security studies. Security studies are presenting connection between the resources, geopolitics and social conflict as a serious security problem. In the contemporary environment, the depletion of natural resources tends to become one of the leading threats to the security of individuals, states, international community and the whole planet, because research shows that some of the most important resources are threatened by disappearance because of the uneven use. The paper discusses the problems of exploitation of renewable resources and the gradual reduction of the quantity and quality of non-renewable ones, and how it reflects the situation in the international political community.

ПРИМЕНА ПРОЦЕНЕ РИЗИКА У ЗАШТИТИ СТАНОВНИШТВА И ТЕРИТОРИЈЕ У ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА¹

проф. др Драган Млађан

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

мр Предраг Марић

Стево Тубић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: У раду се дају кратки описи и достигнућа теорије ризика и њене примене у заштити становништва и територија свих нивоа од природних и техничко-технолошких опасности. Сви субјекти система заштите и спасавања У наредном периоду у Републици Србији дужни су урадити процене угрожености и на основу њих Планове заштите и спасавања од свих врста природних и техничко-технолошких опасности. За израду процене угрожености најбитнија је квалитетна примена одабране методологије процене ризика. Већина методологија процене ризика, описане у раду, прописане су од 2010 до 2012 године и имају значајну примену у Р. Србији.

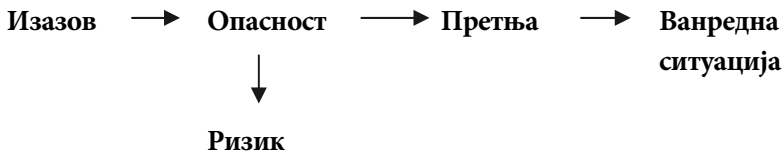
Кључне речи: опасност, повредивост, процена, ризик, теорија.

1. Увод

Теорија ризика је добила свој значајан развој последњих година, нарочито после низа великих природних и технолошких катастрофа које су довеле до загађења животне средине и огромног броја људских жртава ((хемијска хаварија у Севесо (1976, Италија); Бопал (1984, Индија); атомска хаварија у Чернобилу (1986, СССР); цунами у индијском океану, атомска хаварија као последица цунамија у Fukushima (2011, Јапан)). Управљање ризицима је

¹ Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције. Пројекат финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2012–2014).

постало једно од главних технологија цивилизације и своју примену посебно је нашло у питањима развоја заштите становништва и територија у ванредним ситуацијама и катастрофама. Суштински показатељи квалитета живота-приоритета су: осигурање егзистенције, очување живота и здравља, заштита од агресије, постигнуће комфорних услова живота и очувања животне средине. Већина ових приоритета природно се сврстава у област „безбедности“. На тај начин безбедност постаје најважнији елемент квалитета живота, најважнији циљ постојања. (Акимов и др., 2006). У смислу ванредне ситуације, под ризиком се мисли на сваку опасност која са одређеном вероватноћом може иницирати непретпостављену промену квалитета, тј. губитак система. Ризик је мера вероватноће и последица остварења опасности. Удес-хаварија је материјализовани ризик, изненадни догађај који изазива штету или повреду, дакле увек изазива губитак. Претње су непосредни облици угрожавања држава и друштва, једна врста притиска којим се жели нанети штета или неко зло са позиције силе како би се објекти претње присилили на одређене уступке (Бајагић, 2007)

Слика 1 – Непосредна повезаност појмова изазов, опасност, ризик, претња и ванредна ситуација (Млађан и др., 2007)

Сви ови појмови су на одређени начин међусобно зависни и произлазе један из другог. Централна карика у тој групи појмова је „опасност“. Изазов се тумачи као хипотетичка опасност, опасност је околност/активност или стање које може угрозити здравље или изазвати повреду или смрт људи и/или нанети штету имовини и животној средини, ризик као степен/мера опасности, претња као облик реалне опасности.

2. Дефинисање појма ризика и његових елемената

Као правило појам ризика повезује се са могућношћу настанка и напредовања релативно ретких догађаја. При томе ризик (Р) се често идентификује са фреквенцијом односно учесталошћу У (Δt) напредовања тих догађаја за интервал времена Δt (као правило, за годину као јединицу времена). Фреквенција Δt (а за ретке догађаје вероватноћа) јавља се у том случају као показатељ ризика. Ризик се, такође, повезује са величином Ш - штета од опасног догађаја (нпр. Опасне природне појаве – поплаве, земљотреси или хаварије, удеса, експлозије, пожари), као правило у

природном, правом (број настрадалих и погинулих, величина и размера зоне дејстава опасних чинилаца) или вредносном изразу. На тај начин ризик обједињава у себи вероватноћу неповољних-штетног догађаја и обим негативних последица тог догађаја (штете, губитке). . Појам „последица“ је општег, неекономског карактера, за разлику од штете, што је економски, количински износ. Штета нанета имовини се преваходно изражава у природном облику (такозвана физичка или материјална штета), тј. у виду погоршања или губитка својства објекта. Даље, уз помоћ одређених метода карактеристике штете могу бити преведене у новчану форму. Новчана форма исказивања штете (економска штета) назива се губицима. Штета нанета животу и здрављу становника такође може бити изражена у природном или новчаном облику. У финансијској сфери последице неповољног догађаја, по правилу, већ су изражене у новчаној форми (на пример, „остварена је мања добит од предвиђене“ (Воробьев и др.; 2006).

Штета се може класификовати према различитим обележјима. Класификација у односу на последице догађаја може бити извршена према месту и времену јављања последица изазваних деловањем *штетних фактора-дејстава опасности* (основни штетни фактори – ефекти/дејства опасности су: *Ударни талас; Радиоактивно зрачење; Отровна -токсична дејства опасних хемијских материја; Термичко-топлотно дејство на човека и грађевинске конструкције; Инфицирање људи, животиња и животне средине бактеријама; Акустично оштећење; Психоемоционално деловање*), у зависности од задатка који треба решити, према објектима на које делују штетни фактори догађаја, према обиму (утицају на финансијску стабилност организације).

Директна штета – то је непосредна штета здрављу, имовини или имовинским интересима. Директна штета обухвата све губитке и штету коју су претрпели сви објекти битни за живот и рад човека, а који су се нашли у зони утицаја штетних фактора догађаја (рушење, повреде, радиоактивно зрачење, тровање хемикалијама, последице деловања штетних фактора на природне и на привредне објекте-штићене вредности (земљиште, људи, биљни и животињски свет, зграде, објекти, опрема, роба, полупроизводи, сировине, усеви, стока и сл.), тј. све оно што се налази у сфери интереса (свесних потреба) човека. *Посредна штета* од догађаја – представља штету у виду губитака, пропуштене добити и додатних трошкова, које ће имати објекти који нису доспели у зону деловања негативних фактора догађаја, а изазвани су поремећајима и променама у новонасталој структури привредних веза, инфраструктури, као и додатни трошкови настали због потребе спровођења мера на отклањању последица догађаја. Последице могу да се поделе на: директне; индиректне; комбинација једних и других; здравствене; материјалне; социјалне; еколошке. Конкретни облици последица су: губитак живота или повреде; губитак средстава за рад; штета на имовини; уништење инфраструктуре; угрожавање животне средине;

финансијски губитак; одвајање средстава; епидемија; миграције; расељени људи или избеглице; недостатак хране; несигурност. Последице већине неповољних догађаја не доносе само један одређени вид штете. Првобитан узрок – природни или техногени утицај или опасна економска појава повлаче за собом низ догађаја који се развијају према принципу мултипликације. Тако, подземни потрес може изазвати прекид система снабдевања гасом у згради, што са своје стране изазива цурење гаса, пламен и експлозију.

Најопштији показатељ ризика примењен за сваки догађај постаје показатељ ризика.

$$\text{показатељ ризика} \left[\frac{\text{штета}}{\text{време}} \right] = \text{учесталост} \left[\frac{\text{догађај}}{\text{време}} \right] \times \text{средња штета} \left[\frac{\text{штета}}{\text{догађај}} \right]$$

На тај начин независним променљивима по којима се процењује ризик јављају се време T и штете $Ш$, а за процену неопходно је одредити учесталост догађања опасних догађаја и последице настале од њих. Ако применимо Упутство о методологији за израду процене угрожености и планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, добијмо нешто сложенији приказ ризика:

$$P = V \neq \Pi$$

где је:

V -вероватноћа, која се израчунава $V=U \times \Pi$ где су U -учесталост а P -рањивост/повредивост, Π -последича, која се израчунава $\Pi= Ш \neq K$, где је $Ш$ -мера оштећења штићене вредност а K -критичност-мера важности штићене вредности

Међутим повредивост/рањивост има више димензија - физичку (изградња околине), друштвену, економску, еколошку, институционалну и људску – и многе од њих се не могу лако квантитативно одредити (Thywissen, 2006). Комплексност рањивости није одређена само мноштвом димензија већ чињеницом да је она зависна од локације и да јој се параметри мењају са географским параметрима. Параметри који одређују рањивост-повредивост су различити за ниво домаћинства, заједнице и државе. По економској димензији за ниво домаћинства, параметриц као што су износ и разноврсност прихода сваког појединца су релевантни, док су на нивоу државе, стопа инфлације и бруто домаћег производа примеренији. Ограничења теорије рањивости-повредивости у вези са комплексном и динамичном реалности дате су у књизи Dirjog Niravana : Разумевање рањивости. Он тврди да је „рањивост сувише компликована да би се могла генерализовати као модел или оквир. Постоји много димензија: економска, демографска, политичка и психолошка, као и многи фактори који чине људе рањивим: не само распон непосредних узрока већ – ако неко детаљно анализира тему - је у корену узрока такође... истраге о рањивости су истраге о радовима људског друштва, а људско друштво је комплексно - толико комплексно и различито да ће сваки покушај да се оно ограничи или сврста под уцртани поредак, категорију и

дефиницију лако пропасти. Оно је такође динамично, у стању константних промена и зато што је комплексно и различито, сви елементи у оквиру друштва се мењају, тако да се ове промене појављују у различитим деловима друштва, на различите начине и у различито време. Са оптимистичке тачке гледишта, свака анализа рањивости захтева прилагођавање специфичним задацима и мерилима. Са концептом рањивошћу су повезани и концепти изложеност, отпорности и жилавост, али се они разликују од концепта рањивост.

3. Методологија процене ризика

Методолошка шема процене ризика се дели на две велике групе – процену и третирање ризика. Задатак прве групе је идентификација опасности, процена утицаја и његових последица, карактеристика ризика и поређење са другим ризицима (анализа ризика у ужем смислу) са циљем утврђивања степена прихватљивости и израда приоритета управљања. Задатак друге групе је разрађивање опција за смањење и контролу ризика, процена њихове ефикасности и израда препорука за доношење решења за смањење и контролу ризика. Примењују се разне методолошке шеме, које описују узајамно деловање процедура процене, процене и управљања ризиком. На шеми 1. приказана је једна од многих, методолошких подела на етапе различитих процедура процене и управљања ризиком. Истраживања процене ризика као прилог уз осигурање спроводе се одавно, чак од краја 17. века. Теоријска истраживања ризика у првој половини 20 века обухватају проблеме инвестирања капитала, финансијских токова, валутних операција и игре на тржишту хартија од вредности, утврђивања стабилности компанија, стратегије развоја бизниса и др.

У другој половини 20. века методе процене ризика почињу постепено да улазе и у друге примењене области наука. Развој нових технологија у индустрији и енергетици довео је до стварања и широке практичне примене различитих сложених техничких система који у себи садрже потенцијалну опасност од велике масовне хаварије. Отпочела су истраживања процене техничко-технолошког ризика, које су се одмах могла применити на нуклеарно-техничким објектима, а касније и на објектима хемијске индустрије и др. После хаварије у Чернобиљу настала је криза у систему погледа на проблеме безбедности и ризика. Постало је очигледно да није потребна козметичка, већ суштинска промена филозофије безбедности, можда чак и стварање нове науке о безбедности на основу концепције прихватљивог ризика. Тај процес, активно се развијајући од тада, на крају 20. и почетком 21. века је већ прешао у област практичне реализације - нови законодавни и нормативно-методолошки документи у области безбедности, пре свега, радиолошке, индустријске и еколошке, већ реализују идеје процене и управљања ризиком, и тај нови нормативно-правни механизам се стално

развија и усавршава. Многа министарства и агенције активно примењују и уводе методологију процене и управљања ризиком (Министарство унутрашњих послова; енергетике, развоја и заштите животне средине; просвете, науке и технолошког развоја; пољопривреде, шумарства и водопривреде; рада, запошљавања и социјалне политике; економије и регионалног развоја²). Методологија процене ризика, као инструмент за доношење решења у нејасним и неодређеним условима, наилази на разумевање у регионалној, градској и локалној администрацији и учвршћује се местним законодавним и нормативно-методолошким документима.

У овим методолошким упутствима, приликом спровођења процене ризика (природни, техничко-технолошки и др. којима се угрожавају становништво, животну средину, материјална и културна добра), издвајају се следеће етапе: идентификација опасности; анализа ризика; разрада препорука за смањење ризика (третирање ризика). идентификација опасности је откривање и прецизно описивање свих извора опасности и путева (сценарија) њихове реализације. Основни задаци етапе процене ризика су повезани са утврђивањем учесталости настанка свих нежељених-штетних догађаја; проценом последица настанка нежељених-штетних догађаја; оценом ризика, укључујући анализу неодређености и прецизности добијених резултата и складу са критеријумима прихватљивог ризика. Разрада препорука за смањење ризика-третирање ризика, које укључују оправдане мере за смањење ризика (смањење вероватноће настанка штетног догађаја- ситуације и/или смањење тежине последица), заснованих на резултатима процене ризика и процене ефикасности предложених мера. Посебно се, при анализи ризика од хаварија и удеса са утицајем на околину и становништво често користе следећи секундарни показатељи ризика: 1/ *индивидуални ризик* представља учесталост штетности на појединца као резултат утицаја истражених фактора опасности од удеса или другог штетног догађаја. Обично се показатељ индивидуалног ризика користи за поређење процене ризика за становништво које живи у близини или на одређеној удаљености од предузећа-извора опасности; 2/ *социјални ризик* је узајамни однос између учесталости настанка штете и последица веће од утврђене вредности и размера штете и последица, нпр, општи број погинулих или страдалих људи (тзв. Ф-Н дијаграми или криве, познате као крива Фармера). Другим речима, то је зависност фреквенције настанка догађаја Ф, у којима је на одређеном нивоу страдало не мање од Н броја људи. Н карактерише тежину

² Правилник о утврђивању методологије за израду прелиминарне процене ризика од поплава („Сл. Гласник РС“, бр. 1/2012); Правилник о садржини политике превенције удеса и садржини и методологији израде извештаја о безбедности и плана заштите од удеса („Сл. Гласник РС“, бр. 41/2010); Упутство о методологији за израду процене угрожености и планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама "Службени гласник РС", бр. 96/2012. Стандард SRPS A.L2.003 Друштвена безбедност – Процена ризика у заштити лица, имовине и пословања

последица (катастрофалност) реализације опасности, повезаних са хаваријом/штетним догађајем; и 3/ *колективни ризик* је очекивани број повређених, као резултат могућих хаварија/ удеса-штетних догађаја у одређеном периоду. Прорачунавањем распоређивања ризика на територији око објекта (*мапирање ризика*), индивидуални ризик се одређује потенцијалним територијалним ризиком и вероватношћу налажења човека у рејону деловања опасних фактора. (Анђелковић и др., 2010, Савић и др., 2012; Крстић и др.; 2013).

Сложени показатељ ризика, који карактерише просторно распоређивање опасности по објекту и околној територији, представља потенцијални територијални ризик-учесталост реализације штетних фактора на посматраној територијалној тачки. Потенцијални територијални ризик не зависи од чињенице где се налази објекат утицаја (нпр. човек) у датом месту пространства. Претпоставља се да је условна вероватноћа налажења објекта утицаја једнака 1 (тј. човек се налази у датој тачки пространства у току целог посматраног временског периода).

Потенцијални ризик не зависи од тога да ли је опасни објекат у насељеном или ненасељеном месту и може се мењати у широком интервалу. Потенцијални ризик, у складу са називом, изражава потенцијал максимално могуће опасности за два конкретна објекта утицаја (примаоца, који се налазе у датој тачки пространства). Као правило, потенцијални ризик представља прелазну меру опасности, која се користи за процену колективног и индивидуалног ризика при великим хаваријама. (Мастрюков, 2004); (Акимов и др. 2004). Распоредивање потенцијалног ризика и распоређивање становништва у рејону који се истражује, омогућава добијање количинске процене социјалног ризика за становништво. За то је потребно одредити број повређених при сваком сценарију сваког извора опасности и затим утврдити или одредити зависност фреквенције догађаја(Φ), у којима је настрадао на том или другом нивоу, број људи већи од утврђеног (N).

Социјални ризик карактерише масовност и учесталост хаварија и одређује се функцијом распоређивања последица - губитака (штете), која носи установљен назив Φ/N крива (у страним радовима се назива крива Фармера). Уопштено, у зависности од задатака процене, N може да представља и општи број страдалих и број смртно повређених или други показатељ тежине последица. У складу са тим критеријум прихватљивости ризика ће се неће утврђивати бројем, већ кривом, направљеном за различите сценарије хаварије/удеса-штетног догађаја са узимањем у обзир њихове вероватноће. Данас је најраспрострањенији прилаз за одређивање прихватљивости ризика, коришћење две криве, када су нпр, у логаритамским координатама одређене Φ/N криве прихватљивог и неприхватљивог ризика смртних повреда. Област између те две криве одређује прелазни степен ризика, питање смањења, које треба решавати, полазећи од специфичности производње и регионалних услова.

Друга количинска интегрална мера опасности објекта је *колективни ризик*, који одређује очекивани број страдалих као резултат хаварије/удеса –штетног догађаја на објекту или територији у одређеном временском периоду. За циљеве економског регулисања индустријске безбедности и осигурања, важан је показатељ ризика под називом *очекивана штета* у показатељима као што су цена или штета нанесена животној средини (математички очекивана штета или сума вероватне учињене штете у одређеном периоду у одговарајућим размерама те штете и последица).

4. Етапе спровођења процене ризика

Анализа ризика (тј. добијање количинских процена опасности објеката, територија или различитих појава) укључује решење следећих задатака:

1. прављење свих могућих сценарија настанка и развијања хаварије/удеса-штетног догађаја;
2. процену фреквенције и реализације сваког од сценарија настанка и развијања хаварије/удеса-штетног догађаја;
3. стварање поља штетних фактора, насталих приликом различитих сценарија развијања хаварије/удеса-штетног догађаја;
4. процена последица утицаја штетних фактора хаварије/удеса-штетног догађаја на човека или друге материјалне објекте, а такође и животну средину;
5. прорачун показатеља ризика.

Основни задаци етапе идентификације опасности су откривање и прецизно описивање свих извора опасности и путева (сценарија) њихове реализације. Резултати идентификације опасности су:

- препознавање нежељених догађаја;
- описивање извора опасности, фактора ризика, услова настанка и развијања нежељених догађаја (нпр, сценарија могућих хаварија-удеса);
- прелиминарне процене опасности и ризика (нпр, приликом идентификације опасности, ако је неопходно, могу се представити показатељи опасности коришћених материја, процене последица за појединачне сценарије хаварије/удеса-штетног догађаја и сл.).

Основни задаци етапе процене ризика повезани су са: 1/ одређивањем фреквенције настанка иницирајућих и свих других нежељених-штетних догађаја; 2/ проценом последица настанка нежељених-штетних догађаја; 3/ оцењивање ризика.

За одређивање фреквенције нежељених-штетних догађаја препоручује се коришћење:

– статистичких података о хаварији/удесу-штетним догађајем и поузданости технолошких и других система (објеката, зграда, инфраструктуре), који су у складу са специфичношћу опасног објекта или видом делатности;

– логичних метода процене „стабала догађаја“, „стабала кварова“, модела који имитирају настанак хаварија/удеса и других опасности;

– експертских процена са узимањем у обзир мишљења стручњака у датој области.

Процена последица укључује анализу могућих утицаја на штићене вредности (људе, имовину, животну средину, економију и др.). За процену последица неопходно је проценити физичке ефекте нежељених догађаја (кварови техничких уређаја, кварови на зградама, објектима, пожари, експлозије, емисије токсичних материја итд.), прецизирати објекте, који могу бити повредиви од утицаја опасности. Сем физичких ефеката нежељеног догађаја потребно је проценити економске, еколошке, друштвене и др. последице. Приликом процене последица хаварије/удеса при стварању поља штетног дејства, неопходно је користити **моделе развијања хаваријских/удесног процеса и критеријума штетности**, рушења посматраних објеката утицаја и узимати у обзир ограничења примењених модела. Треба узимати у обзир и уколико је могуће открити везу масовности последица са фреквенцијом њиховог настанка. Уопштена процена ризика од хаварије треба да показује сценарија свих нежељених догађаја, који се могу десити на опасном објекту и критеријуме прихватљивог ризика. При уопштавању процена ризика треба, ако је могуће, анализирати неодређеност и тачност добијених резултата. Постоји много неодређености повезаних са проценама ризика. Као правило, непотпуност информација о поузданости опреме и људских грешки, коришћење претпоставки и допуштање коришћених модела хаваријског процеса, представљају основне изворе неодређености. Изворе неодређености, уколико је могуће, треба идентификовати (нпр. људски фактор), проценити и представити у резултатима.

5. Методе које се користе при спровођењу процене ризика

При избору метода за спровођење процене ризика неопходно је узети у обзир карактер и етапе функционисања објекта, циљеве процене, критеријуме прихватљивог ризика, тип објекта, који се анализира и карактер опасности, присуство ресурса за спровођење процене, искуство и квалификованост извршилаца, присуство неопходне информације и друге факторе. Пракса показује да коришћење сложених количинских метода процене ризика често даје значај показатељима ризика, чија прецизност није велика. У вези са тим, спровођење потпуне количинске процене ризика је ефикасније за поређење извора опасности или различитих варијанти мера безбедности од доношења закључака о степену безбедности објеката. Међутим, количинске методе процене ризика су увек корисне, а у неким ситуацијама и једине доступне, у највећем броју, за поређење опасности различите природе, процене последица великих хаварија или за илустрацију резултата.

Обезбеђивање неопходних информација представља важан услов за спровођење процене ризика. Као последица недостатка статистичких података у пракси, могуће је и препоручљиво користити експертске процене и методе рангирања ризика, засноване на упрошћеним методама количинских анализа ризика. У тим приступима посматрани догађаји или елементи се обично деле по фреквенцији или вероватноћи, тежини последица и ризика на неколико група (или категорија, рангова) на пример, са високим, прелазним, ниским или незнатним нивоом ризика. У случају таквог прилаза, високи ниво ризика може се сматрати (у зависности од специфичности објекта) неприхватљивим (или захтевајућим посебно разматрање), прелазни ниво ризика захтева спровођење програма деловања за смањење нивоа ризика, низак ниво се сматра прихватљивим, а незнатни се не мора ни разматрати.

Пракса показује да велике хаварије/удеси, по правилу, карактеришу комбинација случајних догађаја, који настају различитом фреквенцијом у различитим стадијумима настанка и развијања (кварови опреме, људске грешке, спољашњи утицији, који се не могу прорачунати, рушење, емисија, изливање материја, ширење материја, пожари, експлозија, интоксикација итд.). За откривање узрочно-последичних веза међу тим догађајима, најчешће се користе логично-графички методи прављења и процене „стабала кварова“ и „стабала догађаја“. При анализи „стабала кварова“ откривају се комбинације кварова (грешака при раду) опреме, инцидента, грешака запослених и неочекиваних спољашњих (техногених, природних) утицаја, који доводе до главног догађаја (хаваријске/удесне ситуације). Метод се користи за анализу могућих узрока настанка хаваријских/удесних ситуација и прорачуна њихове учесталости (на основу познавања учесталости почетних догађаја). Анализом стабла кварова (хаварије/удеса) препоручује се одређивање минималних комбинација догађаја, који одређују настанак или немогућност настанка хаварија. Стабло кварова је графички приказ логичних веза између кварова на опреми и хаваријских/удесних ситуација. Кварови, који улазе у структуру стабла се могу поделити у три групе: примарни кварови, секундарни кварови и кварови управљања. Сва три вида кварова се могу наћи на стаблу кварова. Један од задатака процене стабла кварова је одређивање листе примарних кварова, који доводе до хаваријске/удесне ситуације. Секундарни кварови и кварови управљања су прелазни догађаји, који захтевају додатну анализу за откривање догађаја, који доводе до настанка примарних догађаја.

Спољашњи догађаји могу да иницирају хаварије/удесе на различитим објектима. Иако је фреквенција настанка тих догађаја веома мала, они могу довести до масовних последица. Спољашњи догађаји се могу поделити у две категорије: 1/природне појаве: земљотреси, поплаве, урагани, високе температуре, олујна пражњења итд; 2/појаве, које настају као резултат деловања људи:

авиокатастрофе, делатност суседних индустријских објеката, диверзије, тероризам (Маструков, 2004; Акимов и др. 2004)

Укључивање спољашњих узрока у стабло кварова од истраживача захтева, не само разумевање особености функционисања система, који се анализира, него и узајамне везе са другим системима и природним појавама. Прогнозирање многих природних појава и посебно процена њихових количинских карактеристика, наилазе на значајне тешкоће. Направљено стабло кварова даје много корисних информација, у одражавању узајамних деловања грешака на опреми, које могу довести до настанка хаварија. Међутим, са изузетком у погледу најједноставнијих стабала кварова, чак ни најквалификованији истраживач не може да одреди непосредно из стабла кварова све комбинације кварова елемената, који доводе до хаварије/удеса. Због тих циљева разрађени су специјални компјутерски модели.

Анализа „стабла догађаја“ је алгоритам поставке последичне везе догађаја, који произлазе из основног догађаја (на пример, хаваријске/удесне ситуације). По правилу, користи се за анализу развијања хаваријске ситуације. Учесталост сваког сценарија развијања хаваријске ситуације прорачунава се множењем учесталости основног догађаја условном вероватноћом крајњег догађаја (нпр. хаварије са нехерметичким затварањем опреме са врелим материјама у зависности од услова могу се развијати како паљењем тако и без паљења материја). На тај начин, за разлику од методе стабла кварова, анализа стабла догађаја преставља „унапред осмишљен“ процес, то јест процес, при којем истраживач почиње од иницирајућег догађаја и разматра ланце догађаја, који следе, а који доводе до хаварије.

Дати метод омогућава праћење могућих хаваријских ситуација, које настају као последица реализације квара на опреми или прекида процеса, који представљају иницијалне догађаје. Стабло догађаја у том случају даје, строго гледано, могућност записивања последичности догађаја и одређује узајамне везе међу иницирајућим и последичним догађајима, чија комбинација доводи до хаварије. Свака грана стабла догађаја представља одвојени ефекат (последичност догађаја), који је тачно одређен мноштвом функционалних узајамних веза. Основна процедура процене стабла догађаја у датом прилогу укључује четири стадијума:

1. Одређивање листе иницијалних догађаја.
2. Одређивање „безбедносних деловања“ за сваки иницијални догађај.
3. Прављење стабла догађаја.
4. Описивање опште последичности догађаја.

Важан део методе је први стадијум –избор иницијалних догађаја. По правилу, у циљу тога користе се горе описане методе. У „безбедносне догађаје“ спадају реципрочна деловања, усмерена на елиминисање утицаја реализованог иницијалног догађаја. Она укључују: рад система заштите, укључујући

системе за аутоматско искључивање; рад сигнализације, која обавештава запослене о насталим догађајима; деловања персонала, која се спроводе због знака узбуне или у складу са технолошком регулативом; и заштитне и блокирајуће методе, усмерене на ограничење утицаја иницијалних догађаја. Истраживач мора да одреди сва безбедносна деловања, која могу да измене резултат реализације иницијалног догађаја, у предвиђеном хронолошком реду. Успех или неуспех безбедносних деловања се укључује у стабло догађаја. У првом кораку прављења стабла догађаја листају се иницијални догађај и безбедносна деловања. Иницијални догађај се описује у левом делу листа, а безбедносна деловања, у хронолошком реду у горњем делу листа. У даљем раду истраживач мора да одреди на који начин успех или неуспех безбедносног деловања утиче на ток развоја процеса. Ако утицај постоји, онда се у структуру стабла догађаја укључује тачка гранања у коју се смешта растући низ у случају успеха или опадајући низ у случају неуспеха безбедносног деловања. Ако безбедносно деловање не утиче на развој процеса, хоризонтална линија се продужава до следећег безбедносног деловања. Свака тачка гранања ствара нове путеве развијања процеса, који се морају истражити.

Последња етапа процедуре прављења стабла догађаја је опис последичности догађаја, који доводе до хаварије/удеса, и морају да представљају скуп свих последица, које прате иницијални догађај. После одређивања могућих сценарија развијања хаваријске/удесне ситуације приступа се следећој етапи процене ризика и стварању поља штетних фактора. Као резултат реализације опасности у индустријском објекту образују се штетна дејства за становништво, запослене, животну средину и сам објекат. Анализа последица реалних хаварија у индустрији омогућава одређивање најкарактеристичнијих штетних дејстава. Стварање поља штетних дејстава је сложен и захтеван научно-технички задатак. Његовом решавању је посвећен значајан број научних радова, а постоји низ метода. При прорачунавању поља штетних дејстава могу се употребљавати поприлично сложени математички модели физичко-хемијских процеса. Међутим, у циљу процене ризика далеко чешће се примењују полуемпиријске формуле за прорачунавање параметара штетних дејстава. Могући прилаз процени потенцијалне опасности објеката је одређивање „максималне претње“, тј, одређивање најгорих сценарија развијања хаварије/удеса по друштво (последичности физичких и хемијских процеса и појава, који чине суштину хаварије). Показатељи који карактеришу могуће последице који се користе за процену могу бити: 1/ губици запослених у производњи и становништва; 2/ показатељи социјалне штете (скраћивање трајања предстојећег живота, продужавање периода неспособности за рад и др.); 3/ масовна разарања (уништења) зграда, објеката, инфраструктуре итд. на територији и ван територије индустријског објекта; 4/ обими могућих послова за евакуацију становништва. На ту листу се могу укључити и други *додатни показатељи*,

који карактеришу последице могућих хаварија/удеса: а/ економски трошкови друштва због прекида функционисања објекта; б/ економски губици због нарушавања унутрашњих веза грана привреде и међувеза грана привреде; и в/ губици суседних објеката, који спадају у зону деловања штетних дејстава и др.

За прогнозирање губитака запослених и становништва (по степену тежине и виду штетности) потребно је израдити детаљне картограме распоређивања људи како на објекту, тако ван њега. Искуство показује да је скупљање тих информација тешко и захтева велико време. Између осталог, сакупити интегралне карактеристике распореда људи у зоне објекта и зграда у којој се борави (средње густине насељености) није тешко. Због тога приликом коришћења „максималне претње“ у својству методолошког прилаза процени потенцијалне опасности индустријских објеката као једног од показатеља, који карактеришу последице могуће хаварије/удеса, може се прихватити очекивани број погинулих и настрадалих у најгорем, што се тиче последица, сценарију хаварије/удеса. Значи, процена је (са прихватљивом тачношћу) показатеља социјалне штете тешко остварљива, јер је постојећи методолошки апарат оријентисан на тачно познавање структуре штетних последица сценарија хаварије/удеса у најгорем случају.

Масовне штете (уништавања) зграда, објеката, комуникација на и ван територије индустријског објекта, се обично одређују преко површина зоне са одређеним (фиксним) степенима штете (уништења). Ово са једне стране не захтева детаљне информације о карактеру изградње објекта и пребивалишта, а са друге стране омогућава коришћење непроменљивости у вези са штетним факторима различите природе. Обим могућих послова у погледу евакуације становништва се целисходно одређује кроз очекиван број евакуисаних људи. Данас не постоје опште прихваћени прилази за поређење горе наведених показатеља, који карактеришу последице могуће хаварије/удеса у оквиру појединачног сценарија. Због тога приликом процене „максималне претње“ неопходно је разматрати све сценарије чија реализација доводи до максималног значаја макар једног од показатеља. Очигледно је да се приликом стварања сценарија и приликом количинске процене показатеља последица хаварије/удеса морају узети у обзир по могућности сви фактори, који утичу на неке од показатеља последица хаварије/удеса.

После откривања свих видова хаварије/удеса у посматраном објекту, специфичности њиховог настанка и развијања, стварања поља штетних дејстава и прорачуна поља потенцијалне опасности територијалног ризика (вероватноће и последица) и потенцијалне опасности од тих хаварија и одређивања учесталости реализације могућих спроводи се стварање локалних (за сваки сценарио са конкретном повезаношћу са извором опасности) и интегралних поља индивидуалног ризика на масовној картографској основи. Сумирање се спроводи при претпостављеној узајамној независности зона

штете за разматране хаваријске/удесне сценарије. Добијена карта карактерише интегралну вероватноћу штете једног или другог негативног-штетног утицаја у тим условима. Ако анализи не подлеже само један објекат, него систем технолошких објеката распоређених по територији, спроводи се сумирање поља потенцијалне опасности за сваки извор уз учешће узајамног распореда.

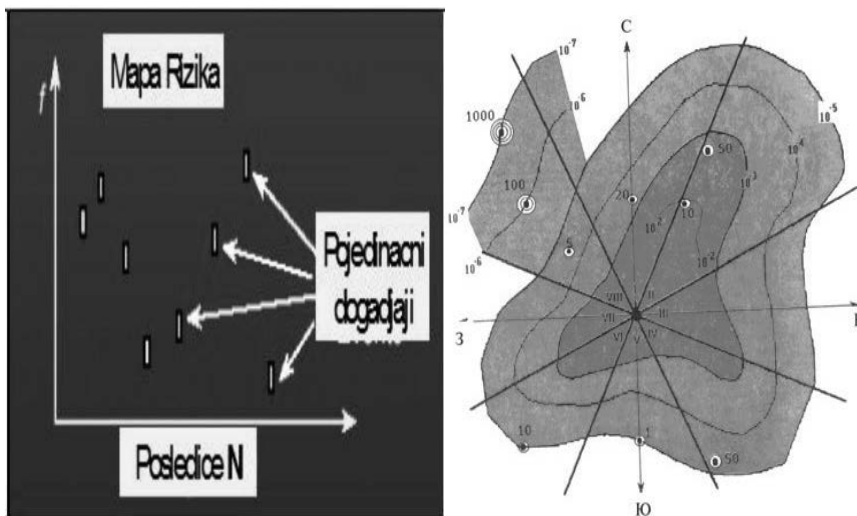
Услед узајамне независности поља за сваки објекат се може добити процена утицаја потенцијалних хаварија једног објекта на друге. То је посебно важно за сценарије са експлозијама и пожарима, јер је у тим случајевима веома вероватан развој хаварије/удеса са „домино“ ефектом, тј. каскадно развијање хаварије/удеса што често доводи до максимално негативних-штетних последица. Основу за израчунавање показатеља ризика представља распоређивање ризика по територији. Индивидуални ризик у конкретној тачки карактерише ризик разматране опасности, коме би био изложен човек, који се налази у тој тачки у току године. Величина индивидуалног ризика не зависи од распоређивања становништва и запослених, већ одражава ниво потенцијалне опасности, који ствара конкретан објекат услед објективних услова.

Карте (интегралних) показатеља индивидуалног ризика тако добијене на територији региона, по свим карактеристичним сценаријима и објектима узетим у разматрање, користе се за зонирање територије по нивоима индивидуалног ризика за становништво и диференцијацији група становништва према нивоима ризика. Присуство карата за сваки од разматраних сценарија хаварије/удеса и објеката омогућава мерење вредности последица и одређивање приоритета решења проблема снижавања ризика до прихватљивог нивоа помоћу одређених техничких и организационих мера. Имајући карте распореда потенцијалног ризика и знајући функцију густине распоређивања становништва за дати регион, може се спровести количинска процена ризика за становништво у границама локалне територије. У последњој етапи се процењује вредност колективног ризика, тј. интегрални број смртних случајева у току године за дату привредну делатност на датој територији.

6. Етапе управљања ризиком

После спровођења етапе процене ризика уз коришћење природних и економских показатеља ризика и штете следи етапа третмана ризика где је главни циљ постизање оптималног нивоа одлука уз узимање социјално економских аспеката, аспекта очувања животне средине и др., јер се процена ризика за здравље и живот становништва као коначан резултат спроводи да би се посредством ефикасног управљања ризиком добило максимално снижење утицаја на здравље становништва, а неопходни губици свели на минимум. При прорачуну показатеља ризика узима се у обзир и деловање снага и средстава система заштите и спасавања, као и њихова ефикасност а

такође и ефикасност спроведених превентивних мера за заштиту становништва и територије. Управљање ризиком, у општем случају, укључује законодавне, административне и економске механизме и техничка решења, која одговарају постизању минималних утицаја са обзиром на економске, социјалне, еколошке и друге аспекте.

Слика 2 – Приказ распореда ризика ФН графика и ризика (Мастрјуков , 2004)

Посебно су значајни економски аспекти управљања ризиком за здравље становништва у погледу хаваријско/удесних утицаја и системског утицаја загађене животне средине, могу се поделити на три групе, у складу са специфичношћу насталих проблема: 1/ економска процена показатеља ризика по здравље и живот човека; 2/ разрада економских механизма управљања ризиком по здравље и живот становништва; и 3/ оптимизација прихватљивог нивоа ризика по здравље и живот и избор оптималне стратегије пружања безбедности човека и животне средине. (Мастрјуков, 2003); (Акимов и др. 2004). Управљање ризиком може да се реализује на локалном нивоу појединачног извора опасности, месном, регионалном и глобалном нивоу. Економски задаци оптимизације приликом постављања задатака слични су за различите нивое управљања, иако могу да примењују различите модификације циљних функција и услова приликом смене нивоа управљања. Треба подвући да управљање безбедношћу и ризиком има политичку и економску страну. Политички аспекти управљања су рефлектовани у нормативно правним документима, економски у методама економског регулисања (помоћу пореза, лиценци, квота итд.) степена утицаја на околину и здравље становништва. Разрада препорука за смањивање ризика, представља коначну етапу процене ризика. У препорукама

су представљене мере за смањење ризика, засноване на резултатима процена ризика и израде приоритета деловања. Мере за смањење ризика могу да имају технички и (или) организациони карактер. У избору типа мере решавања, значај добија општа процена делотворности и надлежности мера, које имају утицај на ризик, а такође и опсег губитака на њихову реализацију. Најчешће организационе мере могу компензовати ограничене могућности за примену великих техничких мера за смањење ризика. При разради мера за смањење ризика неопходно је узимати у обзир да се због ограничења ресурса прво морају разрадити најједноставније препоруке, повезане са најмањим губицима, а такође и мере са перспективом. Најчешће, прве мере за обезбеђивање безбедности су мере за спречавање хаварије/удеса или другог штетног догађаја. Приликом неопходности потврђивања и процене ефективности предложених мера за смањење ризика предлаже се достизање два алтернативна циља њихове оптимизације: 1/ обезбеђивање максималног смањења ризика датим средствима; и 2/ обезбеђивање максималног смањења ризика до прихватљивог нивоа са минималним губицима (Савић и др., 2012). За одређивање приоритета извршавања мера за смањење ризика у условима са датим средствима или ограничењу ресурса следи: одредити све мере које могу да се реализују у датим финансијским оквирима; рангирати те мере по показатељу „ефикасност-губици“; потврдити и проценити ефикасност тих мера. Научници САД, СР Немачке, Велике Британије и Руске Федерације, разрадили су научно методолошки апарат процене стратешких ризика у основним сферама живота државе, који представља велики допринос у стварању савремених механизма за управљање државом. Сличним путем у значајној мери креће и Србија. Уосталом добра процена угрожености, до које се долази применом теорије ризика, услов је за израду ваљаних Планава заштите и спасавања у ванредним ситуацијама на свим нивоима организованости. У реализацији ових битних безбедносних задатака УН су је у UNEP-у 1988. развиле програм APELL - Свест и приправност за опасности на локалном нивоу" у циљу минимизације појаве опасних ефеката технолошких удеса и опасности по животну средину. Стратешки приступ APELL је развија свест о постојању ризика у индустријализованој заједници, иницира мере за редукацију и ублажавање ризика и да креира координативни развој приправности између индустрије, локалних властима и становништва. ТрансAPELL Савети за планове локалне заједнице у поступању са транспортом опасних материја, публикација програма UNEP IE/PAC проширује APELL упутство са ризика везаних за фиксна постројења и укључује ризике који потичу од дистрибуције и транспорта опасних роба. Документи са не мање важним значењем су и: Миленијумски циљеви развоја које су дефинисале чланице УН и Конференција о смањивању катастрофа у Кобеу (Хјого) у Јапану, која је усвојила Оквир за акцију 2005-2015: Изградња отпорности нација и заједница на катастрофе, познат као „Акциони оквир из Хјогоа“. Њиме је дат

оквир за развој културе превенције и систематског приступа проучавању ризика и подложности катастрофама (www.hidmet.sr.gov.yu).

7. Закључак

Теорије ризика ванредних ситуација и катастрофама има значајну улогу и место у сагледавању припремљености заједнице за заштиту људи, материјалних добара и животне средине од ефеката и последица елементарних непогода и других несрећа. . Применом ових теорија постоји могућност, да се помоћу ризика одреди степен опасности од ванредне ситуације и катастрофе, планирају и остваре мере за умањење опасности (спречавање катастрофе и умањење њених последица у случају појаве). На тај начин може се у значајној мери управљати осигурањем безбедности становништва и територије од катастрофа на свим нивоима (привредни субјекат, насеље, локална заједница, управни округ, град, покрајина и република). Управљање безбедношћу становништва и територије у сфери природних и техничко-технолошких опасности, применом теорија ризика, доприноси квалитетном дефинисању снага, средстава и опреме за успешно решавање задатака заштите и спасавања и у значајној мери чини стабилнијим и ефикаснијим систем националне безбедности Републике Србије.

8. Литература

1. Акимов, В. В., Владимиров, В.А. Измалков, В.И., Катастрофы и безопасность. МЧС России. – М.: Деловой экспресс, 2006.
2. Акимов, В. В. Лесных, Н. Н. Радаев: Основы анализа и управления риском в природной и техногенной сферах.. — М.: Деловой экспресс, 2004.
3. Архипова, Н. И., Кульба, В. В., Управление в чрезвычайных ситуациях, РГУ, Москва, 1998.
4. Анђелковић, Б., Основы система заштите; Факултет заштите на раду у Нишу; 2010.
5. Бајагић М., Основы безбедности, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.
6. Ю.Л. Воробьев, В.А. Пучков, Р.А. Дурнев; под общ. ред. Ю.Л. Воробьева.: Основы защиты населения и территорий в кризисных ситуациях. МЧС России. – М.: Деловой экспресс, 2006.
7. Coppola, D.P.: Introduction to International Disaster Management. Amsterdam: Elsevier, 2007.
8. Dragičević, S., et al.: Natural hazard assessment for land-use planning in Srbija, International Journal of environmental research,; 5(2);371-380; 2011.
9. Quarantelli, E.L.: What is a Disaster? London: Routledge, 1998.
10. Quarantelli, E.L. :Emergencies, Disasters, and Catastrophes are Different Phenomena. <http://www.udel.edu/DRC/preliminary/pp304.pdf> (accessed January 31, 2006).

11. Mileti, D.S.: Disasters by Design: A Reassessment of Natural Hazards in the United States. Washington, D.C.: Joseph Henry Press, 1999.
12. McEntire, D.A.: Disaster Response and Recovery: Strategies and Tactics for Resilience. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc. 2007.
13. Млађан Д., Кекић Д: „Ванредна ситуација – прилог концептуалном одређењу безбедности” НБП, бр. 3, Vol. XII, Београд, 2007, стр. 61-83.
14. Coppola, D.P.: Introduction to International Disaster Management. Amsterdam: Elsevier, 2007.
15. Perry, R.W. and Quarantelli, E.L.: What is a Disaster? More Perspectives. Philadelphia: Xlibris, 2004.
16. Porfiriev, B.N.: Social aftermath and organizational response to a major disaster: the case of the 1995 Sakhalin Earthquake in Russia. Journal of Contingencies and Crisis Management 4 (4): 218–227., 1996.
17. Wisner, B. et al.: At Risk: Natural Hazards, People’s Vulnerability and Disaster. London: Routledge, 2004.
18. Савић С. Станковић М.: Теорија Система и ризика; Академска мисао, 2012.
19. Thywissen, K.: Components of Risk: A Comparative Glossary. Bonn: United Nations University, 2006.
20. TransAPELL - UNEP IE/PAC, 2000.
21. Закон о заштити животне средине („Сл. гласник РС”, бр. 135/04).
22. Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађења животне средине, „Сл.гласник РС”, број 135/04);
23. Закон о процени утицаја на животно средину („Сл. гласник РС”, бр. 135/04).
24. Закон о ванредним ситуацијама, "Службени гласник РС", бр. 111-2009, 92-2011, 93- 2012;
25. Закон о заштити од пожара ("Сл. гласник РС", бр. 111-09, од 29.12.2009);
26. Закон о заштити природе ("Службени гласник РС", бр. 36-09, од 12.5.2009
27. Закон о заштити ваздуха ("Службени гласник РС", бр. 36-10, од 12.5.2010);
28. Закон о одбрани ("Службени гласник РС", бр. 116/07);
29. Закон о здравственој заштити („Службени гласник РС”, бр. 107/05, 72/09 – др. закон, 88/10 и 99/10),
30. Закон о транспорту опасног терета („Службени гласник РС”, број 88/10)
31. Закон о заштити од јонизујућег зрачења и о нуклеарној сигурности („Службени гласник РС”, број 36/09).
32. Закон о експлозивним материјама, запаљивим течностима и гасовима („Службени гласник РС”, бр. 44/77, 45/85, 18/89 и „Службени гласник РС”, бр. 53/93 – др. закон, 67/93 – др. закон, 48/94 – др. закон и 101/05 – др. закон).
33. Правилник о утврђивању методологије за израду прелиминарне процене ризика од поплава („Сл. Гласник РС“, бр. 1/2012);
34. Правилник о садржини политике превенције удеса и садржини и методологији израде извештаја о безбедности и плана заштите од удеса, „Сл. Гласник РС“, бр. 41/2010;

35. Упутство о методологији за израду процене угрожености и планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама "Службени гласник РС", бр. 96/2012.
36. Стандард SRPS A.L2.003 Друштвена безбедност – Процена ризика у заштити лица, имовине и пословања
37. Стандард ISO 31000 Управљање ризицима – смернице у вези са принципима и имплементацијом управљања ризицима;
38. Стандард NFPA 1600 Standard on disaster/Emergency management and business continuity programs, edition 2010;
39. Стандард SRPS ISO/PAS 22399:2009; Друштвена безбедност: Упутство за приправност на инциденте и управљање континуитетом операција; rdvode.minpolj.gov.rs/sofpas/.../18-06-2012_SoFPAS дана 13.07.2013.

APPLICATION OF RISK ANALYSIES IN PROTECTION OF INHABITANTS AND TERRITORY IN EMERGENCY SITUATIONS

Summary

The paper gives a brief description and achievements of the theory of risk and its application to the protection of the population and territory of all levels from natural and technological hazards. All subjects of protection and rescue system in the Republic of Serbia are obliged in the future to do risk assessments, and pursuant that assessments to make plans for protection and rescue of all kinds of natural and technological hazards. To write a risk assessment, it is crucial to apply selected qualitative risk assessment methodology. Most of the risk assessment methodology described in the paper, are prescribed from 2010 to 2012 and have implemented in the Republic of Serbia.

ФЕНОМЕНОЛОШКА ОБЕЛЕЖЈА УГРОЖАВАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И ДЕЛАТНОСТ ПОЛИЦИЈЕ У ЊЕНОЈ ЗАШТИТИ¹

др Дејан Бошковић
доц. др Александра Љуштина
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Чињеница је да се угрожавање животне средине испољава у различитим облицима, интезитету и последицама као и да техничко-технолошки развој и неадекватне мере заштите доприносе новим облицима њеног загађења и деградације. Због тога је битно указати на актуелну феноменологију угрожавања животне средине као и на делатност неких других субјеката који, поред превентивних и репресивних мера које пре свега спадају у надлежност постојећих еколошких субјеката, могу значајно допринети спречавању и сузбијању разноврсних облика угрожавања животне средине. У том контексту је истраживана могућност превентивног и репресивног деловања полиције, који резултати су презентирани у наредном садржају, а да би се дошло до валидних резултата, методолошки је било исправно да се претходно сагледају и анализирају присутни облици угрожавања животне средине.

Кључне речи: животна средина, облици угрожавања, полиција, превенција, репресија.

1. Уводне напомене

Феноменологија угрожавања животне средине је различита по форми и по садржини у разним етапама развоја друштва, како на националном, тако и на међународном плану, тако да се не испољава увек у најтежим облицима, односно у облику еколошких кривичних дела. У склопу разматрања феноменолошких облика угрожавања животне средине не сме се изгубити из вида да

¹ Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције*. Пројекат финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2012–2014).

није могућ развој индустријализације и неких других привредних грана и коришћење савремених технологија, а да се то негативно не одрази и на животну средину, нарочито ако такав процес не прате и одговарајуће заштитне мере. То подразумева да је при таквом друштвеном развоју загађивање нужност, али је битно да такво изазвано загађивање не прелази границе толеранције и да су на том плану предузете све заштитне мере, а не да се заштита животне средине апсолутно запостави у корист економских интереса. Сагледавањем облика угрожавања животне средине на простору Републике Србије констатује се да исти нису равномерно територијално распоређени, што је сасвим разумљиво, јер су исти везани за одговарајуће узроке, па је логично очекивати присуство оних еколошких угрожавања чији узроци су присутни на одређеном простору. Сходно томе, ни сви елементи природне средине (ваздух, вода, земљиште, шуме, биљни и животињски свет) нису подједнако угрожени, па се и њихово угрожавање манифестује у разним облицима, у зависности од садржаја присутних узрока и предузетих превентивних мера. Стога угрожавање животне средине може да се испољи у границама толеранције што се сматра нормалним загађивањем у склопу актуелног друштвеног развоја, а може да буде са таквим тежим последицама да представља еколошко кривично дело или неки други блажи еколошки деликт.

Позитивним законским прописима предвиђени су субјекти који, у границама своје надлежности и овлашћења, предузимају одговарајуће превентивне и репресивне мере у циљу ефикасније заштите животне средине.² Са становишта ефикасне заштите животне средине у најбитније делатности свакако спада делатност специјализованих еколошких органа као што су Агенција за заштиту животне средине и одговарајуће инспекције, које кроз спровођење инспекцијског надзора могу да остваре одговарајућу заштиту животне средине. Поред ових, и други субјекти у склопу локалне самоуправе, покрајине и Републике, могу да дају одређени допринос у спречавању угрожавања животне средине и у откривању многих облика и њихових актера којима се загађује и деградира животна средина, а међу њима су карактеристични полиција, тужилаштво суд, научне и стручне организације, грађани и невладине еколошке организације. У склопу делатности наведених субјеката у заштити животне средине треба имати у виду и стратешке документе којима се обезбеђује одрживо коришћење и заштита природних вредности, а то су Стратегија просторног развоја Србије и Национална стратегија одрживог коришћења природних ресурса и добара.

² Законом о заштити животне средине (Службени гласник Р. Србије, бр. 135/04, 36/09, 72/09) прописани су следећи субјекти система заштите животне средине: Република Србија, аутономна покрајина, јединица локалне самоуправе, предузећа и друга домаћа и страна правна лица и предузетници, научне и стручне организације и друге јавне службе, грађани, групе грађана, њихова удружења, професионалне и друге организације, којима је законом стављено у дужност да чувају и унапређују животну средину.

2. Феноменологија угрожавања животне средине и могуће последице

Када се разматрају облици угрожавања животне средине методолошки је исправно да се први одреди садржај појма животне средине. У домаћој и страниј научној и стручној литератури присутне су многе дефиниције појма животне средине што је управо последица непостојања једне опште прихваћене научне дефиниције, која би на један универзалан и свеобухватан начин одредила садржај овог појма који би био прихватљив за све субјекте међународне заједнице. Анализом ових дефиниција запажа се да између њих нема неких суштинских разлика по питању битних елемената који опредељују садржај појма животне средине, осим присутних разлика у методолошком приступу и текстуалној формулацији. Оно што је суштински у овим дефиницијама јесте да животна средина управо својим садржајем одражава динамичне односе човека и саме средине која га окружује и својим разноврсним факторима и елементима ствара услове који омогућавају живљење на Земљи.

Приликом дефинисања појма животне средине свакако треба указати и на одређене одредбе Стокхолмске декларације која у свом првом делу и то у прве две тачке истиче: Човек је истовремено производ и творац своје околине, која му даје средства за живот у физичком смислу и која му омогућава интелектуални, морални, друштвени и духовни напредак. У дугом и пуном промена развоју људског рода на овој планети, достигнут је степен на којем је човек, захваљујући убрзаном развоју науке и технологије, стекао моћ да мења своју околину на безброј начина и у невиђеним размерама. Оба вида човекове околине-природна средина и она коју је сам изградио-битна су за његово благостање и за уживање основних права човека, укључујући и право на сам живот.³ Под животном средином, према дефиницији Закона о заштити животне средине Републике Србије, сматра се скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот, док квалитет животне средине представља стање животне средине које се исказује физичким, хемијским, биолошким, естетским и другим индикаторима. Према томе, садржај појма животна средина обухвата природом и радом створене вредности и укупан простор и окружење у коме живе људи, биљни и животињски свет и у коме су смештени насеља, добра у општој употреби, индустријски и други објекти и она одражава односе између човека и средине у којој човек живи, ради и ствара. Свакако да је животна средина глобални проблем, јер се никаквим границама и баријерама

³ Документи Конференције Уједињених нација о човековој околини одржаној у Стокхолму 5-16 јуна 1972 године. На овој Конференцији је и донета позната Стокхолмска декларација, УН, Док. А конф.48. Рев.1.

не може зауставити ширење и преношење загађујућих супстанци које угрожавају животну средину, али то је уједно и локални проблем, јер се на плану заштите животне средине мора деловати и на локалном нивоу како би се постигли задовољавајући резултати у њеној заштити, чиме се утиче и на ефикаснију заштиту животне средине и у глобалним размерима.

У процесу сагледавања феноменологије угрожавања животне средине треба констатовати да је сваким даном животна средина све угроженија, тако да садашње стање угрожености животне средине опомиње и указује на реално могуће последице по здравље и живот људи и опстанак многих биљних и животињских врста. Ваздух је све загађенији, биљни свет је угрожен негативним дејством киселих киша, нестају многе биљне и животињске врсте, угроженост вода је све ближа граници функционалне употребе, а земљиште је све више изложено разним видовима деградације. Опасности по животну средину су неспорно присутне, што и потврђују значајне промене које су се десиле у атмосфери, хидросфери и литосфери које у суштини и условљавају живот и опстанак живих бића на Земљи.

Ниво мора на планети могао би да до краја века порасте за готово два метра, раније него што се то очекивало, чиме би апокалиптички сценарио великог постопа постао реалност. Од 1990 године ниво мора се повећава за 3,4 милиметра годишње, два пута брже него током двадесетог века. Актуелним глобалним загревањем тај процес добија на убрзању и до краја века ће се повећати за 1,9 метара, претећи тако приобалним метрополама и целим острвима.⁴ У студији Међународне организације за миграције која је достављена учесницима Конференције Уједињених нација о климатским променама одржаној у Копенхагену децембра месеца 2009 године наведено је да у наредне четири деценије, због климатских промена, може се појавити чак милијарду безкућника.

На истој Конференцији господин Ранцендра Пачаури, главни панелиста Уједињених нација о клими, указао је да су животи милијарду људи у опасности уколико се не спречи емисија угљендиоксида који проузрокује глобално загревање, наводећи да ће бити више топлих таласа и обимних киша, да ће се појачати снага тропских циклона и да је крајем века могућ нестанак леда Арктичког мора, као и да ће се смањити водени ресурси у медитеранском басену. Господин Пачаури је указао и на последице нестанка леда на Гренланду које би се испојиле у повечању нивоа мора чак за седам метара, а да би од 20 до 30 % врста нестало уколико би се средња температура

⁴ До овог закључка су дошли немачко-фински пар научника и то Мартин Вермер са Хелсиншког универзитета и Штефан Рамшторф из Посдамског института за истраживање климе и то на основу мерења нивоа и температуре мора у последњих 130 година. Ови подаци су презентирани на Конференцији Уједињених нација о климатским променама одржаној у Копенхагену у децембру месецу 2009 године.

повисила за само један или два степена, с тим што процењује да би чак петина светског становништва, односно више од две милијарде људи, живело у областима с повећаним ризиком од поплава, са посебном угроженошћу становника који живе на острвима и приобалним градовима (Бошковић, 2010:910). Стоји чињеница да су „бројна географска подручја све више изложена негативним променама у животном окружењу које доводи до еколошке неизвесности, која је основ повећања социјалне нестабилности. Деградација животне средине изазива стрес у друштвеним односима и повећава учесталост конфликтних ситуација. Конфликтне ситуације као последица деградације животне средине самим тим могу добити не само локалну већ и регионалну и глобалну димензију“ (Љуштина,2012:32).

Према подацима које је објавила Међународна унија за очување природе за последњих 500 година са лица Земље нестало је 869 биљних и животињских врста, а изумирање прети још 17000 биљака и животиња широм света. Према овим подацима четвртини сисара, трећини водоземаца и осмини птица прети истребљење. Светски научници, поводом обележавања 22 маја Међународног дана биодиверзитета⁵ који је у 2009 години посвећен уништењу флоре и фауне, упозоравају да уколико се настави са садашњим трендом угрожавања животне средине, односно биљног и животињског света, за 50 година свака четврта врста ће буквално нестати са Земље и процењују да је данас у Европи озбиљно угрожено или се налази на ивици изумирања око 1000 различитих биљака и више од 150 врста птица.

Карактеристични облици угрожавања животне средине манифестују се кроз последице природних катастрофа и техничко-технолошких удеса⁶, па је веома значајно да се од надлежних субјеката редовно врши процена ризика од ових опасности и сходно томе предузимају одговарајуће превентивне мере. У том сагледавању треба узети у обзир и реалну стварност где свакодневна индустријска производња, коришћењем прљавих технологија и непоштовањем еколошких прописа и стандарда, директно утиче на загађивање основних ресурса природе. У том контексту посебно треба указати на присутне

⁵ Биодиверзитет (биолошка разноврсност) у најширем смислу означава свеобухватну променљивост живота биљака, животиња, гљива и микроорганизама, односно под овим појмом се подразумева разноврсност организама у оквиру врсте, међу врстама и међу екосистемима и обухвата укупну разноврсност гена, врста и екосистема у локалним, националним, регионалним и глобалним размерама, односно биодиверзитет представља разноврсност живих организама свих екосистеме, као и разноликост у оквиру врсте, између врста и њихових животних заједница.

⁶ У страном, па делимично и у домаћој литератури користи се израз акцидент који је преузет из англосаксонске литературе. По дефиницији нема неке битне разлике између садржаја појмова акцидента и удеса, с тим што је код нас термин акцидент присутан у стручној и научној литератури, док су термини удес, несрећа, незгода прихваћени у нашем законодавству. Тако Закон о ванредним ситуацијама Србије (Службени гласник, бр. 111/09) користи термин техничко-технолошка несрећа-удес.

опасности од удеса опасним материјама са последицама по живот и здравље људи, имовину и животну средину, па с обзиром на вероватноћу угрожавања ових добара, веома је битно да се у тој области проценом ризика сагледавају и елеминишу или ублажавају фактори ризика. У прилог овој констатацији иде и мишљење према којем су многе опасности везане за опасне материје и сходно томе неспорно је да постоји вероватноћа угрожавања многих вредности опасним материјама, па је стога нужно сагледати могућности анализе ризика, односно анализе опасности, која је већ прихваћена у многим областима, као што су транспорт, хемијска индустрија и сл. (Bedford, Cooke, 2001:1.) Уз то присутни су и разни извори јунизујућег зрачења, прекомерна бука у радној средини и на јавним местима, као и проблеми безбедног отклањања, смештаја и складирања радиоактивног и другог опасног отпада.

Данас су видљиве последице демографске експлозије, уништавања озонског омотача, ефекта стаклене баште, киселих киша, производње нуклеарне енергије, одлагања отпада, неадекватне примене хемијских средстава за заштиту у пољопривреди и др. (Чворовић, 1999:2). Уништавање озонског омотача повлачи низ штетних последица по здравље људи и животну средину. Озонски омотач који је потрошен у одређеном обиму изазива глобално отопљење које доводи до пораста температуре, топљење ледника, пораст нивоа мора, загревање океана и мора, временских непогода, што се негативно испољава на животну средину. Поред тога, смањена концентрација озона утиче на нарушавање ланца исхране и изазива низ здравствених последица. Наведени облици угрожавања животне средине доводе до непропорционалног односа између све бројнијег становништва и мањег простора са здравом животном средином за становање, живљење и рад, с једне и до супротности и неусаглашености између економских интереса и интереса заштите животне средине. У досадашњој пракси економски интереси су увек имали приоритет, па су тако изграђивани многи индустријски гиганти који су загађивали животну средину којој није била посвећивана довољна пажња, јер су еколошки интереси углавном били запостављени. Чињеница је да на данашњем степену друштеног развоја није могуће искључити присуство разних технологија и техничког напретка уопште. Стога је потребно ускладити технолошки развој са адекватним мерама заштите животне средине, те тако елиминисати или умањити дејство извора загађења, а не покушавати да се накнадно разним техничким могућностима ублажи интезитет угрожавања животне средине.

Сигурно да не треба спутавати научни и технички развој и примену савремених технологија, али то исто тако не може бити и оправдање за висок степен загађивања и деградације животне средине. У планирању развоја битно је сагледати све параметре савременог прогреса и у склопу тога изнаћи најадекватније методе као важећи инструметаријум програмирања мера заштите животне

средине, водећи рачуна о достигнућима савремене науке и поштовања еколошких законитости и стандарда.

Најтежи облици угрожавања животне средине манифестују се кроз форме еколошких деликата који обухватају еколошка кривична дела, привредне преступе и прекршаје. Еколошки деликти представљају негативну, динамичну појаву у виду активности једног или више лица у одређеном периоду и простору и треба их посматрати у склопу њиховог битисања, у зависности од тога да ли се посматрају с правног, политичког, социолошког, криминолошког или неког другог становишта (Љуштина, 2012:130)

Еколошка кривична дела су најтежи облици угрожавања животне средине и иста су у КЗ Србије систематизована у посебној глави кривичних дела против животне средине.

Еколошки привредни преступи имају одговарајући значај и запажену улогу у склопу предузетих мера на плану заштите животне средине, јер предвиђају одговорност правних и у њима одговорних лица. Наиме, правна лица, а посебно привредна друштва чија је основна делатност индустријска производња, рударство, енергетика, смештај и транспорт опасних материја и отпада, као и бављење другим техничко-технолошким делатностима које угрожавају или могу угрозити животну средину, веома су чести загађивачи животне средине, а поједина одговорна лица у њима су носиоци такве делатности, што јасно указује на значај и улогу еколошких привредних преступа у заштити животне средине.

Еколошки прекршаји представљају најблажи облик еколошких деликата који се у пракси најчешће и дешавају и веома често се под еколошким прекршајима подводе и такве ситуације у којима је животна средина угрожена у већем обиму или на ширем простору, чиме се избегава кривична одговорност и привреднопреступна одговорност правних и у њима одговорних лица. Закон о заштити животне средине Србије у казним одредбама предвиђа одговорност за еколошке привредне преступе и за еколошке прекршаје.

Облици угрожавања животне средине у појединим областима испољавају се кроз организовани еколошки криминалитет који је најизраженији у области противправног уношења у земљу радиоактивних и других опасних материја и у домену противправног изношења у иностранство заштићених природних добара и посебно заштићених биљака и животиња.⁷ Технички и технолошки напредак и нагли индустријски развој довели су до тога да су неке развијене земље суочене са проблемом смештаја и складиштења радиоактивног отпада, других опасних материја или штетних отпадака којима се може загадити животна средина. Суочени са овим проблемом који даљим развојем

⁷ Опширније о овим формама организованог еколошког криминалитета видети у књизи Еколошки криминалитет, аутора М. Бошковића и Д. Бошковића у издању Факултета за безбедност и заштиту Бања Лука, 2010.

постаје све израженији, развијене земље на разне начине настоје да се ослободе таквих материја, па је такву ситуацију искористио организовани криминалитет који разним илегалним путевима транспортује радиоактивне и друге опасне материје, остварујући тако знатну финансијску добит. „У овом послу учествују и трговци, руководећи кадар и инжењери средњих и великих предузећа, који вешто планирају и суптилно изводе своја недела против животне средине, користећи при том најмодернију компјутерску и информациону технику. Ради се о интелигентним криминалцима који располажу снажним аргументима, а често и извесном друштвеном моћи,раде одлично, максимизирајући своје зараде и не обзирајући се на штету коју наносе животној средини (Stumper, 1992:337).

Кријумчарење и недозвољена трговина заштићеним и другим природним добрима, биљкама и животињама омогућава организованом криминалитету добру зараду, пошто у иностранству постоји велики број колекционара који наручују одређена природна добра, ретке биљке и животиње од којих су многе законом посебно заштићене, што је дошло до изражаја крајем прошлог и у првој деценији овог века. Вредност која се оствари кријумчарењем и недозвољеном трговином ретким биљкама и животињама креће се и до неколико милијарди долара, па организовани криминалитет овој криминалној делатности посвећује посебну пажњу.

Трговина дивљим, угроженим и ретким врстама је високо профитабилан посао и укључује широк спектар врста и милионе примерака и животиња сваке године, а све у циљу задовољења потребе за љубимцима, егзотичним биљкама, крзном, кожом, трофејима, као и разним другим производима од ових врста или њихових делова. Последица таквог односа према дивљим угроженим и ретким врстама флоре и фауне резултира високим степеном њихове угрожености и опстанка у природи. У овој недозвољеној трговини Интернет представља нови изазов, јер виртуелне продавнице са лакоћом повезују продавца и купца, без обзира на физичку удаљеност, па стога и не чуди што се у последње време велики део недозвољене трговине одвија путем Интернета. (Љуштина, 2009:168-169).

3. Делатност полиције у заштити животне средине

Превентивна и репресивна делатност које полиција примењује у супростављању криминалитету уопште, па и у области заштите животне средине, не могу се посматрати као два одвојена и независна облика полицијског деловања. Наиме, многе радње које полиција предузима садрже превентивну и репресивну компоненту, што значи да имају превентивно репресивни карактер, па се стога не могу строго диференцирати. Без обзира што се све више заговара превенција и указује на потребу свеобухватније превентивне

делатности, ипак у пракси превенција још увек није изнашла адекватно место. Суштина превенције у домену заштите животне средине састоји се у елиминасању криминогених фактора, који узрокују разне видове угрожавања животне средине, чиме се спречавају тежи облици угрожавања који се испољавају у виду еколошких деликата. Репресивном делатношћу се не делује на узроке угрожавања животне средине, већ се њеном применом делује на последице и то најчешће након извршеног неког од еколошких деликата. Суштина репресије је у откривању еколошких акцидентата, у прикупљању адекватних материјалних и личних доказа, у проналажењу учиниоца, у његовом привођењу надлежном органу, у процесуирању и изрицању адекватне санкције.

Када је у питању надлежност полиције у спречавању и сузбијању еколошког криминалитета, у научној и стручној литератури, као и на одређеним научним и стручним скуповима, могу се прочитати и чути различита мишљења. Неспорно је да у домену заштите животне средине, Агенција за заштиту животне средине, надлежне инспекције и други специјализовани субјекти (институти, заводи, центри и др.) имају посебно место и улогу који су дефинисани одговарајућим законима, и фактички ови субјекти имају примарне задатке и први наступају у таквим ситуацијама. Међутим, али то не искључује ангажовање полиције, нарочито када постоје основи сумње да се ради о еколошком кривичном делу, где полиција има значајне задатке да кроз примену одговарајућих полицијских овлашћења делује на разјашњавању и доказивању еколошког кривичног дела и откривања учиниоца.

Полиција има посебно место и задатке у заштити и унапређењу животне средине, управо кроз криминалистичку делатност на плану спречавања, откривања и доказивања еколошких кривичних дела, у ком циљу и остварује сарадњу са одговарајућим специјализованим органима. Неприхватљиво је још увек понекад присутно мишљење да полиција није надлежна да превентивно и репресивно поступа у области заштите животне средине, па чак ни онда када се ради о еколошким кривичним делима, већ да ти послови спадају у искључиву надлежност специјализованих органа. Ово мишљење, нарочито када се ради о еколошким кривичним делима, супротно је одредбама Законика о кривичном поступку које прописују надлежност полиције када се ради о кривичним делима за која се гоне по службеној дужности. Еколошка кривична дела се гоне по службеној дужности и ни једним законским прописом нису изузета из надлежности полиције, па је сходно томе полиција надлежна да применом одговарајућих криминалистичких радњи и мера спречава и открива еколошка кривична дела и да остварује сарадњу са специјализованим органима који код одређених кривичних дела наступају у првом плану, као и са другим надлежним органима.

Управо, полазећи од последица криминалитета против животне средине које могу бити несагледиве, у смислу да прелазе локалне, регионалне, нацио-

налне па и међународне оквире, значајно је указивање према којем да би се „уопште открило кривично дело овакве природе може се појавити потреба да делују припадници полиције на различитим нивоима, почев од локалног па до међународног. Из тог разлога, неопходно је обезбедити континуирану и интензивну сарадњу између полиција на различитим нивоима како би се омогућила адекватна заштита животне средине“ (Kevin, 2005:303-304).

Такође, полиција је надлежна и за превентивно и репресивно деловање у оквиру еколошких прекршаја.⁸ Не могу се по било ком основу искључити задаци полиције у контроли загађености ваздуха од моторних возила, контроли транспорта експлозивних материја, као ни право надзора по основу одредаба појединих закона који се односе на проблематику експлозивних материја, пожара, безбедности саобраћаја и др.

У сузбијању еколошких кривичних дела полиција се укључује самостално или по захтеву и тражењу других надлежних органа, нарочито код акцидентних загађивања животне средине. У превентивној делатности треба да учествују припадници униформисане и криминалистичке полиције, док у откривању, разјашњавању и доказивању еколошких кривичних дела треба да учествује онај стручни организациони део криминалистичке полиције који је надлежан за примену одговарајућих криминалистичких метода у таквим ситуацијама. Униформисани припадници полиције на плану заштите животне средине могу да испоље одговарајућу активност на безбедносном сектору и то нарочито у области заштите од пожара, транспорта и чувања експлозивних, радиоактивних, отровних и других опасних материја, загађивања у већем степену река, језера и мора, загађивања ваздуха, незаконитог лова и риболова, пустошења шума и др. У том смислу не губи на актуелности мишљење према којем „у сузбијању деликата против човекове околине треба да учествује комплетна униформисана полиција и криминалистичка полиција. За успешан рад нужно је, пре свега, брза расположивост свих полицијских снага са вишим нивоом знањем, које су опремљене одговарајућим специјализованим уређајима. У суштитни првенствено се ради о томе да се сви полицијски службеници анимирају за проблеме заштите човекове средине, те да се оспособе за уочавање кривичних дела и кршења прописа, како би први корак направили са толиком знањем да стручњацима омогиће евентуално касније спровођење истражних радњи и обезбеђење доказа.“ (Stumper, 1985:368)

Успешна примена одређених криминалистичких метода у спречавању и сузбијању еколошког криминалитета захтева и одређени ниво стручности оперативних радника и униформисаних радника полиције, како у погледу

⁸ Присутна су такође искључива мишљења о ненадлежности полиције у сузбијању еколошких прекршаја. Оваква мишљења се апсолутно демантују анализом позитивних законских прописа и полицијском праксом у спречавању и сузбијању еколошких прекршаја која је сваки даном разноврснија и обимнија.

познавања специфичности еколошке проблематике, тако и у погледу познавања тактике и технике примене конкретних криминалистичких метода. Сваки конкретан случај загађивања и деградације животне средине, за који постоје основи сумње да садржи елементе неког од еколошких кривичних дела, уједно и опредељује полицију у избору одређених криминалистичких радњи и мера у циљу његовог разјашњавања и доказивања.

У домену надлежности полиције неспорно да спада спречавање и сузбијање еколошких кривичних дела, али с друге стране треба нагласити да полиција није онај најистуренији субјект заштите животне средине чији је примарни задатак да одмах и прва реагује на свако угрожавање било којег ресурса природе. Специјализовани органи, као што су минастарства надлежна за заштиту животне средине, а у оквиру њих агенције и инспектори за заштиту животне средине, друге надлежне инспекцијске службе и остали надлежни органи, су они субјекти који наступају у првом плану у свим ситуацијама загађивања и деградације животне средине. Сигурно да се полиција не може ангажовати у свим случајевима загађивања и деградације животне средине, нарочито не код минорних и баналних загађивања, јер то и не спада у њену надлежност, јер полиција није специјализовани субјект заштите животне средине, а то би је и одвлачило од њеног основног задатка откривања и доказивања кривичних дела за која се гони по службеној дужности.

Полазећи од специфичности угрожавања и заштите животне средине, а посебно еколошког криминалитета, произилази и размишљање о специјализацији одговарајућих полицијских кадрова за послове заштите животне средине из њене надлежности. У том смислу карактеристично је мишљење према којем „државни органи који се баве заштитом животне средине се међусобно разликују и имају другачије оперативне принципе у борби против овог вида криминалитета. У том смислу, могу се поделити у две групе. Прва, коју представља традиционална полиција која се углавном бави конвенцијалним криминалитетом, као што је нпр. улични криминал. И друго, специјализоване полицијске службе чији су припадници посебно обучени за борбу против криминала којим се угрожава животна средина.“ (Kevin, 2005:296.

4. Превентивна делатност полиције у заштити животне средине

Одговарајућим методама превентивног деловања полиција може допринети спречавању многих облика загађивања и деградације животне средине, пре свега оних за које постоји вероватноћа да се могу испољити у виду еколошких кривичних дела. Полиција у превентивној делатности на заштити животне средине, односно у спречавању еколошког криминалитета не користи неке посебне и специјалне метод, већ постојеће методе које користи и

за друге облике криминалитета, с тим што их прилагођава свакој конкретној еколошкој ситуацији. Превентивна делатност полиције углавном се испољава кроз облике њене делатности на безбедносном сектору, тј. кроз позорничку и патролну делатност и кроз обављање низ других радњи и мера које полиција реализује кроз контролну функцију. Међутим, за ефикаснију превенцију у области заштите животне средине, посебно је значајна делатност полиције у локалној заједници која подразумева сарадњу и заједнички рад са грађанима, тј. партнерство полиције и грађана у решавању присутних проблема који имају карактер деликвентног понашања.⁹

Основни задаци превентивног деловања полиције се састоје у указивању надлежним органима на уочене одређене појаве еколошког карактера, које као узроци могу довести до угрожавања животне средине. Ефикасност превентивног деловања полиције у заштити животне средине зависи од активности органа надлежних за отклањања и санирање уочених еколошких криминогених фактора у циљу спречавања загађивања животне средине ван граница толеранције.

Благовремено информисање надлежних органа о стању у области угрожавања животне средине, структуре, кретању и територијалној дистрибуцији еколошког криминалитета спада у значајне методе превентивног рада полиције. Међутим, ту се поставља и питање у ком обиму је полиција информисања о еколошкој проблематици и може се констатовати да је тај квантум сазнања у односу на остале облике криминалитета далеко мањи, што је и логично с обзиром на место и улогу полиције у заштити животне средине уопште. Информације са којима полиција располаже, а које се односе на еколошку проблематику, а посебно на услове који погодују угрожавању животне средине и на факторе ризика, са одређеним предлогом мера на отклањању уочених недостатака и пропуста, периодично треба да доставља надлежним органима економског система и локалне самоуправе. Основни циљ оваквог информисања јесте да се надлежни органи упознају са стањем у овој области и да се анимирају на предузимање адекватних радњи и мера на отклањању еколошких жаришта. Управо, недостатак благовремених и потпуних информација директно утиче да многи криминогени фактори и даље остану као потенцијална опасност да буду проузроковачи нових облика угрожавања животне средине. У ту сврху полиција треба да користи све податке из криминалистичких информационих система, као и из других информационих система ван полиције, који могу пружити еколошки интересантне информације које се могу односити на потенцијалну опасност угрожавања животне средине извршења еколошких кривичних дела. Непотпуна информација не може да укаже на могући степен опасности, а још мање

⁹ Опширније о делатности полиције у локалној заједници у спречавању еколошких делката видети: А. Љуштина, оп. цит. стр. 148-150.

да помогне полицији у процени да ли ће се потенцијално загађивање животне средине испољити у виду еколошког кривичног дела.

Полиција своју превентивну делатност на плану заштите животне средине остварује и пружањем стручне помоћи субјектима у оквиру економског система, као и другим правним лицима, предузетницима и субјектима који могу допринети ефикаснијој заштити животне средине. Мора се констатовати да је овај вид превентивног деловања полиције далеко присутнији када се ради о другим, а не еколошким кривичним делима, што је и разумљиво с обзиром на стручност и искуство полиције у откривању и разјашњавању других видова криминалитета. Даљим стручним усавршавањем, специјализацијом кадрова и бољом техничком опремљеношћу и полиција би требала да буде у повољнијем положају да пружи одговарајућу стручну помоћ на плану спречавања најтежих облика угрожавања животне средине.

У неким областима превентивног ангажовања присутне су извесне потешкоће иако постоји сумња да се ради о прекомерном загађивању, што је нарочито присутно у оним ситуацијама када се ради о великим индустријским загађивачима, па би примена радикалнијих превентивних мера имала за последицу и престанак рада одређених погона, што би се негативно одразило на процес производње и проширене репродукције. У оваквим ситуацијама најчешће су привредни и политички интереси јачи од еколошке аргументације, што значи да се заштита животне средине ставља у други план. Управо, ограничена могућност превентивног деловања полиције, па и других надлежних органа, долази до изражаја приликом планирања и договора око изградње индустријских и других сличних објеката за које је реално очекивати да су потенцијални будући загађивачи животне средине. У оваквим и сличним ситуацијама у самом старту се запоставља превенција, јер се планирање изградње и одређени договори врше у ужем кругу одговорних лица из политичких и привредних структура где се приоритет даје постављеним циљевима такве изградње, а последицама по животну средину се недовољно или уопште не посвећује пажња.

Када се говори о могућности превентивног деловања полиције на плану спречавања угрожавања животне средине, треба имати у виду и многе законе који, регулишући одређену проблематику, садрже и поједине одредбе које се односе и на заштиту животне средине. Међу њима су карактеристични закони који се односе на области заштите од пожара, ванредних ситуација, експлозивних и других опасних материја, безбедност саобраћаја и др. који одређеним одредбама овлашћују полицију и Сектор за ванредне ситуације да кроз надзор и контролу предузимају одговарајуће превентивне мере које су значајне и с аспекта заштите животне средине, јер се њима онемогућава или смањује могућност угрожавања животне средине и вршења еколошких кривичних дела. Управо, одговарајући видови сарадње полиције и Сектора за ванредне

ситуације у склопу превентивног деловања на заштити животне средине могу да допринесу спречавању многих облика угрожавања животне средине.

5. Репресивна делатност полиције у заштити животне средине

У заштити и унапређивању животне средине репресивна делатност полиције креће се у оквирима откривања, разјашњавања и доказивања еколошких кривичних и откривања њихових учинилаца, а у одређеним случајевима и откривање еколошких прекршаја и њихових учинилаца. Полиција у оквиру своје надлежности у домену репресије предузима адекватне криминалистичко-тактичке и криминалистичко техничке радње и мере као и радње доказивања, а у одређеним случајевима спроводи и специјалне истражне технике. У поступку откривања и доказивања еколошких кривичних дела, потребно је констатовати да код одређених кривичних дела чијим се извршењем загађује вода, ваздух, земљиште и шуме, код кривичних дела где се последица испољава у радиоактивности и код кривичних дела где је објект радње нуклеарна материја, посебну улогу имају одговарајуће службе надлежног министарства и надлежни инспекцијски органи. У таквим ситуацијама полиција спроводи оне криминалистичке радње и мере за чије спровођење је искључиво надлежна и које имају оперативан карактер, чиме се управо и омогућава потпуно разјашњавање и доказивање посебно сваког еколошког кривичног дела. Због тога је нужно да и у склопу репресивне делатности полиција остварује одговарајуће видове сарадње са другим надлежним органима, што омогућава постизање далеко већих ефеката, јер се у поступку откривања и разјашњавања еколошких кривичних дела, комбинацијом овлашћења полиције и инспекцијских и других органа смањује простор и могућност да одговорна лица избегну кривичну одговорност или да ауторитетом свог положаја врше опструкцију на плану прикупљања личних и материјалних доказа.

Извори сазнања за угрожавање животне средине где постоје основи сумња да се ради о еколошком кривичном делу могу бити различити, од оперативне делатности полиције, делатности специјализованих и других органа, до разних видова пријава и путем средстава јавног информисања. Од садржаја добијене информације зависи и које ће радње полиција даље да предузме и са којим специјализованим органима ће успоставити сарадњу у циљу потпунијег планирања и ефикаснијег предузимања одговарајућих репресивних мера.

По сазнања за еколошки акцидент за који постоје основи сумње да се ради о еколошком кривичном делу следи брз излазак на лице места, обезбеђење места извршења кривичног дела, проналажење извора личних доказа и обављање краћих информативних разговора. Екипа за вршење увиђаја кроз

динамичку и статичку фазу спроводи увиђај у сарадњи са одговарајућим вештацима и представницима специјализованих органа, што је веома битно, с обзиром на осетљивост и лаку променљивост већег броја трагова који настају при загађивању појединих ресурса животне средине. Ангажовање вештака одговарајуће струке не искључује обавезу да оперативни радници полиције, који раде на сузбијању еколошког криминалитета, поседују одређени фонд специјалистичких знања из еколошке области, јер је то упрво битан услов за оријентацију, укључивање и стручну примену одређених криминалистичких метода у откривању и доказивању еколошких кривичних дела. У оперативној делатности на разјашњавању и доказивању еколошког кривичног дела, полиција предузима одговарајуће криминалистичке радње и мере, а пре свега прикупљање обавештења, осматрање, праћење, вештачење, преглед, претресање, задржавање и сл. Посебна делатност се усмерава на откривању загађивача, односно узрочника угрожавања животне средине, на откривању осумњиченог лица за конкретно еколошко кривично дело, на обезбеђењу доказа, након чега следи подношење кривичне пријаве надлежном јавном тужиоцу. Подношењем кривичне пријаве неће у сваком случају значити завршетак оперативног рада полиције по конкретном предмету, јер сложеност и тежина разјашњавања и доказивања еколошких кривичних дела, у многим случајевима ће захтевати и даље оперативно поступање полиције на допуни доказа и то најчешће у сарадњи са специјализованим субјектима.

У склопу репресивне делатности нужно је да полиција у сарадњи са специјализованим и другим надлежним органима у потпуности утврди право чињенично стање код сваког случаја прекомерног загађивања, угрожавања или деградације животне средине, како би се могао донети правилан закључак у погледу постојања одређеног еколошког кривичног дела. Такође, у појединим криминалистичко-тактичким ситуацијама након извршеног еколошког кривичног дела, полиција треба да оствари сарадњу са Сектором за ванредне ситуације и Управом за транспорт опасног терета, нарочито ако је изазван удес експлозивним или неким другим опасним материјама.¹⁰ Циљ овакве сарадње јесте управо утврђивање правог чињеничног стања који ће омогућити покретање кривичног поступка и изрицање санкција према свим оним лицима која својим чињењем или пропуштањем врше кривична дела против животне средине.

У поступку откривања, разјашњавања и доказивања еколошких кривичних дела не сме се запоставити чињеница о присутности бланкетне диспозиције код ових кривичних дела, што захтева познавање прописа којима се регулише

¹⁰ Законом о транспорту опасног терета (Службени гласник Р. Србије бр.88/2010) формирана је Управа за транспорт опасног терета која врши надзор и спровођење превентивних мера у области опасних материја, док ту делатност у домену експлозивних материја врши Сектор за ванредне ситуације.

област заштите животне средине, пошто кривичноправна норма не одређује радњу извршења кривичног дела, већ само упућује на ове прописе. Репресиван рад полиције на сузбијању еколошког криминалитета, у многим случајевима, је праћен локалном заинтересованошћу, некоректним односом одговорних лица у економском систему и то пре свега у склопу највећих загађивача и већим степеном толеранције и разумевања према таквим загађивачима од стране одговорних у локалној самоуправи. Због тога се и дешава да у неким случајевима загађивања и угрожавања животне средине где је очигледно да је оно прекомерно и ван сваке толеранције и да се ради о еколошком кривичном делу, и не долази до примене одговарајућих репресивних мера од стране надлежних органа.

6. Закључак

Ефикасна заштита животне средине подразумева ангажовање, сарадњу и стручни рад како специјализованих органа за заштиту животне средине, тако и других субјеката који у оквиру своје надлежности и овлашћења могу допринети спречавању и откривању тежих облика угрожавања животне средине, пре свега који садрже елементе одређеног кривичног дела. Полиција има могућности да кроз своје методе превентивног деловања знатно партиципира у домену спречавања угрожавања животне средине и обавезу да применом одговарајућих репресивних криминалистичких радњи и мера открива еколошка кривична дела и одређене еколошке прекршаје, њихове учиниоце и да обезбеђује адекватне доказе. Да би се постигла што већа ефикасност у превенцији и репресији заштите животне средине, битно је да се поштује начело законитости, односно законски и подзаконски прописи и еколошки стандарди и да заштита животне средине не буде запостављена у корист економских интереса.

7. Литература

1. Bedford, T, Cooke, R. (2001), *Probabilistic Risk Analysis: Foundadion and Methods*, Cambridge University Press, Cambridge.
2. Бошковић, Д., Превенција угрожавања животне средине у промету и превозу експлозивних материја,
3. Бошковић, М. Бошковић, Д. (2010), *Еколошки криминалитет*, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука.
4. Grasl, H. (2011), *Климатске промене*, превод, Лагуна, Београд
5. Kevin, T.(2005), *Police, Law Enforcement and the Environment* , Current Issues in Criminal Justice, vol. 16, no. 3.
6. Лилић, С. (2010), *Еколошко право*, Правни факултет, Београд.
7. Љуштина, А. (2012), *Еколошка безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

8. Љуштина, А. (2009), Угрожавање еколошке безбедности недозвољеном трговином биљним и животињским врстама, Безбедност, МУП Републике Србије, Београд, бр. 1-2.
9. Чворовић, З. (1999) *Одговор на хемијски акцидент*, Задужбина Андрејевић, Београд.
10. Саздовска, М.(2007), Криминалистичка полиција и еколошки криминалитет, Скопје.
11. Stumper, A. (1992), Internationale Kriminalitet im Umbruch, Die Polizel.
12. Stumper, A. (1985), Die Rolle der Polizel bei der Benaltigung ekologischer Probleme, Die Polizel, br. 12.
13. Dejan Bošković, PhD
14. Assistant Professor Alaksandra Ljuština, PhD

PHENOMENOLOGY OF ENVIRONMENTAL THREATS AND POLICE ACTIVITIES IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION¹¹

Summary

The fact is that environmental threats take many various forms having different intensity and consequences, as well as that technological development and inadequate safety measures imply the new types of environmental pollution and degradation. Therefore, it is very important to present the current phenomenology of environmental threats, as well as the activity of some other agencies which, beside preventive and repressive measures under the authority of the existing actors in environmental protection, can significantly contribute to the prevention and suppression of various environmental threats. In that context, preventive and repressive police activities have been studied and the result of that study presented in this paper. Furthermore, in order to get valid research results, it was methodologically correct to previously consider and analyze current environmental threats.

¹¹ This paper is the result of the realization of the scientific research project entitled “National security of the Republic of Serbia and Security Integrations”. The project is funded by the Academy of Criminalistic and Police Studies in Belgrade (2012–2014). The project leader is Professor Mladen Bajagić, PhD.

ЗНАЧАЈ ИНФОРМАЦИОНЕ БЕЗБЕДНОСТИ ЗА НАЦИОНАЛНУ БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ¹

доц. др Петар Чисар
мр Немања Маринковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Имајући у виду глобалну повезаност и међузависност у сфери информационо-комуникационих технологија (*Information and Communication Technologies - ICT*), постаје разумљива тежња једне државе да о безбеди што већи утицај у домену мрежних комуникација, чиме она уједно позитивно утиче и на своју безбедност. Стога информационе технологије представљају важну државну вредност и стратешки ресурс националне безбедности, а сигурности интегритете лектронских комуникација постају један од виталних националних интереса. Информациона безбедност је, као један од праваца истраживања у сфери безбедности, резултат технолошког развоја и одраз праћења савремених светских трендова. Она се јавља не само као један од основних облика безбедности, већ и као саставни део других видова безбедности у којима ICT заузима веома битно место. О значају информационе безбедности говори и чињеница да је она постала једна од основних компонената националне безбедности. Информациона безбедност је, дакле, интегрална компонента националне безбедности која подразумева стање заштићености животно важних вредности и интереса појединаца, друштва и државе у информационој сфери од спољашњих и унутрашњих опасности (ризика), односно стање заштићености информационе средине друштва које омогућава њено формирање, коришћење и развој у интересу грађана, организација и државе.²

¹ Овај рад је резултат реализације научно-истраживачког пројекта под називом "Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције". Пројекат се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 бр. 662/1 од 29.11.2011, а додобен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011.

² Нye, J. S. Jr.: *Limits of American Power*, Political Science, Vol. 117, No. 4, The Academy of Political Science, New York, 2002/2003.

Кључне речи: информациона безбедност/сигурност, национална безбедност, претње информационој безбедности, безбедносне интеграције

1. Увод

Информациона безбедност (ИБ) се може приступити на више начина. Тако на пример, под појмом ИБ може се схватити заштита информационих система против неауторизованог приступа или модификација информација било у чувању, обради или преносу и против лишавања услуга ауторизованих корисника, укључујући неопходне мере детекције, документовања и отклањања таквих претњи. ИБ је такође могуће дефинисати и као меру заштићености информација и припадајуће инфраструктуре од случајних или намерних утицаја (упада) природног или вештачког карактера који могу нанети значајне губитке информационим субјектима и њиховој инфраструктури.

Упад, као вид угрожавања сигурности система, може бити дефинисан као било који скуп акција који покушава да компромитује интегритет, поверљивост или расположивост ресурса.³ Један од пионира из области детекције упада James P. Anderson раних 80-их година XX века дао је следећу дефиницију: Упад је било који неауторизовани покушај да се приступи, манипулише, измени или уништи информација или да се систем учини непоузданим или неупотребљивим.⁴

Систем за детекцију упада има за циљ да детектује овакве типове активности. Детекција упада је процес мониторинга и анализирања догађаја који се појављују у рачунарском систему или мрежи на знаке упада, дефинисаног као покушај компромитације поверљивости, интегритета и расположивости или као покушај заобилажења сигурносних механизма успостављених у рачунару или мрежи.⁵

Сигурност информација добија све већи значај у савременом друштву. Модерни државни и привредни субјекти у свом пословању све више зависе од имплементираних информационе и комуникационе технологије. Нове ИСТ технологије омогућавају проток велике количине информација између пословних субјеката, али уједно излажу информационе системе и њима припадајуће информације бројним претњама.

³ Плескоњић, Д., Ђорђевић, Б., Мачек, Н., Царић, М. (2006). *Сигурност рачунарских мрежа*. Београд, Виша електротехничка школа.

⁴ Anderson, J.P. (1980). *Computer Security Threat Monitoring and Surveillance*. Fort Washington: James P. Anderson Co. Dostupno na: <http://src.nist.gov/publications/history/ande80.pdf>.

⁵ Bace, R., Mell, P. (2000). *Special Publication on Intrusion Detection Systems*. USA: National Institute of Standards and Technology. Dostupno na: www.21cfrpart11.com/files/library/government/intrusion_detection_systems_0201_draft.pdf

Појам информационе сигурности се не односи искључиво на техничке мере заштите (корисничка имена, лозинке, енкрипцију, права приступа и сл.), већ подразумева административне (сигурносна политика, правилници, процедуре) као и физичке мере (видео – надзор, заштита просторија, физичка контрола приступа итд.). Како би информациони систем био заштићен на задовољавајући начин, потребно је успешно планирати, имплементирати и надzirати све неопходне мере заштите.

Данас је у великој мери препозната потреба за успешним менаџментом сигурношћу информација, па се стога развијају бројни стандарди који дају препоруке за успостављање система управљања сигурношћу информација. На међународном нивоу све прихваћенија је норма ISO (*International Organization for Standardization*)/IEC (*International Electrotechnical Commission*) из серије 27000 која даје препоруке за успешну имплементацију ефикасног система менаџмента. Разлог прихватања овог стандарда је што осигурава флексибилност, дефинише управљачки оквир, а не задире у конкретну техничку имплементацију, што га чини примењивим у различитим пословним окружењима. Норма ISO/IEC 17799 садржи попис сигурносних контрола и представља општи и опсежан кодекс поступака за менаџмент сигурношћу информација.

2. Појам информационе сигурности

Све широм имплементацијом рачунарских технологија, указала се потреба за ефикасним аутоматизованим средствима за заштиту информација смештених на рачунарима. Заштита информација је од посебног значаја код дељених система (нпр. системи са дељењем датотека), према којима је приступ омогућен кроз јавне рачунарске мреже. Битан моменат који је такође утицао на развој сигурносних метода јесте појава и ширење дистрибуираних система, као и шира примена рачунарских мрежа и комуникација. Сигурност рачунарских мрежа (енгл. *Computer network security*) је генеричко име за скуп алата, процедура, политика и решења који су пројектовани с циљем да рачунарски систем одбрани од напада.⁶

У склопу разматрања појма сигурности неког информационог система, потребно је истаћи неколико општих принципа:

- Сигурност је сложени динамички процес, који непрестано мора да се унапређује како би адекватно одговорио нападима на информациони систем. Циљ обезбеђења сигурности је елиминисање или минимизација евентуалних штета. Ниво почињене штете у једном информационом систему може имати разне облике – од губитка клијената због сазнања

⁶ Плескоњић, Д., Ђорђевић, Б., Мачек, Н., Царић, М. (2006). *Сигурност рачунарских мрежа*. Београд, Виша електротехничка школа.

о упаду у систем, преко губитка конкурентске предности због украдених поверљивих информација, до губитка ресурса и продуктивности као последица злоупотребе информационог система.

- Не постоји апсолутна сигурност – Структура потенцијалног напада се никада унапред не зна. Нападач поред постојећих познатих типова напада може применити и њихову сложену комбинацију, као и употребити до тада непознате варијанте напада, које одбрану чине тешком или понекад немогућом.
- Увек треба имати у виду потенцијалне нападаче – Постоји широк дијапазон мотива за напад на један информациони систем: од стручног изазова до нелегалног стицања новца. У том смислу, неопходно је рачунати на реалну опасност која прети информационом систему. У циљу заштите од злонамерних напада, од виталног је значаја константно унапређење примењених метода информатичке заштите.
- Поред различитих метода заштите, у обзир треба узети и људски фактор са свим својим слабостима – На информациони систем могуће је извршити напад споља, изнутра или комбиновано. Напад је утолико ефикаснији, уколико у њему постоји учешће запослених, тј. људски фактор (одавање осетљивих лозинки, олакшавање или омогућавање иначе забрањених приступа и др.).

Организација за економску сарадњу и развој (*The Organisation for Economic Cooperation and Development* – OECD) је установила девет принципа сигурности информационог система:

- Свест о информационој сигурности – Важно је бити свестан потребе за сигурношћу информационог система и заштитним сигурносним мерама.
- Одговорност – Сви чланови организације су одговорни за сигурност информационог система.
- Одзив – Сви чланови организације треба да правовремено и кооперативно учествују у спречавању, детекцији и решавању сигурносних инцидената.
- Етика – Сви чланови организације треба да поступају респективно према легитимним интересима осталих.
- Демократија – Сигурност информационог система треба да буде у складу са правилима демократског друштва.
- Процена ризика – Потребно је спроводити процене ризика.
- Дизајн и имплементација сигурносних мера – Сигурносне контроле треба да буду саставни део информационог система.
- Управљање сигурношћу – Организација треба да успостави јасан приступ управљању сигурношћу.

- Промене – Организација треба редовно да надзире систем информационе сигурности и изводи потребне модификације сигурносних политика, мера, процедура и сл.

У ширем смислу, под сигурношћу се подразумева како екстерна сигурност у интернет (и мобилном) окружењу, тако и сигурност комплетне интерне рачунарске инфраструктуре. У ужем смислу, логично претпостављајући да је интерна рачунарска сигурност обезбеђена, под сигурношћу у електронском пословању сматра се примена одговарајућих сигурних метода заштите на системском, мрежном и апликативном нивоу.

3. Идентификација основних појмова

У данашње време подаци представљају основно добро једног субјекта. Незаштићени подаци, поред тога што се могу изгубити као последица отказивања уређаја на коме су смештени, представљају и примамљиву мету за разне злоупотребе. Напади на информациони систем и податке могу се извести са екстерне или интерне стране периметра. Да би се утврдиле све евентуалне мањкавости у сигурности података и информационог система у целини потребно је извршити детаљну и комплексну анализу, која у себи мора да обухвати: техничку анализу, анализу спољне рањивости система и анализу унутрашње рањивости система.

Техничка анализа се састоји из низа задатака чији је циљ да изврше проверу ризика везаних за мрежу и заштиту података. Ови ризици се јављају као последица техничких недостатака, неодговарајуће и незаштићене опреме, конфигурационих проблема и сигурносних пропуста, чиме се отвара питање рањивости информационог система и његове потенцијалне злоупотребе. Провера спољне рањивости обухвата утврђивање и евалуацију способности система да одбрани кориснике и податке од напада споља (најчешће са стране интернета). Знатан део напада на информациони систем и податке изводе незадовољни и заједљиви запослени. Провера унутрашње рањивости система стога представља основу сигурног система. Подаци добијени анализом стања информационог система дају јасну слику о мерама које је потребно предузети у циљу заштите података. У зависности од степена рањивости и уочених пропуста у примењеним мерама заштите, спроводе се адекватне хардверске и софтверске промене информационог система.

Сигурносне методе које налазе примену у информационом систему могу се поделити на четири групе:

- Криптографске методе – математичке трансформације којима се модификују подаци тако да само корисници с правом приступа, односно „правим кључем“ могу да их препознају. Ове методе су

најчешће саставни део сигурносних протокола који се користе у оквиру системске заштите комуникације.

- Програмске методе – подразумевају примену сигурносних метода на апликативном нивоу. Адекватном применом различитих софтверских метода имплементираних у апликацији, могуће је значајно унапредити укупан степен заштите.
- Организационе методе – односе се на изоловање критичних апликација на наменским хост-овима који имају обезбеђен задовољавајући ниво сигурности. Хост представља матични рачунар, главни рачунарски систем, централни рачунар, односно рачунарски систем у мрежи дистрибуиране обраде, на коме се припремају програми који ће се извршавати на неком од подређених рачунарских система. Уједно, то је рачунар у мрежи преко кога се успостављају везе и који управља функцијама мреже. Поред тога, у складу са усвојеном сигурносном политиком, дефинишу се права и овлашћења приступа одређеним подацима и апликацијама.
- Физичке методе – односе се на планирање сигурносне архитектуре, користећи погодне рачунарске ресурсе, чијом се имплементацијом стварају претпоставке за постизање задовољавајуће сигурности. У ову групу сигурносних метода спада и обезбеђење рачунарских система од неовлашћеног приступа.

4. Критеријуми за оцену сигурности

Сигурносна услуга је услуга која повећава сигурност система за обраду и пренос података. Овде спадају аутентикација корисника и података, интегритет података, поверљивост података, ауторизација, преглед, расположивост и непорецивост.

У циљу обезбеђења сигурности, неопходно је испунити сигурносне услуге формулисане кроз следеће критеријуме:

- Аутентикација (потврђење) корисника – поступак који обезбеђује системски доказ да је корисник стварно онај којим се представља. У приватним и јавним рачунарским мрежама (укључујући и интернет) најраспрострањенији вид аутентикације је помоћу корисничког имена и лозинке. Ово је истовремено и најнижи степен заштите у рачунарским мрежама. Други начин за обезбеђивање сигурне аутентикације и заштићених трансакција је употреба физичких уређаја који ће гарантовати интегритет корисника. Најраспрострањенији уређаји који се користе за аутентикацију су смарт-картице и токени.
- Аутентикација података – састоји се од два подсервиса: интегритет података и аутентикација порекла података. Помоћу интегритета

података прималац може бити уверен да се подаци нису изменили у току транзита. Аутентикација порекла података потврђује примаоцу да пристигли подаци заиста потичу од назначеног пошиљаоца.

- Поверљивост података – обезбеђује у транзиту заштиту од откривања било ког податка, а остварује се енкрипцијом података. За сигурност у електронском пословању је од виталног значаја употреба до сада доказано непробијених алгоритама.
- Ауторизација – поступак одређивања да ли (потврђен) ентитет има право да изврши неку акцију. Ово је уједно и потврда поузданости система који омогућава трансакције и сервисе за е-пословање.
- Преглед – омогућава добијање историје акција које се могу користити за утврђивање шта је (ако је) било нешто погрешно, када се грешка догодила и шта је био узрок томе. Преглед се такође може користити и за прелаз на задње забележено „исправно“ стање информације.
- Распоживост – критеријум који сигуран систем мора да задовољи, а односи се на неопходност да систем мора бити доступан онима којима је потребан, када је потребан и где је потребан, упркос могућим неочекиваним и непредвидивим догађајима. Постиге се имплементацијом квалитетних хардверских и софтверских решења.
- Непорецивост – доказ да је корисник заиста иницирао трансакцију, тј. онемогућава се порицање извршене трансакције. Непорецивост се обично имплементира путем захтева корисника за дигиталним потписом трансакције. Дигитални потписи су јединствени за кориснике и сврха им је да потврде да је корисник био укључен у неку одређену трансакцију. Ако се процесом спајања корисничког имена с кључем за потпис (креирање дигиталног сертификата) дође до поклапања с претходним подацима, уз легалне захтеве, дигитални потпис може бити довољно „јак“ да омогући непорицање корисничких акција у каснијој фази.⁷

5. Сигурносни напади и претње

Сигурносни напад је било која акција која угрожава сигурност информација. У општем смислу, напади су злонамерне акције усмерене на компромитацију сигурности информација, рачунарских система и мрежа. Напади се генерално могу поделити на следеће основне категорије:

- Пресецање, прекидање (енгл. *interruption*) – напад на расположивост. У случају напада ове врсте комуникација између пошиљаоца и примаоца информације је прекинута, што има за последицу да прималац није

⁷ Чисар, П. (2007). Имплементација сигурносних аспеката у апликацијама мобилног банкарства, Магистарски рад, Економски факултет Суботица.

примио информацију. Нападач не дозвољава да информација стигне на одредиште. Ово је активан напад који се обично детектује од обе стране (пошиљаоца и примаоца). Механизми за реализацију пресецања се базирају на:

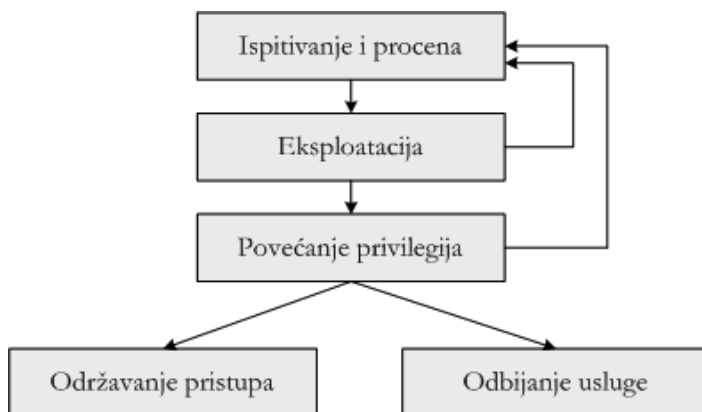
- онемогућавању комуникационог линка – нпр. саботажа (физичко оштећење), онемогућавање интерфејса мрежних уређаја, стварање ометајућих поља и шума према линку
- онемогућавању рутирања – нпр. измена табела за рутирање
- онемогућавању сервиса – нпр. бомбардовање пакетима, елиминација сервиса (web, маил, ДНС итд.).
- Хватање (енгл. *interception*) – напад на поверљивост. Код овог облика напада нападач успева да прими информацију коју је пошиљалац послао, али је и прималац добио ту информацију. Овај облик напада је пасиван и тешко се открива (не мења податке – не утиче на унутрашње функционисање система) и понекад представља припремну фазу за неки други тип напада. Хватање се реализује путем следећих механизма:
 - прислушкивање (телефонских линија, е-маил-а, инстант порука и других метода комуникација које се сматрају приватним)
 - мониторинг комуникационог линка
 - хватање пакета
 - компромитација система (неко од запослених доставља поверљиве информације нападачу).

Хватање олакшавају сама природа преноса информација, пакетска дистрибуција, вишеструки захтеви разних апликација и протокола, промискуитетни начин рада мрежних операција, као и функционисање многих протокола код којих се подаци прво мештају, а затим прослеђују даље.

- Измена (енгл. *modification*) – напад на интегритет. Модификација подразумева да је нападач у могућности да блокира пренос података, прими информацију, изврши њену модификацију и тада је тако измењену пошаље примаоцу. Ову форму активног напада је могуће открити уколико се примењује провера енкрипције, потписа или исправности. Механизми за реализацију модификације: слање података са измењеном ИП адресом у заглављу (енгл. IP spoofing – прималац је у убеђењу да садржај који је примио потиче од легитимног пошиљалоца) и угрожавање система (подаци се модификују док је информација још код пошиљалоца). Смештање и касније прослеђивање информација пружају могућност за реализацију модификације. Савремени комуникациони уређаји имају могућност пријема и оригиналне информације, чиме су створени услови за упоређење, што отежава успешност реализације овог типа напада.

- Фабриковање (енгл. *fabrication*) – напад на аутентичност. Код овог типа напада, нападач генерише информацију и шаље је примаоцу, претварајући се да потиче од легитимног пошиљаоца. Фабриковање може бити заступљено код пух – технологија (рекламе (е-маил или веб), поп – уп клијенти, агенти и др.).
- Фазе напада – У циљу формулисања што боље одбрамбене стратегије, упутно је познавати приступ који потенцијални нападачи користе. У том смислу, у нападачевој методологији могу се идентификовати следеће фазе:

Испитивање и процена (енгл. *survey and assessment*) – Ово је обично први корак који нападач предузима. Он најпре врши истраживање одабране мете, с циљем процене њених сигурносних карактеристика: сервиси које подржава, протоколи које користи и могуће улазне тачке у систем. На основу прикупљених информација, креира се нападачки план.

Слика 1 – Фазе напада [1]

Експлоатација и продор (енгл. *exploitation and penetration*) – Након завршене фазе испитивања мете од стране нападача и констатовања слабих тачака у сигурности, следи покушај да се искористи рањивост и да се уђе у систем. У случају система с ефикасно реализованим сигурносним механизмима, нападач није у могућности да директно уђе у мрежу или хост, па прибегава нападу преко апликације која ради у систему. На овај начин, нападач користи исти улаз као и други легитимни корисници (нпр. страница за пријављивање или нека друга страница која не тражи аутентикацију корисника).

Повећање привилегија (енгл. *escalation of privileges*) – У случају да је нападач успео да компромитује мрежу или апликацију, следеће што ће покушати је да повећа своје привилегије. То је могуће извести убацивањем свог кода у апликацију или креирањем аутентификоване сесије на оперативном систему. Важан циљ нападача је да покуша да добије администраторске привилегије,

што би му отворило приступ многим ресурсима система. Стога је додела најмањег нужног нивоа привилегија у апликацији ефикасна одбрамбена стратегија. Поред тога, с циљем одбране од напада ескалирањем привилегија, уводи се филтрирање корисника путем интерактивне сесије пријављивања.

Одржање приступа (енгл. *access maintaining*) – Ако је приступ систему постигнут, нападач покушава да обезбеди лакше будуће нападе, као и да прикрије трагове упада у систем. Чест начин обезбеђивања лакшег приступа у будућности је нпр. постављање програма на „задњим вратима“ (*back door*). Прикривање трагова може бити изведено брисањем лог-датотека и скривањем коришћених алата. Стога је веома важно вршити редовну контролу лог-датотека, чиме се могу предупредити многи покушаји упада у систем.

Одбијање услуге (*Denial of Service – DoS*) – Ово је тип напада који има за циљ да спречи добијање услуге тј. спречи коришћење неке мрежне апликације. На пример, SYN flood attack, код кога нападач шаље огроман број TCP SYN захтева, тако загушујући долазеће конекције на сервер и спречавајући остале кориснике да успоставе мрежне конекције.

Сигурносни механизам је комплексни скуп хардверских и софтверских компонената који је дизајниран да детектује, предупреди или опорави систем од сигурносног напада.

Рањивост (*vulnerability*) је слабост у дизајну, имплементацији, коришћењу и менаџменту система која може бити експлоатисана са циљем нарушавања системске сигурносне политике.⁸ Рањивост система може бити последица лошег дизајна, имплементације или неадекватног коришћења.

- Дизајн – овај облик рањивости представља грешку пројектанта система. Односи се на неисправан код (садржи багове – нпр. прекорачење бафера на стеку).
- Имплементација – Односи се на начин безбедног инсталирања и коришћења производа. Аутори односно произвођачи имају обавезу да припреме адекватну документацију.
- Коришћење – односи се на намеру да се један производ користи за више од његове основне планиране функције. Адекватно дизајниран производ треба да буде у стању да добро извршава своју намеравану функцију, али да истовремено не пружа могућност за коришћење у друге сврхе.
- Менаџмент система – одговоран за креирање и спровођење глобалне сигурносне политике.

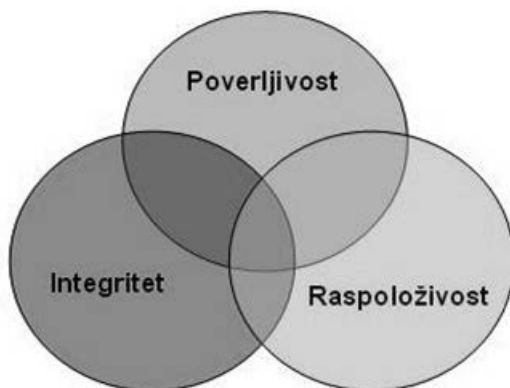
Претња (*threat*) је потенцијал за експлоатисање рањивости система. Претња која потиче од програма који је написао неки злонамерни програмер и којим се служе други корисници у циљу извршења напада на систем назива

⁸ SANS Institute, Intrusion Detection FAQ Can you explain traffic analysis and anomaly detection?, Dostupno na: http://www.sans.org/resources/idfaq/anomaly_detection.php.

се програмска претња. Најчешће програмске претње су тројански коњи, задња врата и препуњење бафера. Тројански коњ је илегални програм (сегмент кода) убачен у изворни програм са циљем да му измени функцију или понашање. Задња врата или клопка (*trap door*) је начин приступа рачунарском програму који заобилази сигурносне механизме. Наиме, програмер може да инсталира у свој програм задња врата за приступ програму с циљем отклањања грешака или неке друге намене. Нападаци често злоупотребљавају ову могућност за инсталацију својих програма. Прекорачење бафера (*buffer overflow*) је ситуација која се јавља када се шаље више улазних података у бафер (привремени меморијски простор) него што је то програмски предвиђено. У питању је програмерска грешка, односно недовољно контроле при раздвајању стека, података и кода. Више оперативних система дозвољава могућност да једни процеси креирају друге процесе. У таквим околностима стварају се услови за злоупотребу датотека и системских ресурса. Претње које се односе на ту могућност називају се системским претњама. Најпознатији примери из ове категорије претњи су црви и вируси. Црви (*worms*) су самостални програми који се шире с једног рачунара на други. Најчешће се преносе електронском поштом и интернет сервисом. За разлику од црва, вируси су фрагменти кода који се убацују у носиоце – легитимне извршне датотеке. Након покретања, вирус ће највероватније инфицирати и друге извршне датотеке.

6. Сигурносни циљеви

Концепт информационе сигурности базиран је на остваривању три фундаментална принципа сигурности представљених следећом сликом.

Слика 2 – Сигурносни принципи[1]⁹

⁹ Плескоњић, Д., Ђорђевић, Б., Мачек, Н., Царић, М. (2006). *Сигурност рачунарских мрежа*. Београд, Виша електротехничка школа.

Интегритет (*integrity*) – сервис сигурности који обезбеђује да подаци не могу бити промењени од стране неауторизованог злонамерног лица или процеса. Представља гаранцију да су информације послате, примљене или архивирани у изворном и непромењеном облику. Као средства заштите интегритета обично се користе технике криптовања. Интегритет, поред тога, обезбеђује да су подаци интерно и екстерно конзистентни – интерни подаци конзистентни у свим подентитетима, а екстерни подаци са спољашњим светом.

За успостављање контроле интегритета могу се формулисати три темељна принципа:

Додела само нужних права приступа (*need-to-know basis*) – Корисницима треба доделити право приступа само на оне датотеке и програме који су им потребни да би обављали своју пословну функцију у организацији. Приступ поверљивим подацима и изворном коду треба додатно ограничити добро дефинисаним трансакцијама, које осигуравају да корисници могу модификовати податке на строго контролисан начин како би се заштитио интегритет. Будући да се од корисника очекује да ефикасно обављају свој посао, приступне привилегије треба да буду разумно додељене како би се корисницима омогућила флексибилност у раду. Сигурносне мере морају уравнотежити сигурносне захтеве с практичном продуктивношћу.

Одвајање дужности (*separation of duties*) – Добро је осигурати да ниједан запослени нема контролу над трансакцијом од почетка до краја. Двоје или више људи треба да буду одговорни за извођење трансакције. Нпр. неко ко има привилегију креирања трансакције не би смео да има привилегију за њено извођење.

Ротација дужности (*rotation of duties*) – Пословни задаци би требало да се мењају периодично, тако да корисницима буде отежано злонамерно преузимање контроле над трансакцијом. Овај принцип је ефикасан кад се користи у комбинацији с одвајањем дужности. Међутим, организације које имају мањак запослених или слабије оспособљене запослене, тешко спроводе ротацију дужности.

Модел интегритета описују начине остваривања политике интегритета. Три су циља интегритета, које различити модели постижу на различите начине:

- спречавање неовлаштених корисника да модификују податке или програме
- спречавање овлаштених корисника да модификују податке или програме на непрописан и неовлаштен начин
- одржавање унутрашње и спољашње конзистентности података и програма.

Неки од модела интегритета су: Biba, Goguen-Meseguer, Sutherland, Clark-Wilson, Brewer-Nash.

- Поверљивост (confidentiality) – принцип који обезбеђује заштиту података од пресретања и стављања на увид неовлашћеним особама. Кључни аспекти поверљивости су идентификација и аутентификација корисника. Успешна идентификација је нужна како би се осигурала ефикасност политика које специфицирају који корисници имају право приступа појединим подацима. Поверљивост може бити нарушена на више начина. Најчешће претње поверљивости су:
- Хакерисање – хакер је особа која преузима контролу над системом користећи сигурносне слабости које постоје у систему.
- Маскирање – маскирање је процес којим овлаштени корисник приступа систему, али помоћу лозинки других корисника. На тај начин приступа датотекама којима иначе нема приступ. Маскирање је честа појава у ситуацијама где више корисника дели исту лозинку.
- Неовлаштена корисничка активност – овај тип активности појављује се кад ауторизовани корисник добије приступ датотекама којима нема право приступа. Слабе контроле приступа често омогућавају приступ неауторизованим корисницима који могу компромитовати поверљиве податке.

Незаштићено преузимање датотека (*download*) – преузимање датотека може компромитовати поверљиве информације, ако током процеса преузимања датотеке буду пренесене из сигурног окружења у несигурно окружење, у којем поверљивим датотекама могу приступити неовлаштени корисници.

Локалне мреже (*Local Area Networks*) – локалне мреже представљају посебну претњу поверљивости информација, јер подаци који путују мрежом могу бити компромитовани практично у сваком чвору мреже.

- Тројански коњи – могу копирати поверљиве датотеке у неовлаштена подручја система, уколико корисник који има право приступа тим датотекама, не знајући, изврши такав програм.

Уколико се заштити поверљивости не поклони довољна пажња, може доћи до веома тешких последица: губитка поверења и нарушавање имиџа, губитак клијената и промета, повреда интелектуалне својине, повреда приватности, трошкови поновног успостављања рада, судски трошкови и казне и др. Поверљивост података обезбеђује у транзиту заштиту од откривања било ког податка, а остварује се енкрипцијом података. За сигурност у електронском пословању је од виталног значаја употреба до сада доказано непробијених алгоритама.

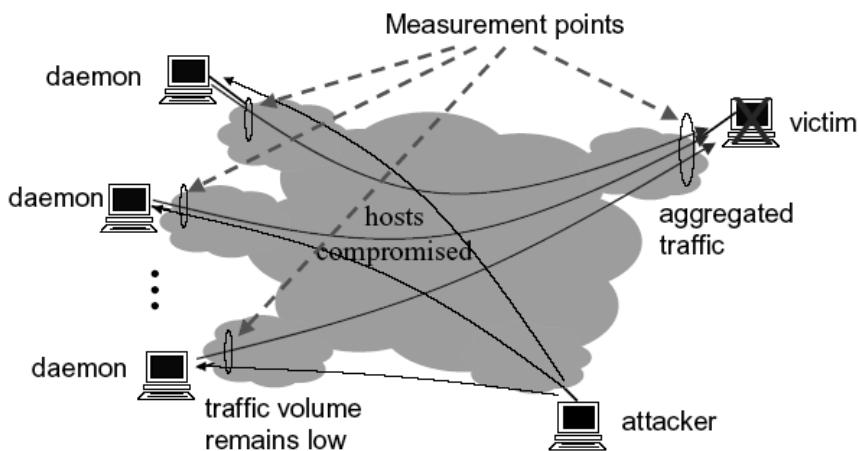
Модел поверљивости описују акције које је потребно предузети да би се осигурала поверљивост информација. Најчешће кориштен модел поверљивости је Белл-ЛаПадула модел, који дефинише односе између објеката (нпр. датотеке, програми, информациони системи) и субјеката (нпр. људи, процеси). Везе између субјеката и објеката описане су нивоима приступа субјеката објектима који имају свој степен осетљивости.

Модел контроле приступа који систем дели на објекте, субјекте и операције је такође често кориштен модел поверљивости. Модел има дефинисана правила која описују које операције над објектима могу изводити поједини субјекти.

Расположивост (*availability*) – критеријум који сигуран систем мора да задовољи, а односи се на неопходност да систем мора бити доступан онима којима је потребан, када је потребан и где је потребан, упркос могућим неочекиваним и непредвидивим догађајима. Постиге се имплементацијом квалитетних хардверских и софтверских решења.

Два су најважнија аспекта расположивости:

- Ускраћивање услуге (ДоС) – Ради се о врсти напада у којем се обично намерним генерисањем велике количине мрежног саобраћаја настоји загушити мрежна опрема и послужитељи. Исти постају толико оптерећени, да више нису у стању процесирати легитимни саобраћај, што на крају има за последицу да легитимни корисници не могу да користе мрежне услуге (маил, веб и сл).
- Дистрибуирано ускраћивање услуге (*Distributed Denial of Service – DDoS*) је облик напада ускраћивањем услуга у којем су извори загушујућег мрежног саобраћаја дистрибуирани на више места по интернету. Најчешће се ради о „проваљеним“ рачунарима, како би се они искористили за напад на друге мреже или рачунаре на интернету.

Слика 3 – ДДоС напад¹⁰

¹⁰ Siris, A.V. (2002). Denial of Service and Anomaly Detection, SCAMPI BoF, Zagreb. Dostupno na: http://www.ics.forth.gr/netlab/presentations/dos_detection_zagreb.pdf.

Губитак способности процесирања података као резултат природних катастрофа (нпр. поплаве, потреси, пожари) или људских акција (терористички напади, штрајкови) – Овакви губици се прате планирањем непредвиђених ситуација (*contingency planning*), што помаже да се минимизује време недоступности средстава за процесирање података. Планирање непредвиђених ситуација, које може укључивати планирање опоравка од катастрофе (*disaster recovery planning*), планирање обнове пословних процеса (*business resumption planning*) и сл., пружа алтернативне начине процесирања података, односно осигурање расположивости.

Физички, технички и административни аспекти важни су при осигуравању расположивости. Физички аспекти укључују спречавање неовлаштеност особља од приступа средствима за процесирање података, различите заштитне механизме за одбрану од пожара и поплаве и сл. Технички аспекти се односе на механизме отпорне на грешке (*fault-tolerance mechanisms*), нпр. пресликавање дискова (*disk mirroring*) и редундантност склопова, програме за контролу приступа и др. Административни аспекти укључују политику контроле приступа, оперативне процедуре, планирање непредвиђених ситуација и образовање корисника. Адекватна обука оператера, програмера и сигурносног особља може утицати на смањење броја ситуација у којима долази до губитка расположивости.

7. Примена стандарда за менаџмент сигурности

Проток великих количина информација између информационих система, ствара прилику за злонамерне нападе од стране неовлаштених корисника. Нападаци су у могућности да продру у ове системе, узрокујући велике штете. Поред тога, корисници су путем рачунара спојени на интернет, што отвара могућност намерних и ненамерних откривања осетљивих података, као и откривања потенцијалних рањивости информационог система. Узрок томе је често неупућеност, недовољна обавештеност о проблемима сигурности информационих система или једноставно непажња. Интензивним развојем информационих технологија, окружење информационих система се значајно мења. Коришћењем операционих система опште намене и дистрибуираног процесирања, као и омогућавањем проширеног приступа ресурсима, додатно се повећавају претње на рањивост система. Због свега тога, указује се потреба за имплементирањем и документовањем система управљања (менаџмента) сигурношћу информација.

Систем менаџмента сигурношћу информација може се протумачити као сигурносна мера чији је циљ смањење потенцијала нападача, како споља, тако и изнутра. Систем управљања сигурношћу информација је такође и средство помоћу којег пословодство организације прати и надзире сигурност својих информационих система, свдећи пословни ризик на минимум и осигура-

вајући да сигурносни захтеви испуњавају корпорацијске и правне обавезе. Прихватајући концепт да је сигурност информација много више од примене савремених техничких решења које нуде информационе технологије, земље које су међу првима препознале важност стандардизовања сигурносних метода (пре свих Велика Британија кроз национално тело за стандардизацију BSI) определиле су се за развој одговарајућих стандарда који покривају ову област. Тако су средином деведесетих година прошлог века настали први стандарди БС 7799-1 и БС 7799-2 (*British Standard – BS*). Развој ових стандарда је од 2000. године преузела ISO заједно са IEC кроз заједнички технички комитет (*Joint Technical Committee – JTC1*). Следећи то, у даљем тексту се представља концепт сигурности информација и стандарди ISO/IEC 17799 и 27001 који дају хармонизовани приступ развоју, имплементацији и одржавању система за менаџмент сигурношћу информација (*Information Security Management System – ISMS*).

ISO је иницирао нову серију стандарда ISO/IEC 27000. Реч је о фамилији стандарда о ИСМС, коју би чинили:

- ISO/IEC 27000 ISMS – Основе и речник појмова
- ISO/IEC 27001 ISMS – Захтеви
- ISO/IEC 27002 (ISO/IEC 17799 ће постати после 2007. године) – Кодекс поступака (добра пракса) за управљање сигурности информација
- ISO/IEC 27003 – ИСМС Упутство за имплементацију
- ISO/IEC 27004 – Мерења у менаџменту сигурности информација
- ISO/IEC 27005 – Менаџмент ризика сигурности информација.¹¹

Стандард ISO/IEC 17799:2005 – дефинише кодекс добре пословне праксе у области сигурности информација. Читав стандард базира се на једанаест сигурносних категорија (поглавља) које покривају све аспекте сигурности информација. Те категорије су [6]:

- Сигурносна политика
- Организација за сигурност информација
- Управљање ресурсима
- Сигурност људских ресурса
- Физичка сигурност
- Управљање комуникацијама и операцијама
- Контрола приступа
- Набавка, развој и одржавање информационих система
- Управљање сигурносним инцидентима
- Управљање континуитетом пословних процеса
- Усклађивање са законским и другим прописима.¹²

¹¹ За сада су објављена два стандарда из ове серије: ISO/IEC 27001:2005 и ISO/IEC 17799:2005.

¹² Siris, A.V. (2002). Denial of Service and Anomaly Detection, SCAMPI BoF, Zagreb. Dostupno na: http://www.ics.forth.gr/netlab/presentations/dos_detection_zagreb.pdf.

Све наведене сигурносне категорије дефинишу сигурносне циљеве, као и контроле које је потребно спровести да би ти циљеви били успешно реализовани. Потребно је истаћи да се контроле дефинишу као начин управљања ризицима, што подразумева: политике, процедуре, упутства, организационе структуре које могу да буду административне, техничке, управљачке или правне.

Упоредо са овим стандардом развијан је и стандард ISO/IEC 27001, који дефинише захтеве које менаџмент систем за сигурност информација мора да задовољи и по коме се спроводи сертификација ISMS (ако се то захтева). Ови захтеви базирају се на циљевима и контролама које су дефинисане у стандарду ISO/IEC 17799.

Концепт сигурности информација формулисан у стандардима ISO/IEC 27001 и ISO/IEC 17799, заснива се на концепту управљања ризицима. Оцена ризика је дефинисана као оцена информационих претњи, њиховог утицаја на рањивост информационих система, као и вероватноће њихове појаве.

Стандард ISO/IEC 27001 – описује процес увођења ISMS. Овим начином се обезбеђује систематски приступ управљању осетљивим информацијама, с циљем очувања њихове сигурности. Основни задатак овог процеса је реализација сва три сигурносна принципа (поверљивост, интегритет и расположивост), укључивши при томе релевантне организационе ресурсе, политике, процедуре и информационе системе.

Интернационални стандард ISO/IEC 27001:2005 је припремљен да обезбеди модел за успостављање, имплементацију, извршавање, надзирање, преиспитивање, одржавање и побољшавање система менаџмента сигурношћу информација (ISMS). Усвајање ISMS треба бити стратегијска одлука организације. На дизајн и имплементацију ISMS организације утичу њене потребе и циљеви, захтеви за сигурност, процеси употребљени и величина и структура организације. Очекује се да се ови и системи подршке мењају током времена. Очекује се да ће имплементација ISMS бити скалирана у складу с потребама организације, тј. једноставна ситуација захтева једноставно ISMS решење. Овај интернационални стандард може бити коришћен у смислу да се процени усаглашеност интересних интерних и екстерних страна.

Процесни приступ – Овај Интернационални стандард усваја процесни приступ за успостављање, имплементацију, извршавање, надзирање, преиспитивање, одржавање и побољшавање ISMS организације. Организација има потребу да идентификује и управља многим активностима да би ефективно функционисала. Било која активност која користи ресурсе и управљана на начин да омогући трансформацију улаза у излазе може се сматрати процесом. Често излаз из једног процеса формира улаз у наредни процес. Примена система процеса унутар организације, заједно с идентификацијом и интеракцијама ових процеса и управљање њима, може бити приписано као

„процесни приступ“. Процесни приступ управљању сигурношћу информација презентира у овом интернационалном стандарду охрабрује његове кориснике да нагласе важност:

1. разумевања захтева за сигурност информација и потребе да успостави политику и циљеве за сигурност информација; имплементације и оперативних контрола ради управљања ризицима сигурности у контексту свеукупних пословних ризика,
2. надзирања и преиспитивања перформанси и ефективности ISMS,
3. сталних побољшавања заснованих на циљевима мерења.

Овај интернационални стандард усваја PDCA модел (*Plan-Do-Check-Act* – PDCA), који је примењен на структуру свих ISMS процеса. Усвајање PDCA модела ће се такође рефлектовати на принципе као сет ОЕЦС Упутстава (2002) за регулисање сигурности информационих система и мрежа. Овај интернационални стандард обезбеђује робустан модел за имплементацију принципа у тим смерницама за управљање проценом ризика, дизајн сигурности и имплементацију, управљање сигурношћу и поновну процену.

План (успостави ISMS) – Успостави ISMS политику, циљеве, процесе и процедуре које се односе на управљање ризиком и побољшавање сигурности информација ради испоруке резултата у сагласности са свеукупним политикама и циљевима организације.

Изврши (имплементирај и примењуј ISMS) – Имплементирај и извршавај политику ISMS С, контроле, процесе и процедуре.

Провери (надгледај и преиспитуј ISMS) – Провери и где је то примењиво, мери перформансе процеса наспрам политике ИСМС, циљева и практичног искуства и извештавај руководство о резултатима ради преиспитивања.

Делуј (одржавај и побољшавај ISMS) – Предузми корективне и превентивне мере, засноване на резултатима интерних провера ISMS и преиспитивања од стране руководства или других релевантних информација, ради постизања сталних побољшавања ISMS.

Овај интернационални стандард је усаглашен са стандардима ИСО 9001:2000 и ISO 14001:2004 у смислу да подржава конзистентност и интегрисану имплементацију и спровођење с односним стандардима управљања. Погодно дизајниран систем управљања може стога задовољити захтеве свих ових стандарда. Овај интернационални стандард је дизајниран да омогући организацији да поравна и интегрише свој ISMS са захтевима за систем управљања.

Норма ISO/IEC 17799 представља широки спектар смерница за имплементацију сигурносних контрола, при томе покривајући сигурносне политике, правне, организационе, физичке и људске компоненте информационих система. Норма ISO/IEC 27001 представља спецификацију с поступцима коришћења и имплементирања система управљања сигурношћу информација, дајући

при томе упутства шта је све потребно урадити како би се успоставио прихватљив ниво информационе сигурности.

8. Литература

1. Плескоњић, Д., Ђорђевић, Б., Мачек, Н., Царић, М. (2006). *Сигурност рачунарских мрежа*. Београд, Виша електротехничка школа.
2. Anderson, J.P. (1980). Computer Security Threat Monitoring and Surveillance. Fort Washington: James P. Anderson Co. Dostupno na: <http://csrc.nist.gov/publications/history/ande80.pdf>
3. Bace, R., Mell, P. (2000). Special Publication on Intrusion Detection Systems. USA: National Institute of Standards and Technology. Dostupno na: http://www.21cfrpart11.com/files/library/government/intrusion_detection_systems_0201_draft.pdf
4. Ćisar, P. (2007). Implementacija sigurnosnih aspekata u aplikacijama mobilnog bankarstva, Magistarski rad, Ekonomski fakultet Subotica
5. SANS Institute, Intrusion Detection FAQ Can you explain traffic analysis and anomaly detection?, Dostupno na: http://www.sans.org/resources/idfaq/anomaly_detection.php
6. Siris, A.V. (2002). Denial of Service and Anomaly Detection, SCAMPI BoF, Zagreb Dostupno na: http://www.ics.forth.gr/netlab/presentations/dos_detection_zagreb.pdf
7. Nye, J. S. Jr.: Limits of American Power, Political Science, Vol. 117, No. 4., The Academy of Political Science, New York, 2002/2003.

THE IMPORTANCE OF INFORMATION SECURITY FOR NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND SECURITY INTEGRATIONS

Summary

Information security (IS), as one of the directions of research in the field of security, is the result of technological development and reflection of following modern world trends. It occurs not only as one of the basic forms of security, but also as an integral part of other forms of security in which ICT plays a very important role. The importance of information security is the fact that it has become an essential component of national security. Information security is, therefore, an integral component of national security, which includes state of protection of essential values and interests of individuals, society and the state-of-the-art in the information sphere from external and internal threats (risks) or the status of information protection in society that provides its formation, development and growth in the interest of citizens, organizations and states. IS can be accessed in several ways. For example, the term IS can be understood as the protection of information systems against unauthorized access or

modification of information, whether in storage, processing or transmission against deprivation of services by authorized users, including necessary actions of detection, documentation and removal of such threats. IS is also possible to be defined as a measure of confidentiality of information and appropriate infrastructure from accidental or intentional influences (intrusions) of natural or artificial origin that can cause significant losses to information entities and their infrastructure.

This paper deals with the global aspects of information security, pointing to their importance to the overall safety and security integration into existing IT environment.

ЕКОЛОШКА БЕЗБЕДНОСТ У ФУНКЦИЈИ ИЗГРАДЊЕ КАПАЦИТЕТА СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ¹

мр Марија Благојевић
мр Зоран Милановић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Сагледавање места и улоге животне средине у безбедносној политици земље подразумева поуздану идентификацију извора угрожавања безбедности животне средине, како са становишта спољних (глобалних, регионалних) изазоваи претњи, тако и са становишта националних ризика у животној средини. Еколошка безбедност обухвата разматрање проблема који се односе на недовољне количине природних ресурса, деградацију животне средине, биолошке опасности, а који могу довести и до сукоба.

Термин еколошка безбедност све више постаје популаран те као такав одсликава и представља термин који се користи за проблеме који повезују стање животне средине са интересима националне безбедности.

Кључне речи: безбедност, еколошка безбедност, систем безбедности, одрживи развој.

1. Увод

Људска небрига, потребе, интереси а све у циљу стицања добити и задовољења својих потреба, довели су до промена у животној и радној средини. Ако пођемо од сахватања да је загађивање животне средине постојало од када постоји и живот на Земљи, треба додати и то да је тек човек својим активношћима довео до појаве да је процес угрожавања и загађивања трајан и да се одвија на широком простору који подразумева готово целу планету.

Током раних фаза индустријске револуције светска популација је почела да се шири. Човеков утицај се итекако осећа не само стотинама већ и хиљадама

¹ Овај рад је резултат реализације научно-истраживачког пројекта под називом "Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције". Пројекат се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 бр. 662/1 од 29.11.2011, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011.

година. Под утицајем људског фактора од 18-ог века Земља као планета је и згубила 6×10^6 км шума што чини површину већу од Европе. Комплекс стања и појава који обезбеђују еколошки баланс на Земљи на локалном, регионалном и глобалном нивоу као и искључивање делатности човека која штетно делује на животну и радну средину представља еколошку безбедност.

Проблем становништва који обухвата повећану стопу наталитета, густину насељености и проблем исхране исцрпљивањем природних ресурса и проблем енергије и загађивање као универзални проблеми обухватају природну и друштвену компоненту животне средине. Укратко, постоје четири општа типа конфликта који могу бити у вези са питањима животне средине:

- етничко-политички сукоби;
- сукоби повезани са миграцијама (унутар граница једне земље, преко граница и демографски узрокована миграција);
- међународни конфликти око вредности животне средине;
- еколошки конфликти услед основних глобалних еколошких промена.²

Неодговорно понашање према наслеђеним природним добрима, уништавање станишта, нерационално управљање земљиштем, илегална трговина биљним и животињским врстама, представљају опасност за опстанак врста. Разлози за очување биолошке разноврсности су разнолики, од научних, преко економских и етичких до медицинских.³

2. Теоријске основе екологије и еколошке безбедности

Појам екологије је еволуирао од појма животиња ка појму жива бића, тако да се екологија може одредити као наука чији је предмет проучавања однос живих бића према њиховој средини, њихов међусобни однос у средини и утицај средине на жива бића. Тиме су уједно одређене и четири битне категорије односа, које постоје у овој дефиницији и које се могу узети као основа за даља тумачења и дефинисања других „еколошких наука. То су: жива бића, околина, међусобни утицај живих бића у околини и однос живих бића и околине.⁴ Екологија се као посебна дисциплина издвојила из биологије и дели се на:

- хуману екологија (проучава однос између човека и животне средине);
- медицинску екологија (проучава однос између медицине и животне средине);
- зооекологију (проучава однос између животиња и животне средине);

² Бакрач, С., Вуруна, М., Милановић, М., (2010). *Деградација животне средине–утицај на еколошку безбедност*, Војно дело, стр. 317

³ Butler C. D., Corvalan C. F., Koren H. S., (2005). *Human Health, Well-Being, and Global Ecological Scenarios*, Ecosystems, Vol.8, No.2, p. 157.

⁴ Надић, Д., (2010). *Политичка екологија*. Прилог заснивању политиколошке дисциплине, Београд, Годишњак факултета политичких наука, стр. 176.

- фитоекологију (проучава однос између биљака и животне средине);
- социоекологију (проучава однос између људимеђусобно и људии животне средине);
- екологију шума (проучава шуме са аспекта животне средине)
- екологију акватичног живота и сл.⁵

Средином прошлог века, истраживања нарушавања еколошке равнотеже углавном су спровођена у оквиру природних наука. Постојало је мишљење и став научне јавности да једино природне науке могу дати прихватљив одговор на настале еколошке проблеме и еколошку кризу.⁶

Еколошки проблеми предмет су истраживања не само природних већ и друштвених наука. Екологија је релативно млада наука. Настала је из потреба биолошких наука и као биолошка наука и то средином 60-их година 20. века. Реч екологија први је употребио немачки биолог Ернест Хекел 1968. године.⁷ Предмет екологије у процесу њеног формирања као науке мењао се и проширивао - од проучавања животне средине појединих врста, преко изучавања екосистема, међусобног утицаја међу екосистемима и биосфере до проучавања положаја човека у биосфери. Појам еколошка безбедност као један од облика безбедности, изведен је из општег појма безбедности.⁸

Проблем угрожавања еколошких вредности не представља питање њиховог очувања већ је то део комплекса основних безбедносних проблема са којима се држава суочава. У складу са тим можемо дефинисати изворе угрожавања еколошке безбедности као "појаве из природе или техничко-технолошких система или понашања која у дужем временском периоду у значајнијем обиму могу да произведу последице које могу имати утицаја на животну средину, здравље и живот људске популације., и могу угрозити безбедност друштва и државе."⁹

Еколошка безбедност може бити угрожена природним изворима угрожавања који су изазвани природним законима и друштвеним изворима угрожавања. У природне изворе угрожавања који могу да угрозе еколошку безбедност можемо сврстати пожаре, поплаве, клижишта, суше, цунамије, др.¹⁰

У изворе угрожавања који су иницирани активностима људии здвајамо:

- глобални поремећај климе;
- уништавање озонског омотача;

⁵ Врањеш, Н. (2009). Глобални аспекти еколошке безбедности, 1st International Conference Ecological Safety in Post-modern Environmental, Бања Лука, стр. 4.

⁶ Надић, Д., (2010), стр. 176.

⁷ Станковић С., (1977). *Оквир живота – начела живота*, Београд, Глас, стр. 170; Види и: Бајагић, М. (2012). *Међународна безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 294-295; Naeckel, E. (2006). *Britannica Concise (biography)*, Encyclopædia Britannica Concise.

⁸ Арежина, В. (2007). *Фактори еколошке безбедности*, Криминалистичке теме, Сарајево, бр. 1-2, стр. 236.

⁹ Тодоровић, З. (2009). *Институције еколошке безбедности*, Београд, Задужбина Андрејевић, стр. 17.

¹⁰ Арежина, В. (2007), стр. 236.

- киселе кише;
- смањење биолошке разноврсности;
- уништавање шума;
- деградација земљишта и сл.¹¹

Еколошка безбедност се успоставља схватањем и уважавањем чињенице да је безбедност животне средине значајан део регионалне сарадње и глобалних спољно-политичких односа; јачањем сектора животне средине и одрживог коришћења не само експлоатације природних ресурса; уважавањем потребе за успостављањем система за рану најаву од природних катастрофа и реаговање у случају хемијских удеса; схватање потребе да се уводе чистије технологије и производње кроз механизме сузбијања даљих климатских промена; реализацији стратешких процена утицаја на животну средину у свим процесима планирања; уважавањем партнерства грађана са институцијама власти на свим нивоима, са индустријом и бизнисом, са невладиним организацијама; решавањем проблема деценијског негативног еколошког наслеђа првенствено у области отпада и отпадних вода.¹²

3. Појам и аспекти одрживог развоја

Одрживи развој је дефинисан на много начина, али најчешће цитирана дефиниција је из тзв. Брундтландовог извештаја који дефинише одрживи развој као развој који задовољава потребе данашњице без угрожавања могућности будућих генерација да задовоље своје потребе. Два су кључна концепта која садржи ова дефиниција:

- концепт потреба, посебно основних потреба сиромашних у свету, којима треба дати приоритет, и
- идеја ограничења наметнутих од стране државе, технологије и друштвене организације на животну средину, способност да испуни тренутне и будуће потребе.¹³

Појам "одрживи развој" (sustainable development) установљен је још 1989. године и званично прокламован Бергенском декларацијом из 1990. Одрживи развој се у основи заснива на шест начела:

Квалитет животне средине: Физичка издржљивост животне средине поставља границе многим људским делатностима и указује да се потрошња природних богатстава мора смањити. Морамо живети унутар тих ограничења

¹¹ Благојевић, М. (2007). Еколошке деструкције и угрожавање сигурности, Криминалистичке теме, Сарајево, бр. 1-2, стр. 259.

¹² Стање људске безбедности у Србији, Извештај за 2005–2006, Фонд за отворено друштво, Београд, стр. 79

¹³ International Institute for Sustainable Development, What is Sustainable Development, <http://www.iisd.org/sd/>

како бисмо свом потомству могли оставити ову планету у стању у коме ће и даље моћи подржавати здрав људски живот.

Будућност: Имамо моралну обавезу да будућим генерацијама не угрозимо могућност да *zadovolje* своје потребе.

Квалитет живота: Људска делатност, уз материјалне, има и друштвене, културне, моралне и духовне димензије.

Правичност: Богатство, корист и одговорност требало би да се правично расподеле како међудржавама, тако и међу различитим друштвеном групама унутар друштва, уз посебан нагласак напотребе и права сиромашних и људи који са избило ког разлога налазе у *неравноправнијем положају*.

Предострожност: Уколико нисмо сигурни какав ће утицај неки поступак или развој догађаја имати на животну средину, требало би применити начело предострожности и радије "погрешити" на страну сигурности.

Свеобухватност: Решавање сложеног проблема одрживости захтева да у процес решавања буду укључени сви фактори који утичу на проблем.¹⁴

Концепту одрживости, или одрживог развоја данас припада централно место у разматрању дугорочне перспективе опстанка и напретка човечанства. Одрживост, или одрживи развој се јавља како као суштински предуслов, тако и као крајњи циљ ефикасне организације бројних људских активности на Земљи.

Идеја о одрживом развоју у данашњем смислу речи почиње да се користи осамдесетих година у Светској стратегији заштите природе, коју је усвојила Међународна унија заштите природе (IUCN) и у Извештају Комисије УН за животну средину и развој (Брутланд комисија) под називом "Наша заједничка будућност" (*Our Common future*) обелодањеног 1987. године.¹⁵

Иначе, у пракси, еколошке принципе одрживог развоја поштовале су још древне цивилизације, које су живеле у далеко већем складу са природним окружењем. Прве "дефиниције" одрживог развоја односно прихватање основних еколошких законитости, илустративно потврђују не само трагови и поруке најстаријих човекових предака - цртежи, фигуре и споменици које нам је оставио, већ у суштини све религије и веровања човека од најстаријих дана до данас. Размишљања и учења о односима човека и животне средине унапређивана су кроз историју. Историја образовања и васпитања заштити животне средине на међународном нивоу, уствари, текла је паралелно са развојем размишљања о животној средини и одрживом развоју, као новој филозофији живљења, новом погледу на свет.¹⁶

¹⁴ Милутиновић, С. (2004). Урбанизација и одрживи развој, Факултет заштите на раду Ниш, стр. 11.

¹⁵ Brutland Report, World Commission on Environment and Development. 1987. Our Common Future, Oxford University Press, New York, USA. pp.48

¹⁶ Брун, Г., Најчевић, Г. (2001). Образовање и васпитање за опстанак, Београд, Задужбина Анрејевић, стр. 120.

Раних 1970-тих година, проблем одрживости је привукао међународну пажњу и у данашње време се манифестује потребом редизајнирања образаца глобално развоја. Током деценија, дефиниција одрживог развоја је мењана, али суштина концепта јесте да је одрживост једино могуће постићи сажимајући три димензије: економску, социјалну и еколошку. Тако се јавља и потреба да се размишља о томе шта је то раст, а шта развој, како их је могуће мерити и шта нам теме говоре. Важно је поменути да је у исто време у ЕУ почела да се развија и дебата о неопходности регионалне политике, те је, не случајно, регионална политика ЕУ промовисала регионе у места са којих је било најприродније управљати економским развојем, али и водити адекватне социјалне политике, као и бригу о заштити животне средине. Није случајно истинито да ЕУ своје програме помоћи, чији су реципијенти региони, темељи на тзв. Хоризонталним принципима а они се тичу заштите животне средине и стварања услова за висок степен социјалне правде.¹⁷

Три међународна догађај обележила су еволуцију одрживог развоја у последње три деценије:

- Стокхолмска конференција 1972. године,
- Конференција у Рио де Женеиру 1992. године, и
- Конференција у Јоханесбургу 2002. године

Значај ових конференција на глобалном нивоу је у томе што оне представљају формални институционализовани резултат захтева јавности који су били упућени владама као резултат растуће кризе у животној средини.¹⁸ У Стокхолму, 1972. године, на Конференцији УН о животној средини, иницирано је оснивање Програма УН за животну средину/УНЕП. Потом је уследило оснивање националних агенција за животну средину у већем броју земаља. Заједничком акцијом националних и међународних тела 1980. године, прокламован је од стране Међународне уније за заштиту природе програм глобалне акције за подстицање одрживости - тзв. *Светска стратегија очувања природе*. Уочавајући опасност од потенцијалних промена климе, Светска метеоролошка организација (WMO) и Програм УН за животну средину, UNEP, су 1988. године установили *Међународни панел о климатским променама/ИПСС*, који са своје три радне групе, има за циљ да сакупи све релевантне научне, техничке и друштвено-економске информације везане за промене климе антропогеног порекла. Бројне активности државних и невладиних организација широм света довеле су 1992. до одржавања Конференције УН о животној средини и развоју/UNCED у Рио де Женеиру. На овој конференцији усвојени су битни документи: Оквирна конвенција УН о климатским променама и Конвенција о биолошком диверзитету. Следеће 1993. године основана је Комисија УН за одрживи развој (CSD), са првенственим

¹⁷ Митић, Г. (1995). Еколошка политика и концепт одрживог развоја, Београд Ecologica, стр. 15.

¹⁸ Упореди: Грубић Н., (2009). Одрживи урбани развој и еколошка равнотежа, Наука и пракса, Ниш, Грађевинско-архитектонски факултет.

циљем да надгледа спровођење поменутих докумената и других аката. Током 90-их година значајно се шири број организација које имају за циљ подстицање одрживог развоја, а међу њима треба издвојити Комитет међународних институција за развој и животну средину/ CIDIE као и Институт за светске ресурсе/WRI.¹⁹

Дубински еколози сматрају да одговорност за садашњу еколошку кризу лежи у антропоцентричном погледу на свет, који одликује политку екологију која се, како каже Арне Наес (Arne Naess), против загађења и исцрпљивања ресурса бори ради људских интереса, односно пре свега у циљу заштите здравља и богатства људи у развијеним земљама. Насупрот томе, дубинска екологија се темељи на биоцентричној перспективи, која једнаку вредност придаје и људском и нељудском животу, а човека види у међусобној повезаности са целокупном природом.²⁰

Начелом одрживог развоја се успоставља етички принцип да се витални интереси не смеју угрозити због периферних интереса, у смислу да основна права и потребе будућих генерација постављају границе комфору и жељама садашњих људи. Поврх тога, утврђивање средишњих човекових интереса неодојиво је од питања шта чини достојан људски живот, односно који начин живљења пружа човеку могућност испуњења свих својих потенцијала? Дајући одговор на питање зашто, на пример, треба штитити угрожене биљне и животињске врсте или подручја дивљине, ове етичке теорије се неретко позивају на естетске редности као морално значајне разлоге, па у том смислу, представљају својеврсне аксиолошке системе.²¹

Аспекти одрживог развоја – Темelj одрживог развоја чине три компоненте: економија, друштво и заштита животне средине. Њихова међузависност и испреплетаност захтева да се сваки будући развој пропусти кроз призму сваке од њих понаособ.

Економска димензија - Економска компонента одрживости заснива се на напору да друштва прате путеве економског раста који као своју последицу имају повећање реалних зарада удруштву, а не да предузимају тренутне акције које на дужи рок доводе до повећавања сиромаштва.²²

Друштвена димензија - Друштвена димензија одрживости темељи се на парадигми да једнакост и разумевање међузависности људи унутар заједнице представљају основни предуслов прихватљивог квалитета живота, што је у суштини први циљ развоја. Да би развој био дугорочно одржив, богатство, ресурси и могућности морају се расподелити на такав начин да сви грађани

¹⁹ Упореди: Пешић, Р. (2002). Економија природних ресурса и животне средине, Београд, Пољопривредни факултет .

²⁰ Опширније у: Де Жарден, Ц. (2006). Еколошка етика: Увод у еколошку филозофију, Службени гласник, стр. 125-159.

²¹ Шире: Екологија и етика, група аутора, Екоцентар, Београд, 1996.

²² Милутиновић, С. (2004), стр. 102.

могу да уживају бар минималне стандарде безбедности, људских права и социјалних привилегија, као што су храна, здравље, образовање, становање и могућностизаразвојсвојеличности.

Друштвена једнакост значи осигуравање свим људима да могу да се одбразују и омогућавање да својим радом допринесу напретку друштва. Релације повезаности унутар друштва су такве да свака друштвена неједнакост утиче на стабилност унутар друштва.²³

Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије 2008-2017. године дефинише одрживи развој као циљно оријентисан, дугорочан, непрекидан, свеобухватан исинергетски процес који утиче на све аспекте живота (економски, социјални, еколошки и институционални) на свим нивоима. Успостављање релевантног мониторинга и праћењестратегије помоћу одговарајућих индикатора треба да помогне у праћењу краткорочних и дугорочних циљева.²⁴

4. Институционално-правни оквир заштите животне средине у Републици Србији

Устав Републике Србије²⁵ утврђује право грађана на здраву животну средину, као и дужност грађана да штите и унапређују животну средину у складу са законом. Чланом 74. утврђено је да свако има право на здраву животну средину и на благовремено обавештавање о њеном стању. Свако, а посебно Република Србија и аутономна покрајина, одговоран је за заштиту животне средине. Свако је дужан да чува и побољшава животну средину. Чланом 87. утврђују се одредбе које се односе на природне ресурсе. „Природна богатства, добра за које је законом одређено да су од општег интереса и имовина коју користе органи Републике Србије у државној су имовини. Природна богатства користе се под условима и на начин предвиђен законом.“ Према члану 97. Устава, Република Србија уређује и обезбеђује: одрживи развој; систем заштите и унапређења животне средине; заштиту и унапређивање биљног и животињског света; производњу, промет и превоз отровних, запаљивих, експлозивних, радиоактивних и других опасних материја.²⁶

Закон о заштити животне средине²⁷ и остали закони донети 2004. године усклађени су са одговарајућим Директивама ЕУ. Законом о заштити животне средине уређује се интегрални систем заштите животне средине којим се обезбеђује остваривање права човека на живот и развој у здравој животној

²³ Исто, стр. 104.

²⁴ Национална стратегија одрживог развоја, „Службени гласник РС“, бр. 57/08)

²⁵ Сл. гласник РС, бр. 83/06.

²⁶ Сл. гласник РС, бр. 83/06.

²⁷ Сл. Гласник РС, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011.

средини и уравнотежен однос привредног развоја и животне средине у Републици Србији. Њиме су регулисани нарочито:

- критеријуми и услови за одрживо коришћење и заштиту природних ресурса и добара;

- заштита животне средине (ваздух, вода, земљиште, шуме, заштићена природна добра, отпад, опасне материје, јонизујуће зрачење, бука и вибрације);

- мере и услови заштите животне средине (превентивне): планирање и изградња; услови за рад постројења и инсталација; стандарди квалитета животне средине и стандарди емисије (граничне вредности имисија и емисија); забране и ограничења; систем управљања заштитом животне средине; стандарди за технологије, производе, процесе и услуге; еколошки знак;

- санационе мере;

- систем издавања дозвола, сагласности и одобрења;

- поступање са опасним материјама и заштита од хемијског удеса;

- праћење стања животне средине

- информисање и учешће јавности у доношењу одлука;

- економски инструменти заштите животне средине;

- одговорност за загађивање и др.²⁸

Хармонизација прописа је обиман и неодољан процес за државу која претендује за чланство у ЕУ. Област животне средине је у сталном развоју па се сходно потреби правног регулисања ове области обим ЕУ прописа константно повећава, што захтева стално праћење развоја ЕУ законодавства ради усаглашавања са домаћим прописима.²⁹

Значај овог дела политике и права животне средине ЕУ произилази и из чињенице што се прописи из ове групе углавном баве процедуралним аспектима појединих питања од значаја за друге области. На тај начин се обезбеђују механизми и инструменти потребни за унапређивање одлучивања, развој и спровођење политике и прописа у различитим конкретним областима. У овој групи су, између осталог, следећа питања и прописи којима се регулишу:

- процена утицаја пројеката на животну средину;

- стратешка процена утицаја на животну средину;

- приступ јавности информацијама у области животне средине;

- учешће јавности у одлучивању о питањима која се тичу животне средине;

- оснивање Европске агенције за животну средину;

- одговорност за штете у животној средини.

Субјекти система заштите животне средине су:

- 1) Република;

- 2) аутономна покрајина;

²⁸ Сл. Гласник РС, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011.

²⁹ Национални програм заштите животне средине, стр.11, <http://www.kombeg.org.rs/Slike/CeTranIRazvojTehnologija/2010Mart/Nacionalni%20program.pdf>

- 3) општина, односно град (јединица локалне самоуправе);
- 4) предузећа, друга домаћа и страна правна лица и предузетници који у обављању привредне и друге делатности користе природне вредности, угрожавају или загађују животну средину (правна и физичка лица);
- 5) научне и стручне организације и друге јавне службе;
- 6) грађани, групе грађана, њихова удружења, професионалне или друге организације.

Сви субјекти система заштите животне средине дужни су да чувају и унапређују животну средину.³⁰

Индикатори одрживог развоја - имплементација концепта одрживог развоја се прати помоћу одговарајућих индикатора, који су засновани на законитостима екологије и идентификују узрочно последичне везе између економске политике и политике заштите и унапређивања квалитета животне средине. Поуздан индикатор упозорава на проблем пре него што он постане преозбиљан и помаже нам дасхватимо шта треба предузети да би се тај проблем решио. Индикатори одрживог развоја указују где су узрочно последичне везе између привреде, животне средине и друштва слабе и показују пут како решити те проблеме. Ефикасни индикатори су релевантни, лако разумљиви, поуздани и базирају се на расположивим подацима. Један од највећих проблема при изради индикатора одрживог развоја је у томе што су често најпотребнији индикатори они за које нема података, док су индикатори за које има података најмање подобни за мерење одрживости. Структура података у Националној листи индикатора³¹ подељена је према категоријама у тематске целине, и то:

- 1) ваздух и климатске промене;
- 2) воде;
- 3) природа и биолошка разноврсност;
- 4) земљиште;
- 5) отпад;
- 6) бука;
- 7) нејонизујуће зрачење;
- 8) шумарство, лов и риболов;
- 9) одрживо коришћење природних ресурса;
- 10) привредни и друштвени потенцијали и активности од значаја за животну средину;
- 11) међународна и национална законска регулатива;
- 12) субјекти система заштите животне средине.³²

³⁰ Sl. Glasnik RS, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011

³¹ <http://www.kor.gov.me/vijesti/101349/Indikator-odrzivog-razvoja.html#>

³² „Службени гласник“ РС бр. 37/2011.

5. Закључак

Еколошка безбедност је незаобилазан елемент безбедности. Будући да је планетарни проблем или боље рећи проблем свих нас јасно је да државе не могу појединачно унапредити заштиту еколошке безбедности уколико међународне организације не располажу ресурсима за уклањање опасности и извора угрожавања. Из тих разлога потребно је да буду ангажовани сви субјекти, од оних који су директно угрожени до међународних институција чија је улога да обезбеде предуслове за очување еколошке безбедности. Јер, одрживим друштвом се може сматрати оно друштво које прави планове уравнотеженог развоја, поштујући социјалне, здравствене, привредне и еколошке потребе и препознаје да економски раст има границе и да су оне одређене носећим капацитетом ресурса у животној и радној средини. Суочавање са проблемима у области животне средине на глобалном нивоу: климатске промене, губитак биодиверзитета, оштећење озонског омотача, прекомерноз агађење морских екосистема, захтевају координирано деловање свих субјеката система безбедности. Животна средина представља синергетски елемент јачања разумевања и сарадњу међу државама, регионима, и континентима. Као што животна средина не познаје границе, тако ни проблеми узроковани нарушавањем природне равнотеже не познају националне оквире и не прихватају изоловано деловање.

Сложеност, комплексност и међузависност појава и процеса у животној средини захтева интегрални приступ и дефинисање основних начела и услова за нормативно уређивање у области управљања природним вредностима и заштите еколошке безбедности. Одрживо управљање природним вредностима и заштитом еколошке безбедности је савременз ахтев који обезбеђује потребну хармонију између човека и његових активности и природе чиме се остварује право садашњих и будућих генерација на здраву животну средину.

6. Литература

1. Арежина, В. (2007). Фактори еколошке безбедности, Криминалистичке теме, Сарајево, бр. 1-2,
2. Бајагић, М. (2012). Међународна безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
3. Бакрач, С., Вуруна, М., Милановић, М., (2010). Деградација животне средине – утицај на еколошку безбедност, Војно дело.
4. Благојевић, М. (2007). Еколошке деструкције и угрожавање сигурности, Криминалистичке теме, Сарајево, бр. 1-2.
5. Брун, Г., Најчевић, Г. (2001). Образовање и васпитање за опстанак, Београд, Задужбина Анрејевић
6. Brutland Report, World Commission on Environment and Development. 1987. Our Common Future, Oxford University Press, New York, USA. pp.48

7. Butler C. D., Corvalan C. F., Koren H. S., (2005). Human Health, Well-Being, and Global Ecological Scenarios, Ecosystems, Vol.8, No.2.
8. De Жарден, Џ. (2006). Еколошка етика: Увод у еколошку филозофију, Службени гласник.
9. Екологија и етика, (1996). група аутора, Београд, Екоцентар.
10. Грубић Н. (2009). Одрживи урбани развој и еколошка равнотежа, Наука и пракса, Ниш, Грађевинско-архитектонски факултет.
11. Милутиновић, С. (2004). Локална Агенда 21, Увод у планирање одрживог развоја, Стална конференција градова и општина, Београд.
12. Милутиновић, С. (2004). Урбанизација и одрживи развој, Факултет заштите на раду Ниш.
13. Милутиновић, С., (2012). Политике одрживог развоја. Факултет заштите на раду Ниш (материјали са предавања).
14. Митић, Г. (1995). Еколошка политика и концепт одрживог развоја, Београд Ecologica
15. Надић, Д., (2010). Политичка екологија. Прилог заснивању политиколошке дисциплине, Београд, Годишњак факултета политичких наука.
16. Национална стратегија одрживог развоја, (2008). Влада Републике Србије, („Службени гласник РС“, бр. 57/08)
17. Национални програм заштите животне средине, <http://www.kombeg.org.rs/Slike/CeTranIRazvojTehnologija/2010Mart/Nacionalni%20program.pdf>
18. Врањеш, Н., (2009). Глобални аспекти еколошке безбедности, 1st International Conference Ecological Safety in Post-modern Environmental, Бања Лука
19. Тодоровић, З. (2009). Институције еколошке безбедности, Београд, Задужбина Андрејевић.
20. Пешић, Р. (2002). Економија природних ресурса и животне средине, Београд, Пољопривредни факултет
21. Правилник о националној листи индикатора заштите животне средине, „Службени гласник“ РС бр. 37/2011.
22. Станковић, С. (1977). Оквир живота – начела живота, Београд, Глас
23. Стање људске безбедности у Србији, Извештај за 2005–2006, Фонд за отворено друштво, Београд
24. Устав Републике Србије Службени гласник РС“, број 83/06.
25. Вељковић. Н. (2006). Индикатори одрживог развоја и управљање воденим ресурсима, Београд, Задужбина Андрејевић.
26. Водич за добро управљање у области животне средине, (2003). Приручник регионалне канцеларије за Европу и Заједницу независних држава УНДП-а.
27. Закон о заштити животне средине, Сл. Гласник РС, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011.
28. Ђукић П. (2011). Одрживи развој - утопија или шанса за Србију, Београд Технолошко –металуршки факултет.
29. Naeckel, E. (2006). Britannica Concise (biography), Encyclopædia Britannica Concise.

ENVIRONMENTAL SECURITY IN THE FUNCTION OF SECURITY SYSTEM CAPACITY BUILDING

Summary

Consideration of the place and role of environment in the security policy of a country implies reliable identification of sources of security threats to the environment, both from the external (global, regional) challenges and threats, and risks in the national environment. Environmental safety includes consideration of issues related to insufficient amounts of natural resources, environmental degradation, biological hazards, which can lead to conflict.

The term environmental security is becoming increasingly popular and as such reflects and represents a term used to explain the problems of linking the environment with the interests of both national and global security.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.53(497.11)(082)

351.86(497.11)(082)

338.24(497.11)(082)

ТРАНЗИЦИЈА и економски криминал : тематски зборник радова / [главни и одговорни уредник Срђан Милашиновић]. – Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2013 (Београд : Службени гласник). - VIII, 183 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 100. - Стр. VII: Предговор / уредник. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз све радове. – Summaries.

ISBN 978-86-7020-256-6

- а) Привредни криминал - Србија – Зборници
- б) Национална безбедност - Србија – Зборници
- в) Србија - Транзиција – Зборници

COBISS.SR-ID 202717708